

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA MORS

I

Af

AUGUST F. SCHMIDT

Fra
MORS

FRA MORS

I

Af

AUGUST F. SCHMIDT

EGET FORLAG, BRABRAND

1957

FORORD

I nærværende Bog fremkommer første Part af en Række større og mindre Bidrag vedrørende mange forskellige Emner hentet fra Morsøs Historie gennem Tiderne. »Fra Mors« bedes betragtet som et Supplement til den Litteratur, der alt forefindes til Oplysning om Limfjordens største Ø, hvis Historie jeg har beskæftiget mig en Del med siden 1926. Paa de følgende Sider er behandlet Spørgsmaal, der ikke blev Lejlighed til at komme ind paa i Bøgerne: »Morsingboer i gamle Dage« I—IV (1930—38) samt »Frøslev og Mollerup Sognes Historie« (1955), hvortil *Poul Rasmussen* er Medforfatter.

Denne Bogs Udgivelse skyldes Understøttelse fra *Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat*, *Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse*, *Nykøbing M. Byraad*, *Morsø Folkeblad*, *Spare- og Laanekassen for Nykøbing M.* og *Omegn* samt *Morslands Folkebank*.

For den mig saaledes tildelte nødvendige Hjælp bringes en oprigtig Tak, ligesom jeg ogsaa takker *Carlsbergfondet*, der understøtter mine Studier i Almindelighed.

Brabrand, 1. Juni 1957.

August F. Schmidt.

Øen rundt

(KYSTER, MOSER OG ENGE)

Prisopgaven for Erhvervelse af en Guldmedaille var for Faget Geografi ved Københavns Universitet for Aaret 1948 af følgende Ordlyd: »Der ønskes en geomorfologisk Undersøgelse af det marine Forland paa Mors«.

Denne Opgave er, saavidt vides, endnu ikke blevet besvaret, men man maa oprigtigt ønske, at det maa lykkes en ung Videnskabsmand engang at udføre en saadan Undersøgelse. I denne vil ventelig fremkomme adskillige nye Oplysninger om Kystlandet rundt ved Mors. Meget om dette Emne kan man dog faa at vide ved at læse Professor *Axel Schous* Disputats: »Det marine Forland« (1945). Heri forefindes en Række geografiske Studier over danske Fladkystlandskabers Dannelse og Formudvikling samt Træk af disse Omraaders Kulturgeografi.

Studiet af Kystomraaderne — det marine Forland — er ikke mindst lærerigt ved, at det kan give Indtryk af Landskabets Dannelse og af den uhyre Langsomhed, hvorved Forandringer i Overfladeforhold saavel som i Kystlinjerne finder Sted. Det giver et Indblik i selve Naturens Værksted at faa klarlagt Kystomraadernes Dannelse. Ved Læsning af »Det marine Forland« kan man gøre sig noget Begreb om, hvorledes Buksør Odde, Ørodde, Refshammerhalvøen, Maagerodde, Vildsundøre og hvad nu alle Morslands Kystfremspring hedder, er blevet dannet. Vi kan nu forstaa, hvorledes Strømforholdene har

arbejdet med til, at Øens Sydkyst fra Sillerslevøre og hen til Hestørodde omtrent er lige. Den indskaarne Kyst ved Tissingvig og bag Agerø har sin særlige Opbygningshistorie. Dragstrup Vig og Rovvig er ogsaa nok værd at iagttage for en Geolog og Geograf.

Hovedparten af Morsøs Overflade bestaar af *Istidsler*, aflejret under Vandstrømmene ved Istidens Slutning for ca. 12—15,000 Aar siden. Den Isstrøm, der har skabt Hovedtrækkene af Øens Landskabsformer, er kommet nordfra. Istidsoverfladen er hist og her blevet afbrudt af andre Jordarter end Istidsler. Saaledes er der *Bakkesand* (Diluvial og Morænesand) i Egnen omkring Vils, Sindbjerg, op til Ovtrup og Frøslevvang. Det er et ikke ubetydeligt Omraade inde midt paa det bredeste Mors, der bestaar af Bakkesand. Endvidere er denne Jordart fremherskende omkring Legind, Kaarup og Fredsø og oppe ved Flade og Salgjerhøj. I Egnen ved Sø, navnlig Øst for den fordums Herregaard, er ligeledes Bakkesand.

Endelig maa det nævnes, at der ved Morsøs Kyststrækninger er *Havaflejringer*, der er yngre end Istiden. Baade Nord og Syd for Feggeklit er der saadanne Aflejringer, som ogsaa findes vestpaa hen omkring Skarreagaard og lidt Syd herfor. Længere mod Syd er der Istidsler ved Nørre Draaby og Mølhavn, og sydpaa i en Spids mellem Sønder Draaby og Flade er der et Stykke Havaflejring. — De ydre Arealer af Jørsby Sogn med den lave Landtunge Buksør Odde og Øen Tamholm og hele Nordbredden (et Stykke ind i Landet) af Draaby Vig er ogsaa Havaflejring fra de senere Aartusinder. Lignende Aflejringer behersker Alsted Sogns Kystbræmme, ligesom der ogsaa er en mindre Aflejring lidt inde nordvestlig bag Nykøbing Bugt. Nykøbing ligger som bekendt paa et fladt, for en Del af Eng og Kær bestaaende Terræn, der dog i Midten er noget højere. Paa en tidligere Holm har Kirken sin Plads. Havaflejring ses endvidere mellem Kaarup og Ljørslev. Her er et Vandløb. I Egnen mellem Ørding og Sillerslev er et forholdsvis bredt Stykke Havaflejring. Gammellund ligger umiddelbart ved Havaflejringens Sydøstkant og Peterslund tæt Nord for den.

Aflejringen fortsætter nu forbi Nylund og op til Havet ud for Vester Assels. Rotholmøerne og det bagved disse liggende Fastland er Havaflejring.

Omkring Tissing Vig og Tissing Huse (Glomstrup Vig) er Enge, ikke Aflejninger af anden Art; dog maa undtages Egnen ved Glomstrup, der er en Havaflejring, ligesom hele Vest- og Nordsiden af Agerø er det, saavel som Karby Sogns Landkrog ud i Fjorden mod Agerø. Paa Nees-Halvøen er Havaflejring omkring Bugten, der fra Syd skærer ind i Landet Øst for Kroen og Syd for Vejen. Dernæst paa hele Halvøens Nordside, fortsættende sig i Nord op forbi Torp til Maagerodde Nordvest for Bugten ved Ørndrup. Betydning nok er der ingen Havaflejring langs Dragstrup Vigs Kyst med Undtagelse af en bitte Smule ved Jølby Nor og Mads Kudsk's Plantage. Her gaar Havaflejring og Enge i et. — Lidt Havaflejring træffer man først igen ude ved Vildsundkysten paa Vester Jølby Halvøen og langs Rovvigs Syd- og Øststrand.

Ved Skallerup og Sundby Sognes Skel er et lille Stykke Havaflejring. Her har Strømforholdene i den blaa Thisted Bredning været saaledes, at der gennem Tiderne har kunnet lægges Jord til Landet, saa Morsø her har faaet en lille Pukkel.

Det var kun at vente, at der paa en Ø mellem fire Strømme — som det allerede hed i Middelalderen — maatte være slet ikke saa faa Lokalteter, der er bygget op ved Havs og Strøms direkte Indvirkning gennem Aartusinderne. Derfor er der, som vi nu har hørt, slet ikke saa faa Havaflejningssteder, hvilke kun langsomt har faaet den Overfladeform, der nu kendes. Disse Omraader hører selvsagt til de senest bebyggede; der findes sjældent jordfaste Oldtidsminder paa dem.

Hovedparten af Morsø's Overgrund bestaar heldigvis af Istidsler, og det er paa denne Jordart, Hovedparten af Danmarks frugtbare Herlighed er at finde.

Om *Moserne* paa Mors kan oplyses, at de i 1930 og 1937 blev undersøgt af Hedeselskabets Specialister paa dette Omraade. Der blev da paa Øen undersøgt 10 Moser, men ingen af dem hørte til de bedste Brændselsmoser. Der er for stort

Askeindhold i deres Tørvedynd. Man har dog i Krigstiden 1940—45 ikke taget Hensyn hertil, idet man da udnyttede hvert Tørvedyndsleje, som det var muligt at opspore. I *Fridlev Thøgersens Værk*: »Danmarks Moser« (1942) findes der Oplysninger om alle de Moser paa Mors, der er over 5 ha i Udstrækning. Saaledes kan nævnes, at Frostkær Mose i Flade-Sønder Draaby Sogne er paa 47 ha. Sejerslev Mose er 41 ha stor, medens Kraghøj Mose i samme Sogn kun er paa 7 ha. Sejerslev Mose var før Krigen omtrent afgravet; det samme gjaldt ogsaa for Solbjerg Mose (15 ha), medens Galtrup Mose (25 ha) omtales som stærkt afgravet. Øster Jølby Mose er paa ikke mindre end 56 ha, Erslev Mose er paa 96 ha, Frydsbrønd Mose 41 ha, Vejerslev Mose 44 ha, Sturup Mose (i Vejerslev, Ørding, Blidstrup Sogne) er paa 36 ha. Ialt paa Mors blev undersøgt 402 ha Mose, hvilket er et dog nogenlunde stort Areal. Hertil kommer saa Moserne under 5 ha. I Traps Danmark er ved hvert Sogn angivet dets Moseareal, saa det er let nok nu at erkendte sig om hver Lokalities Mosestrækninger trindt om i vort Land.

Alle Moserne paa Mors er Lavmoser med Undtagelse af Frydsbrønd Mose, der er en Overgangsmose. En Lavmose er hyppigst en græsklædt Mose. Denne Mosetype findes især i vore Aadale og i lignende lave Landskaber. Som Modsætning hertil har man den i sin naturlige Tilstand lyngklædte Højmose, der er mest udbredt i Landets magre Egne. Af Befolkningen benyttes dog ofte Benævnelserne Eng og Kær, som for en stor Del dækker over Tørveaflejringen. Saaledes siger man f. Eks. altid »Galtrup Kær« om den ret udstrakte Lavmose mellem Galtrup og Solbjerg.

Det har været ret almindeligt, at en Lavmose under sin Vækst har skiftet Karakter og er gaaet over til at blive Overgangsmose og tilsidst er endt med at blive en udpræget Højmose, som f. Eks. Store Vildmose i Vendsyssel.

Moserne er i væsentlig Grad med til at præge vort Lands Udseende. — Mange Steder er Aadalene med de grønne Lavmoseenge af stor Skønhed. — Moserne er vore Brændselsreserver, og da deres Forraad af Tørvedynd ikke er udtømme-

ligt, maa de i Fremtiden behandles med Hensigtsmæssighed.

Enge har Mors ikke særlig mange af, men Strækninger af saadanne forefindes naturligvis ved Øens største Vandstrømme, saaledes langs *Lyngbro Bæk*, der paa en Strækning udgør Herredskel og Sognegrænser i Egnen mellem Nykøbing og Dragstrup Vig. Ved Engene mellem Dragstrup, Øster Jølby, Frøslev og Erslev kan man godt faa noget Indtryk af Størheden, et saadant Landskab er forlenet med. Paa et Lodsejermøde i Nykøbing 21. Maj 1954 vedtoges et af Hedeselskabet udarbejdet Forslag (til 1,6 Mill. Kr.), der, naar det er blevet realiseret ved Hjælp af et stort Afvandingsarbejde, skal sikre mod Højvande. Det store Arbejde blev paabegyndt i 1957. Ca. 300 Lodsejere er blevet berørt af Projektet, og Arealet, der er kommet under Behandling, er ca. 1000 Tdr. Sæde stort. Det udstrakte Kæromraade vil med Tiden blive frugtbar Jord, der kan opdyrkes. — Der bliver ogsaa foretaget Afvandingsarbejder i *Sillerslev-Ørding Kær*, udført efter samme Principper som Afvandingen af Erslev Kær langs Lyngbro Bæk. — Der afvandes ved Sillerslev-Ørding 400 Tdr. Sæde, og sideløbende hermed foregaar Jordfordelingen mellem 87 Lodsejere. Jordlodderne er af varierende Værdi, Beliggenheden spiller her en Rolle. Der blev o. 1. Marts 1957 fra Landbrugsministeriet af Landvindings-Midlerne bevilget 420,000 Kr. til Arbejdet i Sillerslev-Ørding Kær.

Ved Novembertide 1956 blev der paabegyndt et stort Afvandingsarbejde i *Nykøbing Enge*. Der blev hertil bevilget Statstilskud, to Trediedele af Entreprisen, hvis Overslagssum var 850,000 Kr. I den milde Vinter 1956—57 skred Arbejdet stærkt frem. Ved Gravningen af Afløbskanalen blev Rørledninger støbt paa Stedet. Arbejdet begyndtes ved Maagevej, og der nedlagdes ca. 500 m løbende Meter $1\frac{1}{2}$ m Rør i Banegraven. Rørledningen sluttedes paa den anden Side af Gasværksvej. Der blev lagt en Rørledning under Banedæmningen og under Landkanalen, som skal erstatte Dueholm Aa, der blev forlagt helt ud ved Markmølle. Aaen er kommet til at ligge i $3\frac{1}{4}$ —4 Meters Dybde eller en halv Meter under daglig Vande. Naar

Arbejdet er færdigt, vil der i Engene omkring Nykøbing finde en Jordfordeling Sted mellem ca. 70 herværende Lodsejere. *Lødderup Enge* vil ogsaa faa Gavn af Afvandingen ved Købstaden (se Morsø Folkeblad 28. Aug., 1. Sept. 11. Okt., 15. Okt., 13. Nov., 12. Dec. 1956. 19. Jan., 22. Febr., 25. Febr., 2. Marts, 6. Marts, 15. Marts, 16. Marts, 5. April, 24. April, 24. Maj 1957).

Af andre Engdrag paa Øen kan nævnes *Galtrup Kær* ved Dragstrup Bæk. Paa Sydmons er ogsaa Enge ved *Storup Aa* og *Glomstrup Vig*. Nordoppe ved *Skarum* er ligeledes Enge.

*

Endelig skal nævnes, at i Eggen omkring *Hund Sø* i Grænselandet mellem Sejerslev og Ejerslev Sogne blev i 1868 paa-begyndt et stort *Udtørningsarbejde*, der paa heldig Maade udførtes paa mindre end et Aar.

Med forholdsvis ringe Bekostning blev Søen tørlagt. Den var paa ca. 115 ha (o. 220 Tdr. Land), hvoraf de 56 ha hørte til Sejerslev Sogn, Resten til Ejerslev Sogn. Udtørringen fandt Sted ved, at man gravede en almindelig Kanal fra Søens laveste Punkt og Øst paa til Limfjorden. Lodsejerne indvandt ved Udtørringen et ualmindeligt værdifuldt Aktiv. — Det er et ret ejendommeligt Landskab, man nu ser, hvor tidligere *Hund Sø* havde sit Vandspejl. Herregaarden *Sø* havde fordem Fiskeri- og Jagtretten her. Nu er der i Ejerslev Sogn kun 2 ha Vandareal, saa Udtørringen har været effektiv. I Sejerslev Sogn er 33 ha Vandareal; her har man jo *Skarresøerne* og *æ Mege*n nær ved Skarrehage.

Paa *Hund Sø*, der har sit Navn efter Landsbyen *Vester Hunderup* (1355: *Hundorp*), saa man iflg. Folkeoverleveringen inden Udtørringen hver Aften *Lys*. Det var et Dødsvarsel, og en Vinter druknede da ogsaa i Søen den kloge Kone *Hanne Hagens* voksne Søn. Fra mange Søer kendes Sagn af lignende Art som det fra den nu afvandede *Sø* paa Nordmons. Medens Udtørringen af *Hund Sø* gik glat, har Udtørringen af *Jølby Nor* i Dragstrup Sogn haft mindre Fremgang. Her er stadig

en lille idyllisk Sø, som Afløbsforholdene sandsynligvis gør sit til at bevare — og heldigvis. Ogsaa Udtørringen af *Tissing Vig* er et interessant Kapitel i Opdyrkningsarbejdets Historie paa Mors. Dette Arbejde er Vidnesbyrd om megen Foretag-somhed og Dygtighed, hvilket ikke maa glemmes, hvis man skulde henfalde i Betragtninger over de Forandringer, der sker i Landskabsbilledet sammen med de Vande, der forsvinder.

Smaaøer

Nær Morsøs Kyster findes flere *mindre Øer*, der — bortset fra Agerø — hører til den Gruppe af ensartede *Græsholme*, som findes trindt om ved Limfjordens Kyster. Holmene er udprægede Fugleholme og er ikke beboede. De har Interesse for Geologer og andre Naturforskere, ligesom Fiskere undertiden har Gavn af Øerne.

Til *Sejerslev Sogn* i Nørreherred hører den ca. 5,5 ha store *Feggerøn*, der ligger i Løgstør Bredning ved det østlige Indløb til Feggesund. Feggerøn ligger paa en Sandgrund under Vandet (et Flak), som gaar mod Nordøst fra Landtangen Feggeklit Hals paa Mors.

Til *Ejerslev Sogn* hører den ca. 2 km fra Morsøs Østkyst i Løgstør Bredning liggende meget lille, ubeboede og ganske flade *Ejerslev Røn*, hvorpaa Fiskerne fra Sønder Draaby ofte forhen havde Garn og andre Redskaber liggende. Kreaturer gaar ogsaa undertiden i Løsdrift paa disse Røn-Øer.

Ved Sydspidsen af Buksør Odde (*Jørsby Sogn*) findes inde i Draaby Vig den næppe en Hektar lille Ø *Tamholm*, hvorpaa der ogsaa forhen undertiden har gaaet Kreaturer paa Græs.

Paa Vestsiden af Morsøs Sydspids Hesterodde ligger Øgruppen *Rotholme*, hvoraf 14,5 ha hører under *Øster Assels Sogn* og ca. 14 ha under *Vester Assels Sogn*. — Disse ubeboede Øer har antagelig deres Navne efter Rotterne (Mosegrise?), som sagtens har været talrige paa disse Holme som paa Rotholmen i Skive Fjord.

Til *Karby Sogn* hører Øerne *Agerø* (ca. 386 ha), *Stenklippen*

(6,5 ha) og nogle mindre ubenævnte Øer, alle liggende paa Morsøs Vestside udfør Tissing og Glomstrup Vig Syd for Halvøen Nees.

Agerø er ved en Vej, »Agervejle«, forbundet med Hvidbjerg Sogn og er saaledes nu nærmest at henregne for en Halvø til Mors. Paa Agerø er en Skole og en Fialialkirke eller et Kapel, der blev opført 1907 og blev indviet den 3. Maj 1908.

Det er en særegen skøn Natur, man finder ved de smaa Limfjordsøer, her er nævnt. Et meget storslaaet Syn er det en Aften at se Ejerslev Røn belyst af Maanen. Som en sort Streg i Maanespejlet skimtes Øen i de guldglimtende Bølger. Det Syn glemmes aldrig.

Moler

I Danmarks Minedrift indtager Thisted Amt en særegen Plads. Af Tørv tilvirkes her mindre end i noget andet dansk Amt med Undtagelse af Bornholm. Men paa et andet Mine-driftsomraade har Amtet et Fortrin, som intet andet dansk Amt kan hamle op med. Her tænkes paa *Moleret*, der inden for visse industrielle Omraader har gjort Mors verdenskendt.

Moler er dannet i den ældre Del af Tertiærtiden (Eocæntiden), der begyndte for ca. 30 Millioner Aar siden. Det kommer til Syne i Øens velkendte, maleriske Mo-Lerkliner mod Nord. En egen Jordbundsart i jyske Skove og Moser kaldes Mor, en Betegnelse, der maaske er af samme Oprindelse som Moler. — Moleret er dannet i hine ufatteligt fjerne Tider ved, at Lag af Diatoméer sammen med Ler (ca. 10 Procent) fra en nærliggende Kyst er aflejret paa Bunden af Havet. Det er dette Indhold af plastisk Ler, som betinger Molerets særlige tekniske Anvendelighed.

Moleret findes kun omkring den vestlige Limfjord. Lagene ligger paa sekundært Leje, stærkt forskudte og spredte, sandsynligvis rodet op i Istiden. I Moleret findes talrige Lag af Aske (ialt 179), stammende fra Vulkaner, som man mener maa have ligget, hvor Skagerak og Kartegat nu findes. Disse

Askelag varierer med Hensyn til Farve, Tykkelse og Afstand fra hinanden — i visse Tilfælde er der dannet Dobeltlag — og danner derved en meget karakteristisk Serie, som har kunnet paavises i andre mellemeuropæiske Jordlag. Derved har det været muligt at bestemme de jyske Moleraflejrings Alder til Eocæntiden. Foruden vulkanske Askelag findes der ogsaa i Moleret Rækker af haarde Kalklinser, saakaldte »Cementsten«, hvor alle Diatomehulrum er fyldt med kulsur Kalk. De har i gammel Tid været benyttet til Fremstilling af den saakaldte Romancement.

Det er ikke hele Molerformationen, der kan udnyttes teknisk. Den øvre Afdeling (indtil 27 m tyk) har for mange og for tykke Askelag, saa her betaler det sig i Praksis ikke at grave Moleret. Den nedre Afdeling, der har en lignende Mægtighed som den øvre, har langt færre og ogsaa tyndere Askelag, og det er den, som i den sidste Menneskealder er blevet industrielt udnyttet. Moleret udmærker sig ved, at det ved Brænding (800 Grader) giver en Sten, der forener flere værdifulde Egenskaber. For det første er den meget let og kan endog flyde paa Vand, et Fænomen, der gjorde megen Lykke ved det internationale Geologbesøg i Ejerslev og Skarrehage i Sommeren 1928. Dernæst er Molerstenen i meget høj Grad varmeisolerende og ogsaa lydisolerende. Molersten finder derfor Anvendelse ved mange Bygningsforetagender, hvor Isolation er af særlig Betydning. Hvor Stenens Styrke ikke spiller saa stor Rolle, benyttes ofte specielle, højporøse Molersten, som fremstilles ved at komme Korkstumper i det æltede Moler. Korken brænder da i Ovn og efterlader store Hulrum, som giver Stenen en ganske særlig Isolationsevne.

Udnyttelsen af det danske Moler er paabegyndt i Aarene før Verdenskrigen 1914—18. Vort største Molerværk, Skarrehage, er saaledes grundlagt af et Interessentselskab i 1912. 1917 byggedes Værket, og i 1918 dannedes Internationale Isolations-Kompagni A/S, der blev Eneforhandler af Skarrehage Molerværks Produkter. Derefter fulgte nogle vanskelige Aar. 1919 brændte Fabrikken, en ny blev bygget i 1920, men i 1921

sprængtes Værkets Dampkedel, og Produktionen blev paany afbrudt. Siden har den dog været i stærk Udvikling, og Aarsomsætningen er femdoblet fra 1922 til 1936. I Aarene lige efter 1. Verdenskrig dannedes Aktieselskabet Molerindustri, der byggede et Molerværk ved Ejerslev. Efter Midten af 1920'erne har Ejerslev-Værket været forpagtet af Skarrehage Molerværk. I Sommeren 1942 blev Færker Moler Kompagni (dannet 1928) overtaget af det nydannede Aktieselskab Dansk Moler Industri, der i 1942—43 har opført en Fabrik ved Molergravene paa det nordøstlige Fur.

Normalt androg Udførselsværdien for Molerartikler omkring en halv Million Kroner aarligt, i 1939 saaledes 579,000 Kr. Paa det nordvestlige Fur ligger fire Molergrave, og paa det vestlige Mors graves der Moler nær Sundby. — Der er ogsaa aabnet en Grav ved Junget Øre i Salling.

Faa Lande i Verden har saa store og lettilgængelige Forekomster af Moler som Danmark. Kun U. S. A. producerer normalt større Mængder af Diatomejord. I Algier og Frankrig er Udvindingen ca. halv saa stor som her i Landet, men de fleste andre Lande, hvorfra Produktionen opgives, frembringer i Reglen højst et Par Tusinde Tons aarligt. Stort set har Danmark i Mellemskrigstiden leveret ca. 10 pCt. af Verdensproduktionen af Diatomejord, mod 80 pCt. i U. S. A., meddeler Professor *Johannes Humlum*, hvis Undersøgelser er Forudsætningen for nærværende Afsnit, se hans Bog: »Danmarks Mine-drift« (1943).

Fra Morslands Oldtid

Fra Thisted Amt kendes et meget stort Antal Oldtidsminder, og i den videnskabelige Litteratur om Danmarks Oldtid indrages mange af Fundene fra denne Landsdel i Undersøgelserne. Dette ses f. Eks. umiddelbart af de mange Kort, der findes i Johannes Brøndsteds store Værk om Danmarks Oldtid I—III (1938—40), men ogsaa i megen anden Litteratur af arkæologisk Art er paa Kortene indlagt talrige Fund fra Jyllands nordvest-

ligste Amt, saaledes ogsaa i C. J. Beckers Arbejde om den grube-keramiske Kultur i Danmark, offentliggjort i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1950.

Da Mors ligeledes i Oldtiden stod i nært kulturelt Forbund mod Thy, følges Mors og Thy næsten altid ad indenfor de forskellige Fundgrupper. Det er værd at iagttage, at der paa Mors og i Thy kun findes faa Dysser og Jættestuer, men i Overflod af Gravhøje fra Sten- og Bronzealderen. Paa det Oldtidskort over Danmark, der ledsager Johs. Brøndsteds Værk, er der paa Mors kun afsat otte Dysser og Jættestuer, men i Hundredevis af andre Oldtidens Gravhøje. Billedet er tilsvarende fra Thy og Salling.

Ser vi nærmere paa Oldtidshøjenes Fordeling paa Mors, viser det sig, hvad man da ogsaa kunde vente, at de højtliggende Partier er blevet tidligst og tættest bebygget. Saaledes findes der særlig mange Gravhøje inde i Landet mellem Vejerslev, Rakkeby, Ovtrup og Mollerup. Endvidere i Egnen ved Sallingsund mellem Faarup og Ljørslev samt oppe i Nord mellem Flade og Gullerup. Disse Dele af Øen bestaar af lettere Jordbund: Bakkesand (Diluvial- og Morænesand). Her har Befolkningen i Stenalderen lettere kunnet slaa Rod, Jorden har ikke været saa vanskelig at komme i Kontakt med. Med hine Tidens Redskaber har man ikke kunnet behandle den sværere Jord (Istidsler). — Beboerne af Mors i Stenalderen, navnlig den yngre, ned til Aar 1500 før Kristi Fødsel, har været et omstrejfende Hyrdefolk, mere Kvægavlere end Agerdyrkere. De har holdt til paa det sandede, mere aabne, parkagtigt bevoksede Terræn. Her kunde Kvæget nogenlunde holde Trævækster og de høje Urter nede, hvorved Landskabet mere og mere forvandlede til Græsland.

Senere blev ogsaa store Dele af Øens øvrige Egne bebygget, i Bronzealderen (1500—400 f. Kr. F.) fortsattes med Indtagelsen af Land, og det er muligt for Arkæologerne at paavise Bebyggelsens Udbredelse, at vise, hvorledes Vejene har slynget sig frem over Øen.

Fra Sten- og Bronzealderen er der ogsaa mange Høje kendt

fra Sydøstmors (Ljørslev—Ørding-Eggen), fra Hvidbjerg—Redsted-Området, fra Landet Vest for Rakkeby, Eggen mellem Erslev og Mellem Jølby, mellem Skallerup og Vildsund-Tap, det store Omraade mellem Bjergby, Galtrup og Tødsø og betydelige Omraader af Sejerslev Sogn, fra Sø og op til Skrandrup.

Uden for disse Dele af Mors findes kun ganske enkelte Gravhøje fra Sten- og Bronzealder. Og der er Strøg, hvor der slet ingen Høje findes, hvilket Jordbundsforholdene er Aarsag i. Det er navnlig i det lave Land mellem Dragstrup Vig og Nykøbing, der er Mangel paa Høje. Her har i fjerne Tider været Vand over større Strækninger, end hvor der nu er Eng. Her blev senere Herredsskellet draget; Sogneskel, Maalskel og andre kulturelle Skel kan følges hen over Øens midterste, smalle Parti. Højtomme Omraader findes ogsaa mellem Bjørndrup og Sdr. Draaby, omkr. Nykøbing, mellem Fjallerslev og Tæbring og ned forbi Votborg, endvidere mellem Ørndrup og Karby, paa Agerø, mellem Tissinghuse og Blidstrup, omkring Vester Assels og paa Øens sydligste Omaade nede ved Gammellund.

En Betragtning af Jordbundsforholdene forklarer i de fleste Tilfælde umiddelbart, hvorfor der ikke er Oldtidshøje i et Landomraade. Enge, Aaer og Bækkeløb bevirker almindeligvis, at her er Strøg, hvor der ikke findes store jordfaste Oldtidsminder, men saadanne Steder kan man have Held til at finde Redskaber fra den ældste og ældre Stenalder. Den saakaldte »Gudenaakultur« har belært os herom.

Vore Landsbynavne staar i visse Tilfælde i et bestemt Forhold til Oldtidsfundene. De ældste Stednavnetyper findes ofte, hvor der er mange Oldtidsfund. Ingen af Morslands Stednavne synes at gaa tilbage til den anden Side af 200 før Kristi Fødsel, til Storstengravenes Tid.

Gaar vi langt tilbage i Tiden, til den ældre Stenalder, har der levet primitive Jægerfolk paa Mors, fra omkring 6000 til Midten af det tredie Aartusinde før Kristus. Disse Folk har

sikkert strejft meget om, hvad der var deres Skik. Før 3500 før Kristi Fødsel har der næppe boet Hundrede Mennesker paa Øen! Saa langt tilbage i Tiden har der været meget tyndt befolket overalt paa vor Klode.

Igennem de mange Aartusinder fortsættes Bebyggelsen, og der har været Forbindelse mellem Bygd og Bygd. Da Afstandene er smaa paa vor Ø, har store og lange Veje ikke været nødvendige; paa Mors har den betydningsfuldste Rute ført ud til Sallingsund, til Egnen ved Legind Bjerge. Oldtidens Veje har vist sig som brede Bælter af Hjulspor og Fodspor gennem Landskabet. Hvor Forholdene har været derefter, har ofte ved Færdselens Slid og Regnskyllenes Medvirken dannet sig Hulveje. I Enkeltheder er Morsøs ældste Vejnet endnu ikke kortlagt. —

Vejene fra Oldtiden og op gennem Middelalderen er med til at oplyse meget om Bebyggelse og Samfærdsel. Nykøbings Beliggenhed er let forklarlig, og saa kommer det af sig selv at forstaa, hvorfor Øens Hovedruter i Middelalderen forlod deres Oldtidsleje og blev ført mod dens største Handelsplads ved den lune Vig paa Øens Østside.

I Tilslutning hertil kan nævnes, at *Poul Simonsen* har skrevet 3 fortrinlige Artikler i Morsø Folkeblad 24. Febr., 26. Febr., 27. Febr. 1943 om Mors i Oldtiden («Fra Morsøs Oldtid»). *Mads Hansen* har paa Grundlag af Nationalmuseets Materiale skrevet en Artikel: Oldtidsminder paa Mors (Morsø Folkeblad 24. Dec. 1948). Oldtidsfundene fra Frøslev og Møllerup Sogne er fremlagt i *August F. Schmidts* og *Poul Rasmussens* Bog: Frøslev og Møllerup Sognes Historie (1955), 9—16. Se endvidere Artikler vedrørende Øens Oldtid i Morsø Folkeblad 17. Juni 1933, 26. Maj 1942, 10. Okt., 31. Okt. 1945, 14. Aug. 1946, 5. Nov. 1951, 31. Aug. 1953, 8. Marts 1955 (Aug. F. S.). Endvidere Knud Jessen i Danmarks geologiske Undersøgelser IV Rk. Bd. 2. Nr. 5, 1929. Heri om et Bjørnefund i Hund Sø 1925.

Nationalmuseets første Oldsager kom fra Mors

Den 22. Maj 1807 blev »Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring« oprettet, hvilket blev en meget betydningsfuld Begivenhed for al senere dansk Oldtidsforskning, idet vi her har Forudsætningen for det senere Nationalmuseums Oprettelse.

Oprettelsen af Kommissionen i 1807 var Frugten af adskillige Aars Bestræbelser. Interessen for Oldtiden laa i Luften. Oehlenschlägers Digtning havde stimuleret denne Interesse, og paa forskellig Vis var der gennem en Del Aar fra 1807 blevet agiteret for Udforskning af og Opbevaringen af Danmarks Oldsager. — En af de Mænd, der her indlagde sig Fortjeneste, var Provst Caspar Schade i Nykøbing, og det hører til hans uvisnelige Hæder, at de første Oldsager, der er indgaaet til det vordende Nationalmuseum, var fra ham!

Disse Oldsager blev af Provst Schade den 13. Oktober 1806 sendt i en Kasse til Professor Rasmus Nyerup i København, ledsaget af følgende Brev:

»De faa Oldsager, medfølgende Kasse indeholder, ere vel ikke sjældne, men dog med Hensyn til Tiden, de skriver sig fra, kiere Reliqvier. Steenspydet, No. 1, er fundet i en Høj oven paa en tom Urnekjelder. No. 2 er opdragen af Limfjorden i en Sildevod. No. 3 har været Dæksel over et Hul under Lødderup Kirkes Alter-Bordblad, i hvilket Hul har staaet papistiske Reliqvier. Den sorte Stridsøxe er saaledes sværtet af en Smed, før jeg fik den; den skal være funden i en Høj. De øvrige Stykker ere ved Pløjning fundne i Jorden. — Kunde disse Smaating fornøye Hr. Professor, skal det end mere fornøye mig at have samlet derpaa«.

Disse Oldsager er vel skænket Nyerup som Privatmand; men da han ikke selv var Samler, overlod han dem til Universitets-Biblioteket og derefter gik de videre.

Den 10. Januar 1807 sendte Provst Schade Resten af sine Oldsager til Universitets-Biblioteket og Maanedsdagen derefter — den 11. Februar 1807 — blev »den daværende liden Samling

ligesom indviet derved, at nogle Runestene blev i Overværelse af Professorerne Münter og Nyerup opstillede ved Indgangen til Biblioteket«.

I Begyndelsen af Januar 1807 havde Rasmus Nyerup modtaget et Brev fra Schade, hvori det hed: »Da De har skjenket til Universitets Biblioteket de Oldsager, jeg tilsendte Dem, har De dermed viist hen til det Alter, hvorpaa Patrioten, som besidder nordiske Oldsager, indtil videre bør ofre. Jeg følger dette Vink. Med første Skibslejlighed til Foraaret giver jeg mig den Frihed, at anbefale Dem Resten af mine Oldsager.« — Dette skete ogsaa.

✱

I »Nyeste Skilderie« for 9. December 1806 nævnte Nyerup i en indrykket Meddelelse til Bladets Udgiver, at »blandt de Oldsager, som den værdige Hr. Pastor Schade har hidsendt fra Mors, hvorom De i No. 16 af Skilderiet har givet Publicum Notice, er et af de mærkeligste Stykker udentvivil Stenspydet, da det er det, som han i sin nylig udgivne, nøjagtige og grundige Beskrivelse over Øen Mors, Side 64—65, giver den Underretning om, at det er tveegget, med skarpe Kanter, og spidst til den ene Ende, 12 Tommer langt, 1½ Tomme bredt midtpaa og ½ Tomme tykt, hvor det er tykkest. Det er funden ovenpaa Dækselet af en tom Urnekjelder i en Gravhøj«.

Og hertil føjede Udgiveren, S. Werfel, denne meget interessante Note: »Det glæder nærværende Blads Forfatter, at der saaledes allerede er gjort en Slags Begyndelse til at realisere den Idee: et National-Museums Oprettelse. Der er ingen Tvivl om, at vor oplyste Regjering med sin sædvanlige Humanitet vil understøtte det medens vi endnu have en Abrahamson, Nyerup, Thorlacius o. s. v., der ved Hjælp af deres sjeldne antiquariske Indsigter kunne give en saadan Nationalskat dobbelt Værd. Hvo indestaae os for, at de tilkommende Generationer ville kunne opvise saadanne Oldgranskere? Den daglig synkende Agtelse for Oldtidslevninger gjør i det mindste et saadant Haab meget usikkert, og høist ubilligt vilde det være, om vi i den Henseende skulde staae tilbage for vore Naboer, de Svenske«.

I ovennførte Brev fra Schade nævnes, at han ved Skibslejlighed vil sende Nyerup Resten af sine Oldsager. De blev som meddelt afsendt allerede 10. Januar 1807 og Samlingen indeholdt efter Schades egne Oplysninger: »1) Slagsværdet, som nævnes i min Topografie. 2) to Sværde af Malm eller Kobber og Metalblanding. 3) en liden Malm-Haand. 4) en Stridsøxe, som jeg ikke har set Magen til i Størrelse, da den er 12 Tommer lang og vejer næsten 10 Pund. 5) nogle Stridshamre. 6) nogle Steenspyd og Offerknive. 7) en af de store saakaldte Tordenkiler. 8) en liden Steenmejsel. 9) en liden Lerkrug, og adskilligt meer«.

Schade tilføjer i sit Brev: »For faa Aar siden fik jeg at vide af en Præst, at en Bonde i hans Sogne havde, ved at bortføre en Høj til at blande i Mødding, fundet Bidsel og Sporer. Jeg vilde redde disse Kostbarheder fra Undergang, men kom for sildig: Bonden havde ført dem til Smeds, for at faae gjort noget deraf til sit Brug. Jeg havde gjerne givet ham een, ja to Stænger nyt Jern derfor — ja gjerne havde jeg ønsket, at være bleven uvidende om denne Ødelæggelse«.

*

Den 12. Marts 1807 udsendte Nyerup en Opfordring til Ejere af nordiske Oldsager, som dels blev trykt i Aviserne, dels blev sendt som et særskilt Blad til hans Bekendte. Ogsaa Provst Schade fik en saadan Henvendelse sammen med et Brev (af 7. April 1807), hvori det hed:

»Højtærede gode Ven! De var den allerførste, som hjalp til at lægge en liden Grundvold til et Antiquitets-Museum, og det vilde vist have interesseret Dem i Bladet »Dagen« at see, hvorledes den Idee lykkes over al Forventning. Vedlagte Blad sender jeg om til gode Venner, for at hver i sin Cirkel kan have Anledning til at tage sig af Sagen. Hvert Skib, som nu kommer fra Deres Kant, venter jeg skal bringe den herlige Skat af Deres egne øvrige Oldsager, som De har lovet ogsaa at berige Samlingen med«.

I et langt Brev, hvori han bl. a. gav en livfuld Skildring af sin Virksomhed som Udgraver og af Sognefolkets Modvillie mod hans Eftersøgninger i Kæmpehøjene, svarede Provst

Schade den 13. Juni 1807: »Velbyrdige Hr. Professor! Af Hr. Professorens ærede af 7. April, som jeg modtog en Postdag efter at mit sidste Brev til Dem var afgaaet, saavel som af de fyenske Aviser, erfarer jeg til min store Glæde, at det med Oldsager har en ønskelig Gang; og end mere maa det glæde Patrioten, at Regjeringen nu saa alvorlig har taget sig af Sagen. Hvem skulle have drømt derom for et Aar siden? Men Deres hist. stat. Skildring gav den dorske — længe nok forgjæves pirrede — Maskine et saa vældigt Stød, at den maatte i Gang; og gid den nu aldrig standse! —«

*

Af det ovenstaaende vil man have erfaret, at Caspar Schade i 1806 havde udsendt et Værk om Mors. Det drejer sig her om en lille Førsteudgave af det endelige Værk om Øen, som han fik offentliggjort i 1811.

Det er interessant at lægge Mærke til den Iver, hvormed Provsten i sin Afkrog af Landet fulgte med i Arbejdet i København for Opbevaringen af Danmarks Oldsager, og hans Bidrag til denne Virksomhed er det nok værd at dvæle lidt ved. Udførlige Oplysninger om hele det store Emne findes i Museumsinspektør Victor Hermansens grundlæggende Afhandlinger i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1931 og 1953. Hermansens Undersøgelser om Forudsætningerne for Nationalmuseets Oprettelse giver, som man kan forstaa, et lærerigt lille Bidrag vedrørende Morslands Historie, fordi der paa denne Ø sad en Mand med videnskabelige Interesser og Forudsætninger.

Naar Provst Schades Oldsagsvirksomhed er blevet fremdraget her, er det fortrinsvis for at gøre opmærksom paa det glædelige, at de første Oldsager, der blev givet til Nationalmuseet, kom fra Mors!

Skarreborg og Ejerslev Voldsteder

De mange Voldsteder — saavel som de mange Herregaarde — paa Mors er Vidne om, at der har været en talrig Adel paa Øen, og læser man Navnene igennem i Dueholms Diplomatarium, der omfatter Klosterets Jordebrev fra 1371 til 1539, vil

man Gang paa Gang træffe Repræsentanter fra Rigets Højadel, Mænd, der bar Panser og Plade og sad i Kongens Raad, men dog navnlig en Mængde af Lavadelens Slægtsnavne. Det var Folk, der vel ikke i meget hævede sig over Bøndernes Kreds, men de var Selvejere, og dette har givet Øen Præg gennem de svundne Aarhundreder. Med den nyere Tids og Mageskifternes Begyndelse ændredes Forholdene, saaledes at der ikke findes en eneste Renæssanceherregaard paa Mors, ja, end ikke i hele Thisted Amt.

Voldstederne er de sidste synlige Minder om længst sunkne Slægters Virksomhed paa Øen. Saaledes har engang i den ældre Middelalder en Mand med Indflydelse og Rigdom paa det yderste Mors rejst en Borg eller Gaard paa en mægtig Banke, der rejser sig 150 Fod over Vandfladen. Borgen fik Navnet *Skarreborg*, og herfra har været en glimrende Udsigt over de to Vande paa hver Side af Feggeklit. Borgen paa *Skarrehøj* har ligget yderst paa Pynten af Bakkekammen, der ogsaa angives at være 111 Fod høj, mens der i de nyeste Oplysninger meddeles, at Højden er ca. 35 Meter og at Bakkekammen med det fredlyste *Skarreborg Voldsted* hedder *Krogbjerg*. Bjerget skyder sig med sine stejle Affald paa tre Sider frem mod Limfjorden omtrent i Retning Nord—Syd. Kun paa den sydlige Side gaar Bakkedraget jævnt over i det omgivende Terræn.

Voldstedet dannes af en firesidet Borgplads, Syd for hvilken findes i Retning omtrent Øst—Vest et Volddrag mellem to større Grave. Borgen har, som man vil forstaa, været beskyttet paa tre Sider af Bakkens stejle Skrænter, mens paa den fjerde, Sydsiden, en svær Vold mellem de to større Grave har virket beskærmende mod fjendtlige Angreb.

Selve *Borgpladsen* paa den nordlige Bakkepynt har en jævn Overflade og omgives af fire indvendig lave Randvolde, $1\frac{1}{2}$ til 4 Fod høje. Deres Længe er: Nord 95 Fod, Øst 111 Fod, Syd 108 Fod og Vest 104 Fod. Pladsen har saaledes en noget skæv firesidet Form. Den frembyder ikke noget Kendemærke af tidligere Bebyggelse. I Aar 1900 meddelte Skarrewards Ejer, Karl Kristian Overgaard, at der var blevet fundet brændte

Rester midt paa Borgpladsen, og ved den sydlige Ende af den vestlige Vold Murstensbrokker, men hvorvidt disse har været Rester af Munkesten, har ikke kunnet oplyses. I en Optegnelse i Nationalmuseet fra 1873 oplyses, at inde paa Borgpladsen har man fundet Levninger af et Fundament af Granitsten.

Indgangen til Pladsen har været i den sydlige Vold, hvor der noget vestligt i Volden findes en Gennemskæring. Hertil støder en Vej, der i en Vinkellinje fører over de to Grave og gennem Ydervolden, hvilke derved deles i større østlige og mindre vestlige Partier.

Paa Borgpladsens sydlige Vold fandtes Aar 1900 langs med Ydersidens østlige Del en Afsats ud mod den nordlige Grav, der her har en Dybde af indtil 10 Fod og en Længde af ca. 70 Fod.

Ydervoldens højere, østlige Parti strækker sig i en Længde af ca. 80 Fod og med en Højde af indtil ca. 14 Fod over Gravene. Den vestlige Del af Volden er baade kortere og lavere.

Den ydre, sydlige Grav svarer i sine Forhold til den nordlige, indre Grav, saavel hvad Længde som Højde angaar.

Genstande fra Fortiden vides ikke at være fundne paa Skarrehøj. — Voldstedet er ifølge Deklaration af 31. Maj 1898 fredlyst af Skarrengaards daværende Ejer, Karl Kristian Overgaard.

Skarrengaards Voldsted blev undersøgt den 13. Juli 1900 af Museumsinspektør Peter Hauberg, og hans Indberetning herom i Nationalmuseets 2. Afdeling danner Grundlaget for ovennævnte Oplysninger, der uden Tvivl vil vise sig at passe nu godt et halvt Aarhundrede senere, idet der næppe paa et fredet Voldsted kan være sket synlige Forandringer i Overfladeforholdene i Løbet af dette korte Tidsrum.

Man kan jo let med Fantasiens Hjælp danne sig et lille Indtryk af den sikkert beskedne Borg, der har været opført indenfor Voldstedsomraadet. Som Borgen har ligget, har den været svær at indtage. Den har nok skullet sultes ud, hvis der nogensinde har været en større Fejde her. Antagelig er Borgen ved en eller anden Lejlighed blevet afbrændt, og saa er den —

ligesaa lidt som Øens andre Middelalderborge — blevet genopført, i hvert Fald ikke paa samme Sted. Derimod laa der allerede 1406 en adelig Sædegaard noget Syd for Voldstedet. Denne Gaard er uden Tvivl Efterfølgeren af Borgen paa Voldstedet, og den bærer da ogsaa Navnet *Skarregaard* (1406 Skarwe). Dette Navn skal antagelig tolkes af *Skaar*, »hvad der har Indskæring, skarp Skrænt« (jfr. Skareklit, Skareklev).

Ligesom Sejerslev Sogn, saaledes har *Ejerslev* Sogn ogsaa sit Voldsted, et Vidnesbyrd om, at der ligeledes i dette lille Sogn har boet Folk med Indflydelse i Middelalderen.

Ejerslev Voldsted er beliggende paa Matr. Nr. 10 a af Ejerslev Bys Jorder mellem Kirken og Fjorden i et lavt, mosefyldt Engdrag. I J. Magnus Petersens Beskrivelse (i Nationalmuseet) fra 1873 betegnes Voldstedet med Navnet *Stotten*. Det har oprindeligt været dannet af en firesidet, lav Midtbanke, der vistnok paa alle Sider har været omgivet af en Vold og en Ydergrav. Paa en Tegning antydes, at der muligvis omkring det hele har strakt sig et Volddrag.

Midtbankens Hjørner har ligget næsten i Retningen Nord—Syd og Øst—Vest. Dens Siders Længdeforhold var den 13. Juli 1900, da Museumsinspektør Peter Hauberg undersøgte Voldstedet, næsten ganske udvisket. Kun mod Nordvest var Sdens Længde formentlig bevaret. Den udvendige Længde var her ca. 155 Fod. Her saas paa Bagvolden endnu, indvendig kun 1½ Fod høj, men med et indtil 8 Fod højt Fald ud mod Graven. Paa den ene Side var Volden jævnet, saaledes at Skraaningen ned mod Graven var lavere her.

Terrænforholdene kunde tyde paa, at Borgpladsen udvendig kan have været omtrent 170 Fod lang. Saavel paa den sydøstlige som paa den sydvestlige Side var i 1900 alt jævnet og udvisket med jævnt Fald ned mod det omgivende Terræn.

Hvor Indgangen til Voldstedet har været, lader sig ikke afgøre. Muligvis har den været paa den nordøstlige Side, hvor der strækker sig et fast Jorddrag mellem Mosen og Graven. Paa den faste Undergrund er en Markvej, men om det er her, Indgangen har været, er dog meget tvivlsomt.

Graven findes endnu vel bevaret paa den nordvestlige Side. Den har en Bredde i Bunden paa indtil 21 Fod, men har sikkert tidligere været bredere, da Yderskrænten har en jævn ca. 9 Fod bred Skraaning, der kan tyde paa Opfyldning fra Marksiden, muligvis ved Udjævning af den Ydervold, som ses angivet paa en Tegning i Nationalmuseet (af J. Magnus Petersen). Graven er her endnu paa flere Steder vandholdig, selv om Sommeren.

Paa den nordøstlige Side saas Graven derimod i 1900 kun som en tør Sænkning, og paa de to andre Sider var, som nævnt, ethvert Spor udvisket.

Paa Voldstedets nordøstlige Side var en ca. 19 Fod bred Forbindelsesgrav, tildels tør, mellem Borggraven og det udenfor liggende Mosedrag. Denne Forbindelsesgrav overskares i 1900 af en Markvej, som løber langs med Mosen paa det faste Jorddrag udenfor Borggraven, og fra Markvejen fører atter en smal Sidevej langs med Forbindelsesgravens Vestside over Borggraven indtil Borgpladsen, hvorved de oprindelige Forhold er blevet meget forstyrret.

Der vides ikke at være fundet Munkestensbrokker paa Borgpladsen eller andet Sted; men derimod blev der i Sommeren 1900 fundet talrige Rester af nyere Mursten, som havde tilhørt et Hus, der havde været opført paa Pladsen.

Man kan næppe faa saa meget ud af at se Voldstedet nu som for over et halvt Aarhundrede siden. Da jeg i 1928 besøgte Stedet, var der ikke særlig meget at se, men jeg havde heller ikke P. Haubergs Beskrivelse ved Haanden. J. Magnus Petersens korte Skildring fra 1873 afviger i nogle Enkeltheder fra Haubergs Redegørelse, men da denne er langt den fyldigste, er den blevet benyttet her; det bliver Hauberg, man maa bruge som Udgangspunkt, skulde man i Fremtiden faa Lyst og Lejlighed til paany at undersøge Ejerslev Voldsted grundigere. Der vil dog næppe kunne drages nye Enkeltheder frem, og Udgravninger paa Stedet kan ej heller ventes at bringe nævneværdigt Nyt for Dagen.

Ejerslev Voldsted hører til de mindre Middelalderminder. Nogen stor, stærkt befæstet Bygning har der ikke nogen Tid

været her, og ved en eller anden Lejlighed er den vel futtet af; de brugbare Rester af den har Egnens Befolkning saa i Aarhundredernes Løb haft gode Stunder til at fjerne og gøre Brug af i egne Bygninger.

Her som ved de fleste andre af vort Lands Middelalder-Voldsteder erindrer kun Voldens Grundrids i Grønsværet om, at der engang i ret fjerne Tider har ligget en lille Borg, hvor Menneskene har boet, og hvor Liv og Tummel har udfoldet sig, indtil den store Stilhed har lagt sig over Pladsen, hvor senere nøjsomme Husdyr har fundet lidt Føde i Græsset, der strakte sit Tæppe over det kuperede Terræn.

Hvem der i sin Tid har ladet Ejerslev Voldsted anlægge, og hvorfor det blev anlagt, vides ikke. Tavshed ruger over Stedet, og Kilderne tier herom. Vi har nu kun den romantiske Plet tilbage; det er saadan i al gammel Historie, at kun Stederne er tilbage, hvor tit betydningsfulde Begivenheder kan have fundet Sted.

Naa, det kan jo næppe være Handlinger i større Stil, Ejerslev Voldsted har givet Plads til. Men derfor kan et følsomt Gemyt alligevel faa Tankerne sat i Sving, naar han færdes her, hvor en høj Himmel og en herlig, blaa Fjord giver Omgivelserne deres særlig Stemning (jfr. Morsø Folkeblad den 27. Maj og 15. September 1951).

Fra Stednavnenes Verden

Navnene paa vore Landsbyer har ikke alene Interesse for Sprogforskerne, de er ogsaa af Betydning for Forstaaelsen af en Egn gamle Bebyggelse. Stednavnene er dog yngre end Oldtidsminderne, idet der ved en Sammenligning med Udbredelsen af de ældste af de nuværende Landsbyer og Udbredelsen af Bronzealderens Bosættelse, saaledes som den afspejler sig i Gravhøjenes Fordeling, ikke kan konstateres nogen tydelig Sammenhæng mellem Landsbyerne og Bronzealderens Befolkning.

Paa Mors som andetsteds synes Nutidens Landsbyer ikke at

være de direkte Fortsættelser af de ældre, forhistoriske Bopladser.

Vore ældste Landsbynavne, de, der ender paa —ing, menes ikke at være ældre end fra de sidste Aarhundreder før vor Tidsregnings Begyndelse. Men hvad hed Stedet før denne Tid? Igennem Oldtidens langsommelige Aarhundreder maa det sikkert have haft et Navn, men om dette tier alt.

Paa Mors er der fem Stednavne, der ender paa —ing: Ørding, Tæbring, Tissing Huse, Tøving og Dissing. *Ørding* skrives 1302 Yrthinge og indeholder maaske et gammelt Ord for Strandbred. — *Tæbring* (1386 Tybring, 1424 Tæbering) har man endnu ikke fundet nogen tilfredsstillende Forklaring paa, men Navnet maa være givet med Henblik paa noget ved Overfladeforholdene, Strandbredden el. lign. — *Tissing Huse* er ikke overleveret i nogen gammel Form, saa her bør man ogsaa afholde sig fra Gisninger. — Gaardnavnet *Dissing* ved Dragstrup Vig blev 1435 skrevet Digisendæ. Navnet betyder simpelthen: Digets Ende. — *Tøving* (Galtrup Sogn) er antagelig et —ing-Navn med I-Omlyd, hvorfor det vil være rimeligt at tolke det af *Toft*. *Tøving* (1371 Thøwing) betyder efter denne Forklaring »Toftbyen« eller »den beboede Toft«. Denne Tolkning passer ogsaa til Navnet Tøfting. *Tøving* har sin Plads mellem unge Bebyggelser: Galtrup og Ullerup, medens den ældre Bebyggelse Bjergby findes tæt Nord herfor. *Tøving* hører til det yngste Lag indenfor —ing-Byerne, ligesom *Dissing*. — *Nykøbing* er ikke et —ing-Navn af samme Art som de andre, da det er sammensat med Fællesnavnet *Købing*. Man lærer heraf, at visse —ing-Navne ikke er af nogen høj Alder.

Stednavne med Endelsen —um er dannede paa Folkevandringsstiden (4.—5. Aarh. e. Kr. F.). De har et afgjort agrarisk Præg, de er anlagt paa lette, sandede Jorder, idet Oldtidens Agerbrug foretrak saadanne fremfor de mere frugtbare, svære Lerjorder. Endelsen —um betyder i de fleste Tilfælde »Hjem«, »Bosted« (oldnordisk heim). *Em* i Blidstrup Sogn (Morsø Sønder Herred) er et oprindeligt —um-Navn. Dets gammeldanske Form er *Øm*, og dets Betydning er »lav Strækning ved Vand«.

Em ligger ved en smal Dal med Engdrag, der strækker sig fra Glomstrup Vig ind i Landet. *Mydum* (Mygdam) Mølle i Øster Assels Sogn er, trods den yngre Endelse —dam, et —um-Navn. Det kan i saa Fald være et gammelt Mithium, af det gammel-danske Tillægsord *mith* »midter-« og hem. *Mydum*, der ligger ved Em, betyder »den i Midten liggende Beboelse« (eller »Hjem«). — Landsbyen *Skarum* (1415 Skarm) i Alsted Sogn paa Nordmors er næppe en S sammensætning paa —hem, men et gammeldansk *Skarmæ* af uvis Oprindelse. Muligvis har vi her Laaneordet *Skærm* (vist ogsaa at finde i Stednavnet *Skærum*), svarende til oldhøjtysk *scirm*, der betyder »Skjold«. Dette Ord har i Stednavne oprindeligt været anvendt i topografisk Betydning, idet det er benyttet under Hensyntagen til stedlige Overfladeforhold. Skjold betyder i Stednavne en lille Bakke eller en Forhøjning i Landskabet, og en saadan kan saa have givet Navn til Skarum.

Flere Landsbynavne med Endelsen —um er der ikke paa Mors, men der kendes et Par Marknavne med samme Endelse. Saaledes nævnes i Dragstrup Markbog fra 1683: *Over Stenum* og *Neder Stenum*. I Ovtrup Markbog 1683 findes anført *Toftum Fald*. Sten og Toft indgaar i disse Navnes Forled. Efterleddet er her Hensynsfald Flertal, hvorfor man bedst kan forklare Navnene: »ved Stenene«, »paa Tofterne« eller lignende.

Af Navne paa —sted er der to: *Alsted* og *Redsted*. De er fra Folkevandringstiden (4.—5. Aarh. e. Kr. F.) og vistnok, som andre nordjydske Navne med samme Endelse, sammensat med Fællesnavne, ikke med Personnavne, der er almindelige i sjællandske Navne af denne Type. Hvis Alsted paa Mors skulde være sammensat med et Personnavn, maatte det være med det gammeldanske Mandsnavn *Alf*, medens det i saa Tilfælde for Redsteds Vedkommende maatte blive Personnavnet *Rethær* eller *Redher*. Muligvis Navneordet *reth* »Indhegning«. Endelsen —sted kan bedst gives ved »Opholdssted, Bosted«.

Den herskende Navnetype fra ældre Tid paa Mors er —*lev-Navnene*, otte ialt, deraf seks Sognavne. De er af et paa-faldende ensartet Præg; syv af dem indeholder Mandsnavne,

som ender paa —r, utvivlsomt Navne af meget gammel Type, der viser, at —lev-Navnene paa Mors maa tilhøre en gammel, central Bebyggelse fra 4.—5. Aarhundrede e. Kr. F.

Sejerslev er sammensat med det fra Sagnhistorien berømte Mandsnavn *Sighar*, der ogsaa indgaar i det sjællandske *Sigerslev*. — *Ejerslev* (1439 *Eyærsløff*) har i sit Forled Personnavnet *Egher*. *Erslev* (1412 *Ærsløff*, 1433 *Eersløff*) har muligvis Personnavnet *Er* som *Opnævner* (jfr. Kvindenavnet *Eir* i *Eddaen*). Læge *Jens Lund* anfører i sin Afhandling om Landsbynavne paa Mors (fra 1921), at *Ejerslev* og *Erslev* skrives begge ens i Middelalderen — og henviser til Formen *Ethersløff* fra 1420 —, hvorfor de har faaet Navn efter muligvis en og samme Mand ved Navn *Øther*. Hertil føjer *Lund*, at det næppe er tilfældigt, at —th-Lyden (den *Lyd*, der nu skrives som *d* efter *Selvlyd*: *god*, *Brød*) i det nordligste Mors er blevet til *j*, medens den er bortfaldet paa *Midtmors*. Det samme er nemlig ogsaa Tilfældet i andre Ord. — Forleddet i *Vejerslev* er Personnavnet *Withar*. Navnene *Fiallar* og *Løther* findes i *Fjallerslev* og *Ljørslev*. *Sillerslev* (1520 *Seritzløff*) har maaske Navnet *Sigrath* i sit Forled.

Det ottende Navn, *Frøslev*, er blevet tolket af Gudenavnet *Frøy*, paa gammeldansk *Frø*, men indeholder snarere det Fællesnavn med Betydningen *Fyrste* el. lign., der ligger til Grund for Gudenavnet. — Fællesnavnet er bevaret i gotisk *frauja* »Herre«. »Man synes her at kunne skimte Omridsene af et Folkevandringsstids-Samfund med en mægtig Høvding eller Smaakonge bosat i det centralt beliggende *Frøslev*, der var omgivet af andre Høvdingesæder, beboet af højættede Mænd, om end de ikke i Magt og Rigdom kunde maale sig med *Fyrsten* i *Frøslev*« (Kr. Hald).

Endelsen —lev betyder oprindelig »noget efterladt«, men som Led i Stednavne maa det antages, at Betydningen af Ordet er »Efterladenskab, Arvegods«.

Den gamle Endelse —løse, der antages at betyde *Græsgang*, indgaar maaske i de to Sognavne *Øster* og *Vester Assels*, muligvis ogsaa i *Vils* og det forsvundne *Vettels* ved *Nykøbing*.

Forleddet i Bynavnet Assels er blevet sat i Forbindelse med det mytologiske Begreb *As*—, og hvis dette skulde vise sig at være rigtigt, har der sydligst paa Mors været en hedensk Hel- ligdom.

Vikingetidens Navneforraad (fra efter ca. 800) domineres af Endelserne *—by* og *—torp*. Ogsaa for disse Navnegrupper er det karakteristisk, at de paa Mors synes at tilhøre en bestemt, afsluttet Periode. Navnene paa *—by* er formodentlig alle fra Vikingetiden; yngre Sammensætninger som Kirkeby, Nyby, Vesterby etc., der er almindelige i de fleste Egne, mangler paa Mors. — Det er vist uden Sidestykke, at man har tre Landsbyer i Stribe, der hedder det samme, blot med forskelligt Fornavn, som har til Opgave at angive hver Bys Beliggenhed i Rækken. Saaledes forholder det sig som bekendt med de tre Jølbyer paa Mors: *Øster, Mellem og Vester Jølby*. Navnet Jølby er formodentlig sammensat med et gammelt Navn paa *Jølby Nor*, som i Urnordisk har haft Formen *Elwon*, en Afledning af det Tillægsord, der foreligger i oldhøjtysk *elo* »gulbrun«. En Afledning af samme Ord antages at foreligge i Jelling. Bevoksningens Farve maa have givet de nævnte Bebyggelser deres Navne. Vester Jølby er paa Grund af sin Beliggenhed mellem Skallerup og Dragstrup Kirker blevet Byen med Præstegaarden. Mellem Jølby i Solbjerg Sogn har maaske oprindelig kun været en Enkeltgaardsbebyggelse. Men Navnet er dog kendt fra Aar 1376, og 1638 blev det skrevet *Meddelst Jølbye*, der ikke afviger meget fra Nutidsudtalen: *Mellest Jylby*. Da de tre Jølbyer ligger i hver sit Kirkesogn, kan det være muligt, at de var kendte Bebyggelser i den ældre Middelalder, da Sognegrænserne blev fastlagte. — *Sundby* er Byen ved Sunder, — *Bjergby* Byen paa eller ved Bjerget. — *Karby* har i sit Forled antagelig et gammelt Ord, der betyder *Kær*. — I *Rækkeby* (1611 Rækkebye) kan Forleddet maaske være et Personnavn *Rakki*, eller man kan forudsætte Ordet *Rakke*, den gamle Betegnelse paa Hund, som vi f. Eks. har i Rakker: Hundeflaaer, en lidet agtet Haandtering. — *Sønder og Nørre Draaby* er Byer ved *Draget*, den lave Strækning mellem Draaby Vig og

Thisted Bredning, der inderst inde ved Mors hedder *Sø Bugt*. I Jørsby Sogn har været en By, *Soby*, der forlængst er nedlagt. Soby betyder sikkert *Søby*. Det er muligt, at den fordums Herregaard *Sø* er opstaaet paa den nedlagte Bys Mark. Gaarden har man givet Navn efter *Søby*, men da man ikke har hæftet —gaard til Navnet, saa der fremkom et »*Søbygaard*«, har man, for at faa en Mening i *Søby*-Navnet til en enkelt Gaard (hvor —by var en overflødig Endelse), bortkastet Endelsen, saa kun Navnet *Sø* (1486: *Søø*) blev tilbage. *Søby* har ligget ved Nordsiden af Draget, hvor der i Middelalderen temmelig sikkert har været Vandarealer, mest sandsynlig Syd for Nørre Draaby. Søen, som her har været, har givet Navn til Bebyggelsen paa dens Østside. I Gaardnavnet *Sø* skulde vi da stadig have et Minde om en forsvundet Vandsamling paa Nørdmors. Det kan vist intet have at sige mod den anførte Forklarings Rigtighed, at det i 1467 nævnte *Sooby* angives at have ligget i Jørsby Sogn. Afstandene er i Egnen saa smaa og Sognegrænserne saa mange, i Middelalderen tilmed ret ustabile, at der af Ukyndighed vedrørende de stedlige Forhold kan være taget fejl af Sogneavnene, eller ogsaa kan, hvad der er mest sandsynligt, Jørsby Sogn have strakt sig ind til Søen Syd for Nørre Draaby.

Sogneavnet *Jørsby* hører i sin Oprindelse ikke med til Stednavnegruppen paa —by. Jørsbys gamle Former er: 1402 Jørsbo, 1439 Jørsbod. *Bød* betegnede en Bygning, hvor man kun opholdt sig midlertidigt, under Fiskeri, Tørvegravning, Kreaturdrift (Sæterbrug) og lignende. Forleddet i Jørsby er sikkert et Personnavn, antagelig Jure eller Juris.

Halvøen *Næs* (1418 Neesz, 1638 Neeszby) betyder »en fremragende Del eller Stykke«. Ordet *Næs* bruges meget om smaa Halvøer. Som man ser, havde Bebyggelsen paa *Næs* (Nees) i Tiden omkring 1638 —by hæftet til sit Navn.

Ordet *By* betyder paa Vestnordisk »Gaard« (bestaaende af flere Huse), men i Danmark turde Betydningen i det mindste uden for Bornholm, altid være: samlet Bebyggelse, bestaaende af flere Gaarde, d. v. s., hvad vi kalder en *Landsby*. Her er da

Tale om et Bondesamlag, et Fællesskab, hvor ingen er Fører, men alle lige, og hvor derfor ingen Opnævner kan præge Navnegivningen. —

Navnene paa —rup, —drup, —strup, —trup (oprindelig *Torp*) er fra samme Periode som Navnene med Endelsen —by, nogle er dog yngre, fra den ældste Middelalder. Blandt de 26 *Torp-Byer* i Matriklen 1688, langt det største Tal for en enkelt Stednavnegruppe paa Mors, findes ingen, der er sammensat med kristne Personnavne eller andre Personnavne af unge Typer. Iøvrigt er Bebyggelserne paa —torp langt mindre end dem paa —by og de ældre Efterled (gennemsnitlig 36 Tdr. Hartkorn i 1688, mod 85 ved —by og 75 ved —lev); flere af dem er oprindelige Enkeltgaarde. Den store Størrelsesforskel beror paa, at Torperne er udflyttet fra de ældre Landsbyer. *Torp* betyder »Udflytterby«. I Tidens Løb er *Torp* som Sidsteled i et Stednavn blevet afsnuppet til —rup, —drup, —strup og —trup. Forleddet i disse Landsbyer er tiest et Personnavn. *Andrup* af Anund. *Bjørndrup* af Bjørn. *Blidstrup* af Blith. *Ejstrup* af Esi eller Esger. *Galtrup* af Galt. *Glomstrup* af Glum. *Hunderup* af Hund. Dette Personnavn findes ogsaa i Navnet *Hund Sø* tæt ved Hunderup. *Lødderup* af Lyder. *Nandrup* af Nanni. *Ovtrup* (1422 *Opthorp*) af Ope. *Plejdrup* af Plæghi. *Purup* af Puke eller Puge (Tudse eller Frø). *Rolstrup* af Rolf. *Skallerup* af Skalk, et Tilnavn og fingeret Fornavn; Ordet betyder »Tjener«. *Torup* af Thorth. *Ullerup* af Ulli. *Vittrup* af Tilnavnet Wibe. *Ørndrup* af Ørn..

Dragstrup har Navn efter et Drag, en smal Landtunge. Drag kan dog ogsaa betyde Strækning i Almindelighed, specielt Vandstrækning. Her maa da tænkes paa Vigen ved *Dragstrup*. Denne Fjordindskæring har formentlig givet Navn til den *Torpby*, som her blev grundlagt i den ældste Middelalder. — *Faarup* har nok i sit Forled Navneordet *Far* »Overfartssted«, samme Ord som i oldnordisk *far* »Vej, Spor«. De stedlige Forhold ved *Faarup* kunde godt give Anledning til denne Navnedannelse. *Kaarup* (1417 *Korop*, 1421 *Kordrupp*) har vist ikke Tilnavnet *Kaa* »Allike« i sit Forled. *Møllerup* har i Forleddet

Ordet Muld, jydsk Mold. *Storup*, vistnok gammeldansk stath »Sted« i Forleddet. Et Sted, hvor man stadig har Ophold.

Gullerup, der 1435 skrives Goylropp, har maaske Plante-navnet Gyvel i Forleddet. Gyvel udtales paa jysk Gejl, Gywl. *Moustrup* (1460 Moutrup, 1495 Mowctrup) kan maaske i sit Forled, hvis dette da ikke indeholder et Personnavn, have Ordet Mo, der betyder »Mosejord« el. lign. *Skranderup* (1418 Skranderopp). Vistnok af et Personnavn. I Stednavnet *Torp* (1638 Torp) har vi kun selve den gamle Betegnelse paa en Udflytterby, et Torp.

Tre Byer af ret høj Alder har som Sidsteled Ordet —høj, i Nutiden forkortet til —sø. *Elsø* (1342 Æthelshøgh) har i sit Forled et Personnavn, enten Etil eller Ædel. — Det gammeldanske Mandsnavn Frith maa nok forudsættes i *Fredsø* (1447 Frethshøgh). — *Tødsø*, der 1424 skrives Thyffzhøff, har nok i sit Forled Ordet *Tyv*. Det kendes fra Gammeldansk i Formerne Tiuff, Tywff, ældre Dansk Thiyf. Grundbetydningen af »Tyv« er vistnok: »Person, der holder sig skjult, gaar hemmeligt til Værks«. Man kunde vel godt tænke sig, at der har boet et Menneske af anførte Slags ude ved en Høj, maaske *Trælhøj* (Sognets højeste Punkt, 35 m), den meget anselige fredlyste Gravhøj Øst for Tødsø. Denne Høj er ældre end Landsbyen, og det er ikke usandsynligt, at det netop er denne Høj, der har givet Sognebynavnet sit Efterled. Navneleddet —høj er næsten altid forbundet med betydelige Landsbyer, og det synes for det meste at være Betydningen »Gravhøj«, der findes i de Stednavne, hvori —høj indgaar. Navne med Endelsen —høj er fra Tiden før 800 e. Kr. F., og de findes hyppigt i Egne, hvor Oldtidshøje vidner om ældgammel Bebyggelse. De morslandske Landsbyer paa —høj har deres Beliggenhed i en Egn rig paa Oldtidsminder.

Paa —bjerg har vi Blaabjerg, Hesselbjerg, Hvidbjerg, Sindbjerg og Solbjerg. *Hesselbjerg* maa være Bjerget med Hesselbuske. — *Hvidbjerg* har uden Tvivl i sit Forled Tillægsordet *hvid*, givet med Henblik paa Jordsmonnets Farve eller Bevoksning med hvide Blomster. — *Solbjerg* (1407 Solberigh) har vel

faaet Navn af, at Solen gaar i Bjerge bag den højtliggende Landsby. Byer af dette Navn sættes ogsaa i Forbindelse med hedensk Soldyrkelse. En Thorshelligdom har vistnok været i Nærheden, bl. a. ved Torup i Skallerup Sogn, hvad gamle Marknavne synes at tyde paa. Det maa dog bemærkes, at Førsteleddet i Solbjerg udtales med l-lyd [*saal'bjær're*], stammende fra ld eller ll, og det synes ikke at kunne forliges med Tydnningen Sol. »Om det muligt kan være Sold, faar staa hen« (Jens Lund). — *Sindbjerg*, der 1424 skrives Synbyrkix, hører, som man kan se, ikke til Navnene paa —bjerg. Forleddet i dette Navn er *sunna* »Sol«. Efterleddet er *birki* »Birkelund med Tingsted«. Tæt herved var Sønderherreds gamle Tingsted. — Ogsaa *Blaabjerg* maa udskydes, da det 1481 skriver *Blaborrig*, som var Navnet paa en Herregaard, af hvilken endnu Voldstedet findes. Forleddet blaa hentyder til Bevoksningens Farve (blaa, sort). — *Votborg* (1435 Wotteborg), muligvis af warta, wakta »vogte, passe paa«. Jfr. Navnet *Vodstrup*.

Paa —*bæk* har vi *Skærbæk* (1424 Skørbech). Førsteleddet betyder »skinnende, klar« og hentyder til en Bæks klare Vand. Paa —*holm* forefindes *Hanstholm* (1638 Handstholm), maaske Hannæsholm. Jfr. Navnet *Hanklit* Vest herfor.

Dueholm har i sit Forled Ordet *Dy*, af Afledningen *Du*, oldn. Dy, »Kær, sumpet Eng«. Det gamle Johannitterkloster er bygget paa en Holm i lave, fugtige Omgivelser, hvad dets Navn altsaa godt nok oplyser om.

Paa —*toft* have *Faartoft* (1418 Fortoft), hvis Forled vel sagtens er *Faar*; men det maa dog ikke lades unævnt, at Navnets Førsteled ogsaa kan være Forholdsordet *for*, hvorfor Betydningen af Stednavnet da vil være at søge i Bebyggelsens Beliggenhed; fra Øst betraget foran i Sundby Sogn; jfr. Forgaard, Forstue.

Legind (1520 Legind) synes det endnu ikke muligt at kunne gives nogen tilfredsstillende Tolkning af.

Paa —*ris* har vi *Højris*. Ris betyder Krat. — *Lund* betyder »lille Skov«. En saadan har givet Navn til Herregaarden *Lund* paa det sydligste Mors.

Navnet *Flade* paa Nordmors oplyser ligeledes om gammel Skov. Flade blev 1408 skrevet *Flathwith*. Endelsen —*with* betyder Skov. Navnet oplyser da om, at der engang har været megen Skov i Egnen, bl. a. ogsaa paa Salgjerhøjs skønne Bakke-
drag. Betydningen af Flade maa været noget i Retningen af ryddet, fældet Skov. Af Øens ældste Stednavne er Flade det eneste, der vidner om gammel Storskov. Jfr. *Flauen*, flaaet, en gammel Tillægsmaade af Udsagnsordet *flaa*, i Stednavne som Regel i Betydningen »nøgen, bar«. *Salgjerhøj* ved Flade bør maaske tolkes af Ordene *Sal* (oldn. *salr*) og *Gærde* (ældre Dansk gærthe). Navnet kunde da betyde et større indgærdet Omraade. *Sal* kunde maaske hentyde til, at Aflukket har haft Betydning for hedensk Gudsdyrkelse paa Morsøs højeste Bjerg.

Grundlæggelsen af nye Landsbyer maa paa Mors i det væsentlige være afsluttet omkring Aar 1200. Fra den yngre Middelalder eller endnu senere er de fleste af Navnene paa —*gaard* (hvoraf mange er forsvundet i Tidens Løb) og formentlig en Del af de oprindelige Naturnavne som Højris, Dybdal, Hesselbjerg, Skærbæk m. fl.; de fleste af disse Navne betegner meget smaa Bebyggelser. Karakteristisk for Mors er det, at Navne, der betegner Skov og Rydning (bortset fra Flade) har spillet en ringe Rolle i Bebyggelsen. De ældre og de yngre Bebyggelser er temmelig jævnt fordelt over hele Øen, dog saaledes, at de gamle Landsbyer er noget hyppigere i de østlige Sogne end mod Vest. Professor *Kristian Hald* nævner ogsaa, at man ved —*lev*-Byerne kan iagttage, at disse gennem-gaaende foretrækker den noget lettere, sandmuldede Jord for den meget svære, frugtbare Lerjord, der aabenbart har været for vanskelig at opdyrke med Oldtidsfolkets primitive Agerbrugsredskaber.

Ældre end alle Bebyggelsesnavne er selve *Øens Navn*, i de ældste Kilder skrevet Morsø (1231), Morse (1344), Morss (1435), Morss Land (1664); i islandske Kilder Mårsey. Det er dannet paa samme Maade som andre ældgamle Ønavne, Als, Samsø m. fl. Man maa regne med, at det -s-, der findes i Mors,

ikke er et Ejefaldsmærke, men en Bestanddel af en Afledningsendelse. Ved Mors kunde man, ifølge *Kristian Hald*, tænke sig, at Navnet er af en Ordstamme i Aflydsforhold til olddansk *miar*, urnordisk *mera* med Betydningen: *Grus* el. lign., beslægtet med svensk Dial. *mjör*: Stensamling, stenet Strandbred, og det oldnordiske Udsagnsord *merja*: slaa, knuse.

*

Ved Morsøs Sydvestside ligger den lille Ø *Agerø* (1231 *Akær*). I Oldtiden har Øen, hvis Navn, som man kan se, oprindelig har været usammensat, formodentlig ikke været opdyrket, men blev anvendt til Græsning for Kvæget om Sommeren. Ordet *Ager* er afledt af Roden i Udsagnsordet *age*, samme Ord som det latinske *agere* »drive«, og betyder oprindelig »Sted, hvor Kvæget drives hen, Græsgang«. Denne Betydning er sandsynligvis bevaret i Navnet *Agerø*.

Jegindø Syd for Mors skrives 1231 *Ekund*, der betyder »Stedet, som er forsynet med Egetræer«.

I denne Forbindelse skal fremsættes *Svend Aakjærs* Tolkning af Navnet *Vildsund*. Det er maaske beslægtet med *Vils* af *Vilsnæs*; jfr. norsk *Vilnes*, der menes at have Sammenhæng med *vil* »Lyst, Attraa«, *vili* »Vilje, Glæde«, oldengelsk *wela* »Lykke, Rigdom«. Betydningen skulde være »behagelig, efter Ønske, som har Overflod«.

*

Af det Væld af gamle Marknavne, Højnavne, Engnavne, Gaardnavne m. v., der er overleveret fra Mors, skal her fremdrages enkelte.

I *Dragstrup* Sogn var der førhen paa Vester Jølby Mark og nær Fjorden en Stendysse, der ifl. »Danske Atlas's Oplysning fra 1769 hed *Visti-Stol*. Denne Stendysse er nu længst forsvunden og meget gamle Folk, jeg har udspurgt i 1929, har aldrig hørt om dette Oldtidsminde med det mærkelige Navn.

Visti-Stol er en Betegnelse, der sandsynligvis er ensbetydende med to fra Sønderjylland kendte Lokaliteter, der benævnes *Vedstol*. Det er rimeligt at antage, at *Vedstol* er et gammelt

Fællesnavn med Betydningen »Brændestabel, Brændeplads, Brændehus«. *Ved* er en gammel Betegnelse paa Træ til Brændsel.

Der er Grund til at tro, at Meddelelsen til »Danske Atlas« i 1760-erne har hørt rigtigt, og at man i Egnen har benævnt Stendyssen Vististol i den Mening, at det har været Personnavnet Visti, der var at finde i Forleddet, og at altsaa en Kæmpe Visti her har haft sin Stol. Denne Forklaring har været saa let i en Tid, hvor man ikke har haft Mulighed for at give nogen anden.

Det rigtige er nok her, at Navnet indebærer Mindet om gammelt Skov i den nærmeste Omegn, eller at man her har haft Samlingsplads for Brænde, man har skovet eller købt. Vedstol = Visti-Stol i Betydningen Brændestabel, Brændeplads, er da et Vidnesbyrd om Kulturforhold ved Dragstrup Vig, Rovvig eller Vilsund, som vi ikke nu har direkte Sidestykke til. En Mulighed for, at vi ved angivne Lokalitet har haft et Besejlingssted for Pramme og Baade, der anløb med Træ, maa vel ogsaa tages i Betragtning.

Den skønne lille Vig *Rovvig*, der fra Vest trænger ind i Landet mellem Dragstrup og Skallerup Sogne, har nok i sit Forled Ordet *Rov*, der svarer til gammeldansk *rof* »Tag«, svarende til oldnordisk *hrof* »Skjul til Fartøj«. Vigen har været en Lønvig, hvori Fartøj og Fiskerbaade, Krigssnekker m. v. kunde ligge i Skjul eller Læ.

Urhøj ved Bjørndrup i Tødsø Sogn har i Forleddet formentlig det gammeldanske *waræ* »udyret Jord«, hvilket kunde passe godt til gammeldags Omgivelser her.

Hyldeggaard i Tødsø Sogn har i sine Forled det gamle *Hølle-dig*, der betyder »Helvede«. Samme Forklaring gælder for Gaardene Hølle-dig i Møllerup og Alsted Sogne.

Ved det gamle Overfartssted mellem Salling og Mors har vi paa Sallingsiden Navnet *Pinen*, der i Lødderup Sogn paa Mors har sit Parallelnavn *Plagen*, kendt fra Blichers Noveller. Paa Grisetaa Odde ved Overfartsstedet Oddesund i Humlum Sogn, Skodborg Herred, laa der en Bygning, som i Matriklen 1688 kaldes Oddesund-Hus, men Mand og Mand imellem »Pinen«, da Folk paa det triste Sted nødtes til ofte i Timevis at vente

paa Færøen fra den modsatte Kyst. Samme Aarsag er der til Kronavnene Pinen og Plagen ved Sallingsund.

Bisgaard (i Lødderup og Ejerslev Sogne) betyder Bispegaard. Gaarden *Bukhave* i Sønder Draaby Sogn oplyser, at her har været et Stykke indhegnet Jord, hvor en *Buk* har haft sin Græsning, maaske en fælles Gedebuk eller Vædder. Landsbyerne havde jo ogsaa fælles Bytyr og Byorne. *Buksør Odde* har vel ogsaa Dyrenavnet *Buk* i sit Forled.

Gaardnavnene *Kjeldbjerg* og *Kjeldgaard* oplyser, at her har været et Kildespring. *Sortvildgaard* i Sundby Sogn meddeler ligeledes om et gammelt Kildevæld, idet Navnets andet Led, —*vild*, betyder *Væld*. *Gammelgaard* i Blidstrup Sogn har sit Navn efter *Gammelvold* i Vejerslev Sogn. *Kalvhøjgaard* (Øster Assels Sogn) hentyder til, at der har været *Kalve* ved en Oldtidshøj. *Staghøj Mølle* i samme Sogn oplyser om, at paa Højen her har staaet en *Stage*, der antagelig har markeret et Skel, et Rettersted eller andet, som man havde at lægge Mærke til. Navnet *Smedebjerger* (1638 Smidjebjærge) i Vejerslev Sogn viser uden Tvivl, at man har ment, der boede en underjordisk Smed i disse skønne Bjerge med den smukke Festplads. Det var førhen en almindelig Tro, at der boede Smede i Bjerge (Bakker) og Oldtidshøje, og troværdige Folke havde undertiden haft det Held at høre Smeden hamre i sit underjordiske Værksted.

Troldstue var Navnet paa en Kæmpehøj, antagelig et Dyssekammer, paa Storup Mark. Man har troet, at en Trold havde sin Stue mellem de store Sten.

Gravkamre i Høje har her og der ikke kunnet modstaa Jordens Tryk; de er maaske blevet saa daarligt byggede, at de er styrtede sammen. Derved er fremkommet en Hulning i Højen, saa den har faaet et Skaar eller en Kløft. Tit ser en saadan Høj ud som havde den to Toppe. Sammensunkne Høje hedder derfor ofte *Kløvenhøj* »den kløvede Høj«. En »Kløvenhøj« findes baade i Hvidbjerg og Ovtrup Sogne.

Oldtidshøjen *Aandkule* ved Skallerup Strand betyder »den forreste Høj«; Kule hentyder vel til, at der er blevet gravet i Højen.

Fra Mors kendes Navnene *Trælleborg* og *Trældige*. Disse Navne er vidt udbredte. Saaledes vides fra Danmark Besked med Navnet *Trælleborg* fra ikke mindre end 26 Lokaliteter. Dets store Udbredelse lader sig kun forklare ved, at der har fundet Opkaldelse Sted. I *Lødderup* Sogn findes Gaardnavnet *Trælleborg*, der er afledt af Navnet *Trældige*, der nævnes i et Dokument fra 1528 (*Trelldige*) i Anledning af en Sag om Skel mellem Dueholm Kloster og Naboerne. Udgangspunktet er taget ved »*Trelldige*«, hvorfra Skellet gaar mod Øst til Limfjorden og mod Nord til Rolstrup Aa. Navnet er bevaret endnu og bruges om det gamle krogede Byskel mellem Lødderup og Faarup. Digets hele Forløb kan følges paa Matrikulkortet, og naar Dele af det er blevet jævnt ud, saa en af de mange Bugter er kommet til at staa alene, skyldes det Jordhandler, som har fundet Sted op imod Nutiden. Ved *Dragstrup* findes en Oldtidshøj, der bærer Navnet *Trælborg*, og ved Tødsø har vi *Trælhøj*.

Sagnene knyttet til Morsøs »Træl-Navne« findes i »Morsingboer i gamle Dage«, og i det store Værk »*Trælleborg*« (i Skrift-rækken »Nordiske Fortidsminder«, 1948) har Stednavneforskeren *Gunnar Knudsen* meddelt sproglige Oplysninger om alle de danske Navne paa *Trælleborg* m. v. Naar man, som det synes, med en vis Forkærlighed ogsaa i nyere Tid har tillagt gamle Voldsteder og Jordværker Navnet *Trælleborg*, turde det være, fordi man har tænkt sig, at *Trællene* i gamle Dage har bygget disse Værker. Der findes dog visse *Trælleborg*navne, som kan have anden Oprindelse, det er Gaard- og Husnavnene. De kan være dannet direkte af Udsagnsordet trælle »slide« som Spotte-navne til Huse, der beboedes af Fattigfolk, hvis kummerlige Tilværelse var præget af Slid og Slæb. Jævnfør hermed de talrige andre Øgenavne paa —borg (*Pjaltborg*, *Sultenborg* o. s. v.). De forholdsvis mange Voldsteder paa Mors kan have været medvirkende til, at Navnet *Trælleborg* er kommet til Øen.

Der findes hist og her ved Morsøs lange Kyst *Grunde* og *Rev*, som de søfarende Mænd maatte tage sig i Agt for. Derfor er

der paa vore Søkort angivet Oplysninger om saadanne Grundes Beliggenhed, Navne m. m. Da det er ganske lærerigt at erfare noget om disse Stednavne ude i Vandet, skal der her meddeles Oplysninger om dem.

Vi begynder med Navnet *Been* udenfor Nykøbing. Om dette Navn oplyses 1695: »Her fra Vettels Ør Odde 30 Favne ude fra Landet i Ø. S. Ø. ligger en lille Grund, kaldes Been«. Navnet synes nu at være gaaet i Glemme, da det ikke er afsat paa Søkortene. Navnet maa opfattes som et Sammenligningsnavn, et smalt Ben, som rager ud, ligesom Laar er brugt om en bredere Grund, der gaar ud fra Land. Tager vi lidt mod Nord træffes Navnet *Vodstrup Hage*, der hos Søkortsdirektør Jens Sørensen 1695 omtales som »en lille Huk, som Kjærlingsteen ligger hos ved Strand«. 1893 nævnes Navnet »Vodstrup-Hage«. Stenen har antagelig lignet en gammel Kælling, der bøjer sig fremover paa Stranden, saa Navnet hos Jens Sørensen er et Sammenligningsnavn. Navnet Kælling indgaar iøvrigt som Led i flere andre lignende danske Stedsbetegnelser.

Oppe ved Draaby Vig har vi Navnet *Hage ved Buksør Odde*. 1695 benævnt »Josby Rump«. 1893 omtales: »fra Buxør Odde en Hage«. Josby 1695 er det samme som Jørsby. Rump kan i jysk, foruden Bagdel, ogsaa betyde »lille Forhøjning«. Der er 1 Meter Vand ved Buksør Odde-Hagen. — Nord herfor lidt ude i Fjorden findes *Holmeflak* paa 2,2 Meter Vand. Grunden blev fundet ca. 1850. — Nordøst herfor, efter Livø til, findes *Blinderøn*, der 1695 omtaltes: »af idel Opkast smaa Grussel og mangfoldig store Østersskaller«. Rønnen har oprindelig været under Vandbrynet (blind), mens den nu er synlig, tør. *Røn* er Betegnelsen paa en Holm eller lille Ø, ofte dog kun en stor Plade med Sten eller Stenryg, der enten altid er tør eller tør ved Lavvande. — Nordvestlig for Blinderøn har vi paa 3,5 m Vand *Ejerslev Næse* (et Sammenligningsnavn) og *Ejerslev Røn*, der er synlig, nævnt 1695 som »Syesele Røn«. Nordøstlig herfor har vi *Skidenholm*, en blind Stengrund, der nu er navnløs. Navnets Forled har sin Oprindelse i, at Grunden afgiver Plads for en Tangbevoksning, et Slags Søgræs, der paa svensk

hedder »Skit«. Skidenholms toppede Forhøjning i Havbunden ligger paa 4 m Vand. — Øst herfor findes *Langegrund*, 1695 benævnt *Lange Røn*. Navnet er dannet af Grundens lange Form. Her er mellem 1 og 2 m Vand. — Nord for det yderste Mors ligger *Feggerøn*, et gammelt Navn, afledt af Fortet Fegge Klit inde paa Land. Fegge, vel beslægtet med norsk Dial. fægg »Bylt, tyk Person«. Paa *Feggerøn* er Fristed for rugende Fugle. Vest herfor findes *Horspanden* i 3 m Vand. Navnet er sammensat af Hors (Hest) og Pande. Grunden falder stejlt af mod den dybe Rende i Feggesund og danner saaledes en »Pande«, idet dette Navn ofte betegner noget højt opragende eller fremstaaende. Tæt Vest for *Horspanden* er *Sæbesholm Sand* paa 3 m Vand. Og Syd herfor ved Morsøs Skulder findes under Molerklintens »Skaar«: *Skarrehage* paa 0,9 m Vand. Navnets Forled er *Skaar*, der betyder en høj, stejl Brink i Klitterne, som Vejret har skaaret. Saa træffer vi ingen Søstednavne, inden vi kommer til *Sundby Stengrund*, ved Øens Nordkyst tæt Øst for Indløbet til Vildsund. 1695 nævnes om denne Grund: »fra Tranger Odde udskyder et Rev af Sand og Sten«. Bundens Art har givet Anledning til Navnets Efterled. Her er mellem 1 og 3 m Vanddybde. — Ved Dragstrup Vigs Nordvesthjørne findes *Revelkær Hage* $\frac{1}{3}$ Sømil fra Kysten og paa 2,5 m Vand. — Sydvest herfor er *Gudnæs Hage* i 8 m Vand. — Sydøst herfor er *Ørndrup Hage* i 4 m Vand. *Hage* betegner landfast Grund, i Reglen uden Sten, medens *Revel* (en Sideform til Ordet *Rev*) betegner en mindre Sandbanke, eller en ribbenformet Grund eller Sande. — I Visby Bredning har vi *Visby Grund* paa 1,5 m Vand. — Syd herfor er *Dover Møllegrund*. Forleddet er fra Dover Møllegaard i Thy. Grunden er af Sten paa 1 m Dybde. — Udfor Agerø har vi *Stenklippen*, et Par Smaaholme, nævnt 1695: Steen Klæp »som mangfoldige Fugle verper paa og Bonden Christian i Ager giver aarlig for Fugleæggene 1 Tønde Korn«. Efterleddet Klæp betyder Klump, Klods. Navnet burde atter staves *Stenklæppen*.

Saa kommer vi til *Assels Hage* paa Vestsiden af Rotholme. Her er 1,4 m Vand. Byerne Assels har her givet Navn til en

stenfri, landfast Grund, der gaar ud i Vandet paa Morslands Sydvestside. — Tværs overfor paa Thyholms Kyst findes *Fuglholm Flak* paa 4 m Vand. Der er et livligt Fugleliv har paa denne *Holm* og *Flak*, hvilket sidste Ord betegner en Sandgrund, paa hvilken der i lang Udstrækning er ringe Forskel paa Dybden. Ordet er laant fra Hollandsk. — Endelig kan nævnes *Bølørehage* ved Jegindøs Nordøsthjørne. Her er 3,5 m Vand. Forleddet er at tolke som et Sted, Bol, hvor Sælerne har ligget, idet Bøl, Bol betyder vilde Dyrs Leje, medens Øre betyder gruset Strandbred med store Sten.

LITTERATUR

Kristian Hald: Vore Stednavne (1950). Samme: De danske Stednavne paa —um (1942). Samme: Vore Stednavne med særligt Hensyn til Mors. Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning, Nr. 210 (1947). — Danmarks Stednavne I—XI (1922—54). Udgivet af *Stednavneudvalget*. — *Jens Lund*: Landsbynavnene paa Mors (Historisk Aarvog for Mors 1921). Samme: Øster Jølby Sogns gamle Marknavne (Smsts. 1919). — *Svend Aakjær*: Stednavnene i Thy og Vester Han Herred («Landet mod Nordvest», 1946). Samme: Sindbjerg (Runer og Rids, Festskrift til Lis Jacobsen, 1952, 38-40). — *A. C. Skyum*: Morsingmaalets Ordforraad I (1948), 72-74. — *S. K. Amtoft*: Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelseshistorisk Belysning (1948). — *Louis E. Grandjean*: Søkortets Stednavne I—II (1945—46). — *Anton Kjølby*: Lødderup Sogns Stednavne (Historisk Aarvog for Mors 1924, 1925). Samme: Fra gamle Dage i Elsø Sogn (1945). — *G. Th. Gravesen*: Stednavne i Ljørslev og Ørding Sogne (Historisk Aarvog for Mors 1932). *Henrik Larsen*: Tro og Kultus belyst ved gamle Marknavne (August F. Schmidt: Morsingboer i gamle Dage I, 1930, 10-13). *Poul Rasmussen* og *August F. Schmidt*: Frøslev og Mollerup Sognes Historie (1955), 16-27. — *Sigurd Skyum*: Morsingske Landsbynavne (Morsø Folkeblad 28. Juli, 29. Juli, 30. Juli, 31. Juli 1941). *J. Ankjær Pedersen*: Nogle Stednavne paa Mors (Morsø Folkeblad 12. Juni, 13. Juni, 15. Juni, 20. Juni, 26.

Juni, 27. Juni, 29. Juni, 4. Juli 1951). — *C. F. Jensen*: Om Navnet Mors (Morsø Folkeblad 13. April, 7. Juni 1946). — *August F. Schmidt*: Artikler om Stednavne paa Mors (Morsø Folkeblad 7. Aug. 1933, 28. Juli, 9. Aug. 1937, 7. Nov. 1939, 20. Juli 1940, 13. Febr. 12. Maj, 4. Nov. 1942, 25. Marts, 25. April, 21. Juni, 27. Aug. 1946, 14. Aug., 22. Nov. 1948, 18. Febr., 3. Nov. 1949, 6. Marts, 3. April, 2. Dec. 1950, 23. Febr. 1953. — *Niels Pedersen*: Om Trelborg, Morsø Folkeblad 15. December 1949.

Runer og Dialekt

Paa Mors er der hidtil kun fremdraget to *Runeindskrifter*. De er blevet gjort til Genstand for Tolkning og Omtale i det store Værk: »Danmarks Runeindskrifter«, udarbejdet af *Lis Jacobsen, Erik Moltke, Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen*. Runeværket bestaar af to Bind (1941—42), det ene Bind indeholder Tekst, det andet Atlas med Billeder af hver Runeindskrift og Runesten.

Den ene morslandske Runesten findes paa *Galtrup* Kirkes sydlige Taarnmur. Her er, ca. 90 cm over Jorden i vandret Stilling, indmuret en *Ligsten*, hvorpaa der med Runer er indhugget en Indskrift, som af Erik Moltke er læst saaledes:

»Her ligger *Isulv Troels' (eller Thorkils) Søn*«.

Flere af Runerne er rundbuede, vel under Paavirkning fra de latinske Bogstaver.

Galtrup-Stenen hører til en Gruppe Rune-Ligsten med »Her hviler«-Formlen, hvoraf der kendes ni. Indskriften er fra omkr. Aar 1200 og hører til ældre Middelalderdansk. Stenen er af Type en romansk Ligsten i rektangulær Form, ret smal og formodentlig temmelig tyk. Den bestaar af grovkornet, rødlig Granit, Overfladen er temmelig ujævn; dens Længde er 195 cm og Bredden 55. — Foruden Runeindskriften bærer Stenen et løst Rids af et Kors umiddelbart under Runerne. Nederst paa Stenen ses det bageste af en Dyrekrop med tvedelt Hale,

der snor sig ind mellem Bagbenene og rejser sig lodret over Kroppen, hvorafr fremgaar, at Dyret er en Løve.

Stenen har vel engang ligget fladt ned paa en Grav, men er saa bleven indmuret i Kirketaarnets Mur, hvornaar véd man ikke. I 1769, da Runestenen første Gang blev omtalt (i »Danske Atlas«), sad den i Muren, og da Kirketaarnet er fra den senere Middelalder, er der nogen Grund til at tro, at Rune-Ligstenen er blevet indsat i Muren ved Kirketaarnets Opførelse. Indskriften viser ikke nogensomhelst dialektal Afbvigelse. Det mest paafaldende er Navnet *Isulf*, der har en stærk oldtidsagtig Klang; maaske en Antydning af at Beboerne var afsides, gammeldags Folk.

Den anden Runeindskrift paa Mors er fra *Elsø*. Den omtales første Gang i »Danske Atlas« 1769, som meddeler, at Stenen med Indskriften »tilforn har siddet i Taarn-Muren« paa *Elsø Kirke*, »men nu ligger paa Jorden under en af Klokkehusets Stolper«. Senere forsvandt den, men kom 1869 for Dagen igen, da man vilde sætte en ny Stente op ved den østlige Side af Hovedindkørslen til Kirkegaarden. — 1875 indgik Stenen til Nationalmuseet, hvor den endnu findes.

Stenen var et Brudstykke af en middelalderlig Ligsten, der enten har været rektangulær eller trapezformet. Kanterne er skraat affasede. Paa de efterladte Mørtelspor kan man se, at Stenens halve Tykkelse har været nedmuret (i Kirkegulvet?).

Stenen er fra Middelalderen, omkr. Aar 1200. Den er af grovkornt, graa Granit. Dens største (nuværende) Størrelse er 48 cm, Bredde 57, Tykkelse ca. 19. Runerne er ca. 18 cm høje. Den bevarede Del af Indskriften indeholder kun syv Runer, der muligvis gengiver Personnavnet *Thruit*. Ganske sikker kan Tolkningen dog ikke blive, da den øvrige Del af Ligstensindskriften mangler. Om den nogensinde skulde findes ved Kirkebyggeri i *Elsø*, er ikke godt at vide, men ske kunde det jo. — Det er iøvrigt underligt nok, at der fra Mors kun kendes de nævnte to ganske unge Runeindskrifter.

De anførte Oplysninger er hentede fra »Danmarks Runeindskrifter«.

Om *Dialekten* paa Mors vides der nu usædvanlig god Besked, idet Øens Sprog er blevet undersøgt og forklaret paa saa at sige alle Omraader i to Værker, der for al Fremtid vil udgøre Hovedgrundlaget for Kendskabet til Morsøs Dialekt gennem Tiderne. Det ene Arbejde er Læge *Jens Lunds*: »Morsingmaalets Lyd- og Formlære« (1932—38), 262 Sider. Det andet er Lærer *A. C. Skyums*: »Morsingmaalets Ordforraad« I (1948—51), 296 Sider. II (1954), 311 Sider.

Hertil kan føjes, at *Jens Lund* i »Morsingboer i gamle Dage« II (1933), 1-15 og IV (1938), 79-80, har skrevet en populær Redegørelse for Sproget paa Mors. *A. C. Skyum* har i sin Digt-samling: »Vers paa Morsingmaal« (1953) givet et Indtryk af Øens Sprog, ligesom han i en Prosatekst: »Mi føst Tjænnest« (Historisk Aarvog for Mors 1926) har udnyttet Morsødialekten i en kulturhistoriske Skildring. — Højskolelærer *Mikkel Pedersen Ejerslev* (der er fra Ejerslev) har ogsaa skrevet en Digt-samling paa sit Barndomsmaal: »Den gammel i æ Hyw'« (1944, 63 S.), hvori paa digterisk Vis er udnyttet morslandsk Sagnstof.

Arbejdet med Undersøgelse af Morsødialekten samt Indsamlingen af dens karakteristiske Ord er gammel paa Øen, idet allerede Provst *Caspar Schade* arbejdede ivrigt hermed i Aarene omkring 1810. *C. Schade*, der var Præst i Tæbring 1787—93 og Provst i Nykøbing 1793—1826, leverede mange Bidrag til Videnskabernes Selskabs Ordbog saavel som til *C. Molbechs Dialekt-Leksikon*. I utrykte Samlinger paa Det kgl. Bibliotek (i Ny kgl. Samling Nr. 812 e) findes endnu en Del af det indsendte Materiale, og i Ny kgl. Samling 812 d er en fyldig Ordbog over Morsingmaalet fra Schades Haand. Endvidere findes i en Pakke, Manuskript Nr. 700 paa Statsbiblioteket i Aarhus, der indeholder Forarbejderne og Kladder til hans Mors-Beskrivelse, endnu en lille Samling sproglige Notater, dels Rester af Kladder til den Ordbog, som findes i Renskrift i Ny kgl. Samling 812 d, dels en Samling Tilføjelser m. m., som øjenssynlig ikke er blevet sendt ind.

Af denne Samling aftrykte Professor *Peter Skautrup* en

Prøve i Tidsskriftet »Sprog og Kultur« 1935, S. 80, og anfører der, at denne Samling Tilføjelser, Talemaader, Ordsprog, Vejrspaadomme m. m. ikke hidtil er blevet benyttet eller offentliggjort. Dette passer dog næppe, idet man uden Tvivl vil finde det hele anvendt i »Morsingboer i gamle Dage« I—IV. Den Prøve, Prof. Skautrup udgav i »Sprog og Kultur«, findes saaledes trykt i »Morsingboer i gamle Dage« III (1936), S. 105.

Naar det kunde lykkes mig i sin Tid at udnytte alt det folkloristiske Stof, Provst Schade havde samlet, skyldes dette bl. a., at jeg laante en Afskrift heraf hos Læge *Jens Lund*, Øster Jølby, der i en Aarrække havde haft Schades Ordsprog, Talemaader, Vejrspaadomme o. s. fr. liggende afskrevet. Derfor findes der saa meget af den Slags underholdende og værdifuldt Materiale i de fire Bøger om Mors.

Det var en god og nyttig Gerning, Schade udførte, da han optegnede Øens Folkeminder foruden alt det historiske og naturhistoriske Stof, som findes i hans Bog fra 1811. Men ikke mindre maa man paaskønne hans Interesse for Øens Folkemaal, som han altsaa har udarbejdet en hel Ordbog over. Denne Ordbog er som nævnt udnyttet i Videnskabernes Selskabs og C. Molbechs Ordbøger, ligesom ogsaa H. F. Feilberg i Ordbog over de jydsk Almuesmaal har benyttet Schades gamle Ordbog, der heldigvis nu opbevares som Nationens Ejendom paa Det kgl. Bibliotek.

Denne Ordbog — Ny kgl. Samling 812 d — der er paa 268 haandskrevne Sider, burde udgives i sin Helhed; thi først saa faar man det rette Indtryk af dens Værd, og først da har man samlet paa et Sted, hvad den videnskabelig interesserede Gejstlige med saa rigtig Forstaaelse af Sagen tilvejebragte ved at spørge ud og notere op, hvad de Gamle sagde omkring 1810. Nu skal man lede rundt om i andre Ordbøger for at finde Schades gamle Morslandsord. Det vilde dog baade i folkelig og videnskabelig Henseende være rart og nyttigt, om man fik det gamle Haandskrift udgivet.

I en saadan Udgave burde hvert Ord, der trænger til det, forklares, og alle Schades Gloser burde ekstra forsynes med

Lydskrift udfra det nuværende Morsingbomaal. Man vilde i et saadant efter moderne Principper udgivet Værk kunne faa en Mængde sproglig og kulturhistorisk Viden.

Navngivning

Om Personnavnegivning paa Øen har *A. C. Skyum* givet udførlige Oplysninger i sit Værk: »Morsingmaalets Ordforraad« I (1951), 287—94. Hertil kan føjes, at *M. P. Ejerslev* i Tidsskriftet »Sprog og Kultur« VI (1938), har gjort Rede for Personnavnegivningen i de tre nordmorslandske Sogne: *Alsted*, *Sønder Draaby* og *Sejerslev*.

I Tilslutning hertil skal fremsættes nogle Oplysninger om Navnet *Skammel*, bedst kendt fra Folkevisen om *Ebbe Skammelsen*, der i sin Indledningsstrofe: »Skammel han bor sig nær i Thy« straks viser, at Digtet har Tilknytning til *Thy*. Dette er utvivlsomt historisk rigtigt og kan underbygges ved en Undersøgelse af Personnavnet *Skammel*, der afgjort kan hjemstedsbestemmes til Nordvestjylland. Dette erfarer man ved at stifte Bekendtskab med *Axel Olriks* Redegørelse i »Danmarks gamle Folkeviser« Nr. 354 (Bind II, 1896), hvor der er givet en meget omfattende Skildring af *Ebbe Skammelsen*-Visen. *Olrik* fremdrager Navnet *Skammel* fra middelalderlige Kildeskrifter vedrørende Aalborg, Læsø, Mors, Egnen ved Nissum Fjord samt Ribe-Egnen. I *Dueholms Diplomatarium 1438—1481* findes fra *Mors* Bøndernavnene *Skamels Poelsen* og *Per Skammelsen*. *Olrik* føjer hertil, at Navnet *Skammel* i *Thy* er bevaret indtil vore Dage som Efternavnet *Skammelsen*, maaske paavirket af Folkevisen. Til *Axel Olriks* Navneliste kan føjes flere Eksempler fra *Mors*. I en Præsteansættelse fra *Sejerslev* fra 1659 træffer man Manden *Per Skammelsen* i *Skærbæk* paa *Nordmors*. Og i Brev af 14. Juli 1943 oplyser Personalhistorikeren, *Provst P. Filtenborg* i *Fole* (der er *Morsingbo*), at *Degnen* i *Sejerslev*, *Mathias Olesen Nyebye* (1797—1863) havde en Datter *Sidsel Marie Nyebye* (født 1833), som var gift med *Husmand Anders*

Nielsen Skammelsen i Skranderup i Sejerslev Sogn. Han anfører endvidere Skammel Larsen af Galtrupgaard, død 4. Oktober 1763, 81 Aar. Han har sikkert været Forpagter af Galtrupgaard. Else Skammelsdatter fra Galtrupgaard stod Fadder hos Degnen i 1747 (jfr. Morsø Folkeblad 6. Februar 1945). Skammelslægten fra Thy menes at være beslægtet med Strange-sønnerne, hvortil Niels Ebbesen hørte. Hans Slægtninge havde Tilknytning til Rolstrup, Jølbygaard og Frøslevgaard. Man ved vist ikke noget om en nulevende Efterslægt af Niels Ebbesens Sønner, men til Gengæld nedstammer i Tusindvis af Morsingboer fra Niels Ebbesens to Brødre Eluf og Strange og derved ogsaa, iflg. de gamle Slægtstraditioner, fra Ebbe Skammelsen. Navnet Skammel, der som nævnt overvejende optræder i Nørrejylland, anses af Olrik for en jydsk Omdannelse af Skalmi, ligesom Landsbynavnet *Selnes* (vel egentlig »Sælernes Næs«) er blevet til *Sennels*. I Hovedværket om vor tidligere Navnegivning: Danmarks gamle Personnavne (ved Marius Kristensen, Gunnar Knudsen og Richard Hornby), 1941—48, Sp. 1252—53 forklares Skammel imidlertid som en Navnedannelse af *Skamm-*, der betyder »kort«, eller af en konstrueret Form *Skammel* eller et *Skamm-hals*. Formen Skammels, der forekommer et Par Gange, kunde støtte den sidste Antagelse. I saa Fald maa Skammel være en Nydannelse efter Patronymikonformen Skammelsen. I Personnavneværket er fremdraget et stort Antal Eksempler paa Navnet Skammel, der dog i nærværende Meddelelse er blevet øget med et Par morslandske Vidnesbyrd. Digtningen om Ebbe Skammelsøn fra Thy er fra omkring Aar 1263, senest fra omkring 1300.

Landsbygrundplaner

Man kan regne med, at vore Landsbyer i deres Grundplan har været omtrent uden Forandring gennem de mange Aarhundreder, der gik siden deres Grundlæggelse i den senere Oldtid eller i den tidligere Middelalder fandt Sted. Natur-

forholdene har i første Række betinget Landsbyernes Form. I vore Dage er det imidlertid ikke altid ganske let at finde ud af, hvorledes en Landsbys Grundplan var før Udskiftningens Tid, idet der i det sidste halvandet Hundrede Aar er sket saa mange Forandringer i de fleste Landsbyer, ikke mindst fordi mange Gaarde er blevet udflyttede paa Bymarkerne, hvorved vi fik den *spredte Bebyggelse*, der nu karakteriserer det danske Landskab. De udflyttede Gaardes Pladser er i Nutiden for det meste blevet bebyggede med Villaer, Forretningsbygninger el. lign., alt efter som en Landsby er blevet stor eller ej.

Det gamle *Øster Jølby* danner her en ret ejendommelig Undtagelse, idet denne Terrænby ikke i Nutiden har faaet nogen Udvidelse, idet saa at sige alt, hvad der i dette Sogn er blevet bebygget i Nutiden, har faaet Plads langs med Landevejen fra Nykøbing til Vildsund. Den gamle Sogneby findes endnu med sin Række af Gaarde og Huse, der ikke ligger tæt sammenbygget, i Retningen Nord—Syd langs Dragstrupbæk-Dalens Østside. Sognekirken havde (og har) sin Plads omtrent midt i den gamle Gaardrække, der ingensinde har kunnet virke i Landskabet som en Landsby. Man forbavses unægtelig over, at en saa lille Bebyggelse har kunnet magte i Middelalderen at bygge en Kampestenkirke. Det har den altsaa kunnet, men ganske vist ogsaa Øens mindste Kirke.

Tager vi op til *Solbjerg*, kan man af Udskiftningskortet fra 1814 danne sig et klart Indtryk af denne Bys gamle Grundplan. Gaarde og Huse laa her paa begge Sider af Vejen, der dengang som nu fører gennem Solbjerg fra Erslev til Sundby. Flest Gaarde laa der paa Vejens venstre Side (Kirkesiden), medens der paa højre Side og Øst for Præstegaarden var en Lokalitet, der benævntes *Thors Bjerg*. Her har vi et direkte Minde om Oldtidens Gudsdyrkelse paa det højtliggende Terræn. Her har man blotet til *Thor*, ligesom Navnet Solbjerg maaske ogsaa erindrer om en Fortids Soldyrkelse.

Den mest uregelmæssige i sin Byplan i hvert Fald af Morsø Nørreherreds Byer var Erslev, hvad man kan se af Mark-

kortet fra 1783—84. Kirken ligger i Byens Nordkant. Vest for den var Jens Kirkes Toft og Syd for den Kirke Toft; mod Øst Nørre Tofter.

Fra Nord i en sydlig Bue nedfor de to Tofter ved Kirken førte en Vej, paa hvis Vestside Hald Toft fandtes. Lidt nede i Syd kom der Veje fra fire Sider. De mødtes her og skilte Byen i fire Dele eller Kvarterer. Mod Øst for Vejknodepunktet fandtes Mellem Toft og Smeds Toft. Mellem Kilde Toft og Gaase Agre i Sydøst fandtes inden for en Vejkrumning, der endte blindt i Nordvest, en hel Del Bygninger og Ejendomme. Man kan ikke af Kortet rigtig afgøre, hvor mange selvstændige Ejendomme, der laa her. Nord for Vejkrydset fandtes Byens Vestparti, markeret paa Kortet med syv Bygninger. Mod Øst førte Vejen hen mellem Nørre Tofter og Mellem Toft. Her fandtes Gaarde og Huse paa hver Side af Vejen til Nykøbing.

Det kuperede Terræn omkring Kirken og Erslev Kro har bevirket, at Byen har faaet en yderst uregelmæssig Byplan. I tre Retninger har den sendt sine Bygninger ud. De synes at være opført uden nogen særlig Plan, naar Forholdene har krævet en Bygningsudvidelse. I vore Dage ser det jo ganske anderledes ud i Erslev. Nu præges denne By ikke mindst af de mange nye Bygninger, der er opført langs Landevejen, der her har nogle Sving.

Af Nørreherreds Byer havde *Flade* før Udskiftningen det største Antal Bygninger, hvad Bykortet fra 1785 viser. Gaarde og Huse fandtes da alle Vest for Kirken i Rækker paa hver Side af Landevejen vestpaa. Lidt henne i Vest førte en Vej nordpaa, saa her fremkom en lille Bygade. Højlandet i Nord forhindrede en spredt Bebyggelse deropad, mens der Syd for Vejen fandtes temmelig mange Gaarde og Huse i spredt Fægtning. Bakkeryggen Nord for Flade har her præget Landskabet og givet Byens Bebyggelse en langagtig af Terrænet afhængig Form.

Tager vi fra Flade til *Bjergby*, viser det sig i 1797, at denne By ogsaa har en ganske uregelmæssig Byplan. Overfladeforholdene viser her en Bebyggelse i Retning Nordøst—Sydvest og

lidt derfra en anden Bebyggelse ved Vejen efter Gullerup til. En ti tolv Gaarde og Ejendomme udgjorde det gamle Bjergby, medens *Galtrup* i 1789 havde ca. 4 Gaarde nær Kirken, omtr. som de ligger der i vore Dage. Galtrup har kunnet bevare sin gamle Byplan uændret, idet der ikke har fundet store Byggeförändringer Sted her. Töving og det nye Øster Jölby har aftaget, hvad der skulde bygges af Forretningsejendomme og Rentierhjem. Derfor har den lille Landsby med de faa store Gaarde nær den gamle Kirke sin Interesse ved at vise, hvor lille en Kirkelandsby ofte var förhen. Der skal mindst *tre* Gaarde til at udgöre en Landsby. Denne Fordring har Galtrup lige kunnet opfylde.

Som Kirkeby har Forholdene i *Alsted* været ret ejendommelige i gammel Tid. Paa Markkortet 1795 findes der nemlig *slet ingen* Gaarde og Ejendomme afsat i nogen nævneværdig Nærhed af Kirken. Denne Bygning har gennem Tiderne ligget ganske for sig selv med Præsten boende i Nabobyen Skarum.

Ogsaa *Dragstrup* Kirke laa isoleret med sin hellige Kilde i nogen Afstand Nordvest for Dragstrup By, der med sine faa Gaarde i 1785 synede meget lidt i det lave Landskab ved Dragstrup Vig.

Derimod bestod *Skallerup* i 1791 af slet ikke faa Gaarde og Huse, der fandtes Nord for Kirken i Retningen Øst—Vest.

Man lærer af blot dette lille tilfældige Udpluk af gamle Landsbyplaner, at man maa forlade den næsten klassiske af Historikeren P. Lauridsen (under Paavirkning af den tyske Forsker K. Rhamm) fremsatte Teori, at Danmarks Landsbyer er udviklet efter et bestemt System, sa de bliver til Rundbyer eller Langbyer. Nej, de er alle oprindeligt Terrænbyer, byggede efter »de forhaandenværende Söms Princip« (hvorefter Je Kaa Lauridsen ophængte sine Billeder), d. v. s. efter Overfladeforholdene. Men disse Forhold kan man ikke altid i vore Dage umiddelbart gøre Rede for, men et øvet Øje kan naturligvis læse meget ud af en Landsbys nuværende Grundplan.

Af de gamle Markkort kan ogsaa uddrages den Lære, at de allerfleste *Kirker* i Middelalderen er blevet bygget i en Udkant

af Byen, og hyppigst har Kirken haft denne Udkantsbeliggenhed helt til Nutiden. I Øster Jølby synes Kirken dog snarest at have faaet sin Plads omtrent midt i Byens Gaardrække, idet der er Grund til at tro, at der i Middelalderen har ligget Gaarde baade Nord og Syd for Øster Jølby Kirke. Almindeligvis kan man ogsaa regne med, at de *ældste* Gaarde ligger nærmest Kirken, ligesom af en Landsbys Gaardrækker den *sydligste* er den ældste.

Undertiden er Kirken blevet opført paa et centralt Sted i Sognet i nogen Afstand fra Landsbyerne indenfor dens Omraade. Dette er saaledes Tilfældet i *Vejerslev*, hvor der paa Udskeftningskortet 1803 slet ingen Bygninger er afsat i blot nogen Nærhed af Kirken. Vejerslev Kirke er uden Tvivl blevet opført paa et hedensk Gudehov. Nordøst for Kirken hed en Mark i Fællesskabets Tid: *Kildefald*. Maaske her hentydes til en fordums hellig Kilde. Hellige Kilder fandtes ofte nær de hedenske (senere kristne) Helligsteder.

Ved *Blidstrup* Kirke var i 1803 naturligvis kun afsat paa Kortet Herregaarden Blidstrup. Vender vi os til *Hvidbjerg*, var der i 1790 kun tre Ejendomme i Kirkens Nærhed og Vest for denne. Nord for Ejendommene fandtes Lokaliteten Grauses Have og Sydøst for den Høggaards Toft. Bebyggelsen har ligget længere vestpaa samt omkring Ejstrup og Glomstrup, idet disse to Storgaarde har ydet et væsentligt Kontingent til Sognets Indbyggertal, der i 1801 var ikke mindre end 320 Personer. — Ensomt har Hvidbjerg Kirke ligget i det høje Landskab.

Dette var ikke Tilfældet med *Karby Kirke* i 1796. Langs med den ogsaa i hine Tider store Landsbys Gade laa en Række Gaarde og Huse, ogsaa Præstegaarden fandtes nær Kirken. Karby har i sin gamle Byplan svaret godt til det, man forstaar ved en *Langby*, enkelt og praktisk har man her kunnet føje Gaard til Gaard, eftersom Byen er blevet større.

I *Rækkeby* fandtes 1797 to Rækker Gaarde og Ejendomme. Kirken laa i Sydpartiet af Østrækken. Der var en ejendommelig stor Plads mellem den ret lille Landsbys to Gaardrækker. Syv

mindre Ejendomme fandtes 1797 i Rakkeby. Dette Sogn havde i 1801: 129 Indbyggere.

Redsted var i 1794 en ret stor Landsby, bestaaende af 12—13 Gaarde og Huse, der laa i Retningen Øst—Vest. Kirken laa Øst i Byen, Vest for den var en stor, aaben Plads. Husene laa ikke tæt sammen, saa Redsted har i gammel Tid haft et ret spredt Præg over sig. Sognet havde 1801: 250 Indbyggere.

Ljørslevs gamle Byplan var stærkt præget af det kuperede Terræn. Mange Veje og Stier fandtes imellem denne Landsbys spredt beliggende Gaarde og Huse. Kirken laa tæt sydøst for Ljørslev, hvis Plan synes at være den mest uregelrette paa Mors førhen.

I *Ørding* laa Kirken i 1788 nordligst i Byen. De fleste Bygninger og Ejendomme laa da Syd for Kirken, der var omgivet af en ret stor aaben Plads. Ørding var i sin Plan nærmest orienteret i Øst—Vest.

Frøslevs gamle Bykærne var orienteret Syd—Nord med Kirken liggende Nord for Hovedrækken af Gaarde. Øst for Kirken fandtes Damsgaards Fald og Vest for den gamle Gaardrække var en større trekantet Plads, der paa Kortet 1793 benævnes »Til Leerjord«. Her har saa Byens Lergrav været. Vest herfor fandtes i lidt Afstand et Par Gaarde. Til Frøslev førte besynderligt mange Veje og Stier fra alle Sider, maaske et ældgammelt Forhold, der viser, at denne By har haft en betydningsfuld Stilling i Egnen.

Elsø var i 1787 en større By, end man egentlig skulde tænke sig. Sognet havde i 1801: 126 Indbyggere. En buet Vej førte gennem Elsø, hvis Kirke da laa Vest for Byen. Kun et Par Bygninger er paa Kortet afsat nordvestlig for Kirken. Noget Øst for Kirken er i en Bue afsat syv Huse og Ejendomme, og Syd for Vejen østpaa er Skolens Plads nævnt. Nær Øst for Kirken fandtes nogle faa Gaarde og Huse. Elsø havde i det hele en ret spredt Byplan i Landsbyfællesskabets Tid.

Ogsaa *Lødderup* bestod (i 1786) af en spredt Bebyggelse, i Syd—Nord og Øst—Vest. Kirken laa nordøst for Byen, medens i *Ovtrup* Kirken laa mod Vest i 1797, ret isoleret ved Mandhøj

Agre. Nogle faa Ejendomme fandtes langs Vejen, der i en Bue gaar Nord om Kirken, og imod Sydøst fandtes ligeledes et Par Gaarde. Nogen stor Landsby var Ovtrup ikke i hine Tider; Fjallerslev var større, og saa var der jo Damsgaard.

Tæbring og nærmeste Omegn havde mange Veje i 1789, og Byen var ret stor. Det lille Sogn havde 1801: 167 Indbyggere, der i det store og hele har boet i Tæbring med Præstegaard. Kirken laa i Byens Nordkant, lidt for sig selv og ikke saa langt fra æ Fywr. Vest for Kirken fandtes syv Gaarde og et Par Huse. Hindsides Præstegaarden og en Vej var i Øst i 1789 tre Gaarde beliggende. Tæbring havde sin smukke Beliggenhed i øst-vestlig Retning nær Sydkysten af Dragstrup Vig.

Kortet over *Mollerup* viser mange Veje og en aaben, spredt Bebyggelse i Syd—Nord. Kirken laa omtrent midt i Bebyggelsen, der udgjorde Sognets eneste Landsby. 1801 var der i Mollerup 87 Indbyggere, der et Aarhundrede senere, i 1901, var blevet godt og vel tredoblet, til 313 Indbyggere. Mollerup Kirke findes stadig ved et Vejknodepunkt i det højtliggende Landskab, hvor det ikke har været let at faa en tæt samlet Landsby til at fremstaa.

Sønder-Herreds to største Landsbyer var i Landsbyfællesskabets Tid: *Øster Assels* og *Vester Assels*, begge omkring 1780—90 med hver en ganske uregelmæssig Byplan. I Øster Assels laa Kirken paa en aaben Plads, benævnt *Gaden*. En Række Gaarde og Huse fandtes i en ikke lille Udstrækning omkring Kirken. Sydøst for Byen og Gaden laa Præstegaarden.

Vester Assels bestod nærmest af to Bydele med Kirken i den østlige Part. Byen sendte to smaa Fangarme mod Nord, en paa hver Side af det lave Terræn op efter Glomstrup Vig til. Jordbundsforholdene har her som ved Ljørslev givet en ret særegen Byplan.

I det hele lærer man af denne korte Gennemgang af nogle af Morsøes Landsbyer, at Byplanerne er *naturgroede*, har faaet Form gennem langsommelige Tider. Den gamle Inddeling af Landsbyer i Rundbyer og Langbyer har kun pædagogisk Interesse.

En Betragtning af de gamle Landsbyplaner viser nemlig, at der oprindelig slet ikke har været tænkt paa nogen Plan i Bebyggelsen. Det er først i Nutiden, man har reflekteret over Byernes Byggeplan. I gamle Tider var der Jord nok at tage af, Befolkningstallet var lille, saa man har kun haft nødtigt at se efter, om Jordbundsforholdene var saaledes beskafne, at det kunde gaa an at bygge her eller der, men helst ikke i nævneværdig Afstand fra Naboerne. Derfor fremstod der tildels sammenbyggede Landsbyer, hvis »Byplaner« blev sprængt ved Landsbyfællesskabets Ophør i Aartierne omkring 1800.

Vejknuder og Landsbyer

Undersøger man en Egns Historie, er det af Vigtighed ogsaa at iagttage de gamle *Veje*, thi ved et Studium af Vejene faar man et ikke uvæsentligt Bidrag til den almindelige Historie.

De gamle *Veje* snoede sig tit hen gennem Landskabet, idet man førhen var nødt til at gaa udenom Enge og Kær, Lavnin-ger med fugtig Bund o. s. fr. Adskillige *Veje* mellem Landsbyer er oprindelig udpeget af Husdyrene, naar de blev drevet i Flok hen over Markerne. De undgik da blød Undergrund; og den *Vej*, der engang var tiltrampet, blev fulgt siden hen og blev til sidst en hævdvunden *Vej*. Man kan endnu her og der have Held til at se saadanne snoede *Sogneveje*, der gør Afstanden lang mellem Landsbyerne. Ved moderne *Vejanlæg* er man i Stand til at trodse alle Hindringer; derfor bør man i Fremtiden regne med, at alle *Svinkelveje* efterhaanden vil blive rettet ud.

Mange Landsbyer ligger ved *Vejknudepunkter*, idet større Landsbyer, især Kirkebyer, blev Samlingssteder for et større eller mindre Omraade. Ogsaa andre Forhold kunde tvinge *Vejretningen* til en bestemt Lokalitet. I Morsø Sønder Herred har der gennem Tiderne ført mange *Veje*, oprindelig vel under-tiden kun *Ride- og Gangstier*, til Egnen ved *Mollerup*, hvor Herredets gamle *Tingsted* var. Fra gammel Tid er overleveret adskillige *Høj- og Marknavne*, der vidner om det fordums *Tingsted*. Herude paa Heden var det passende at lægge en

offentlig Forsamlingsplads, hvor tæt ved fire Sogneskel stødte sammen. Her har vi det højeste Jordsmon paa Sydmors; alle Betingelser var til Stede for Fastlæggelsen af Rettens Sæde under aaben Himmel. Syd-otte Veje førte hertil. Lokalkendte Folk vil kunne udpege dem. I vore Dage er det den store Rute tværs over Øen fra Nykøbing til Karby, der befares. I Morsø Nørre Herred er nu de mest benyttede Veje Ruten fra Nykøbing til Vildsund og Vejen fra Nykøbing til Feggesund.

I svundne Tider var der et Vejknodepunkt ved *Tøving*, hvor der gennem en længere Periode var Tingsted for Nørre Herred.

I Galtrup Sogneskel er der to Gravhøje, der kaldes Tinghøjene. Der er herfra en prægtig Udsigt over Midtmors. Egnen ved Tøving er meget central for Øens Nørreherred, saa det er let forstaaeligt, at her fik Tingstedet sin Plads. En 6—7 gamle Sogneveje sværmer om Tøving; her har vi ogsaa et Vejknodepunkt, der har sin historiske Forklaring ligesom Vejretningerne mod Mollerup.

Vender vi os mod mindre Omraader, ses det straks, at mange Sogne- og Biveje fører til eller udgaar fra Egnen omkring *Andrup* og *Frøslevvang*. Saadanne Vejes Alder er som Regel vanskelig at bestemme, men tit er de lige saa gamle som Landsbyerne selv. Andrups centrale Beliggenhed mellem tre Kirkebyer: *Elso*, *Lødderup* og *Frøslev* har gjort det praktisk at faa mange Sniveje mellem Sognestæderne, og disse Veje kunde ikke undgaa at komme om ved *Frøslev Kalkbrud* og *Andrup*.

Bjergby ligger ogsaa i et Vejcentrum. Den gamle Kirke-landsby har været et Midtpunkt for en mindre Omegn, saa 5—6 Veje førte til Byen med Kirken — og senere Skolen.

At mange Veje maatte komme til at pege mod Nordmors' Hovedstad *Sejerslev* er umiddelbart forstaaeligt. Denne By ligger ved Hovedruten gennem Øens smalle Norddel, og fra *Hesselbjerg*, *Skranderup*, *Nørre Draaby*, *Sø*, *Vester Hunderup* og *Ejerslev* har man ved disse Byers Anlæg i den ældre Middelalder og senere snart faaet trampet Stier og Veje, saa man kunde komme hen til den store Landsby, der fik Egnens største Kirke i den romanske Stilperiodes Tid (1100—1250).

Tødsø, en gammel og stor Landsby, har ikke saa mange Vej-tilløb, men en stor Færdselsaare har altid ført her forbi fra Syd mod Nord. Ellers er der hertil kun gamle Veje fra Bjørndrup, Tøving og Erslev.

Til *Rækkeby* fører ikke faa Veje, o. seks. Denne Kirkelandsby ligger ved et Vejknudepunkt i Egnen mellem Tæbring, Karby, Hvidbjerg og Ovtrup, saa det var praktisk for Byen med det mærkelige Navn at have nem Adgang til den øvrige Verdens Mennesker og deres Boliger.

Ogsaa fra *Redsted* udgaar talrige Veje; denne By ligger ligeledes midt i et Opland: mellem Hvidbjerg, Vejerslev, Blidstrup, Vester Assels og Glomstrup.

Sydøens Hovedby *Øster Assels* ligger saaledes, at den kan tage imod Veje fra alle Sider, o. fem, medens *Ørding* har et Par Stykker flere. *Ljørslev* knap saa mange, hvilket ogsaa gælder *Lødderup*, *Elsø*, *Dragstrup*, *Skallerup* og *Vils*. *Flade* hører til de Byer, hvor der gaar næstflest Veje til eller fra. Beliggenheden nær Fjorden bevirker, at denne By saavel som *Sundby*, *Tissing*, *Ejerslev* m. fl. ikke kan sende Veje ud til alle Sider. Byer som *Erslev*, *Galtrup* og *Øster Jølby* ligger ved Hovedstrøg, hvorfor mange Veje ikke fører til disse Byer. En Aarsag hertil er ogsaa, at Syd for Erslev fordum fandtes et stort Kærstrøg, og Vest for Galtrup og Øster Jølby har Aa og Eng ligeledes forhindret Vejforbindelser i Flertal vestpaa.

De gamle Landsbyers Plads er i fjerne Tider blevet udvalgt med Hensyntagen til Naturforholdene, og Vejanlægene er ogsaa i Tidens Løb udviklet under Iagttagelse af Jordsmonnets Tilstand.

De gamle Veje var meget tarvelige. Adskillige Steder, hvor fortidige, aflagte Veje endnu ligger overgroet, men ellers til at se og følge, kan det iagttages, at disse Veje kun bestod af en ofte bred Landstrækning, hvor der fandtes det ene Spor ved Siden af det andet. Paa Bakkeskraaninger kunde Sporene ved Slid og Regn blive mandsdybe og derfor meget besværlige for Køretøjer. De gamle Driftveje gennem *Legind Bjerger* ned mod Sallingsund giver gode Eksempler paa saadanne Veje.

Vejreparationer var der kun Tale om, naar Kongerne skulde rejse; saa kunde der blive udstedt Paabud om, at de værste Huller skulde udbedres med Sten og Grus. Hvor Vejene skulde passere Aaløb, maatte man køre eller ride gennem Vandet over et Vadeded, der var dannet ved Udkastning af Sten, til Tider dækket med Ris eller Tømmerstokke. For Fodgængere kunde der være lagt en Række store Sten med passende Afstand saa man kunde springe fra den ene til den anden. Hvor Færdselen var ret betydelig, er man dog nogenlunde tidlig kommen ind paa at bygge Broer af Træ eller Sten, og det er da blevet paalagt de tilgrænsende Lodsejere, i Almindelighed alle Beboerne i de tilgrænsende Herreder, at yde Bidrag til Broernes Vedligeholdelse.

Da man for nogle Menneskealdre siden et Sted i Hardsyssel fik bygget Bro over en Aa, sagde en Mand fra Egnen viselig: »Den Bro har været savnet siden Skabelsens Tid!«

Og saaledes har det jo været overalt. En uhyre Lettelse for al Trafik blev det, da man fik Broer bygget over Vandløb, og overmaade Fremskridt med Hensyn til Vejenes Vedligeholdelse fandt Sted, da man fra omkring Midten af forrige Aarhundrede i hvert dansk Sogn rigtig satte ind med at holde alle Vejene vedlige. Vejjudgifterne var derfor altid store i de enkelte Sogne — men dog for intet at regne mod de Vejmillioner, der nu aarligt maa udgives for at faa Vejene paa Højde med den dundrende Trafik, der nu florerer.

En Landevejsby — Øster Jølby

De moderne Trafikmidler har foraarsaget, at der i Danmark gennem de sidste 100 Aar er sket større befolknings-geografiske Ændringer end i noget tidligere Tidsrum af vort Lands Historie. Dette har navnlig vist sig ved Forandring af Erhvervs-Betingelserne. Disse Ændringer kan i mange Tilfælde sættes i Forbindelse med Jernbaneanlæg, men kan ogsaa være fremkaldt af andre Forhold, som f. Eks. de jyske Hedeegnes Opdyrkning. I de fleste Tilfælde er det dog Jernbanerne, der er Aarsag til

det nye. Hertil kan saa føjes Teknikkens rivende Udvikling og Folketallets Vækst.

Hvor der ved de nyanlagte Jernbaner blev bygget Stationer, opstod der de fleste Steder en Bydannelse, især paa Pladser, der laa i passende Afstand fra Købstæder. Der behøver dog ikke altid at være en Jernbanelinje med Station for at en Bebyggelse kan fremstaa. I den nyeste Tid er mange Steder i vort Land opstaaet *Landevejsbyer* langs en Hovedvej eller en anden stærkt befærdet Rute. Den sidste Menneskealders store Udvikling af Biltrafikken har bevirket, at man nu ikke behøver en Jernbane for at en ny, mindre By kan skyde frem paa en førhen bar Mark. De store Biler udfører en Jernbanes Funktioner, og de har den Fordel, at de ikke kræver andet Anlæg end en Vej, medens Jernbanetogene jo forlanger et særligt, dyrt Anlæg.

Et lærerigt Eksempel paa, hvorledes en Landevejsby har kunnet opstaa i Afstand fra en Del gamle Landsbyer, har vi i *Øster Jølby* ved Hovedvejen over Mors, den Rute, der forbinder Amtets to Købstæder. Den egentlige Sogneby *Øster Jølby* findes henved et Par km Syd for den moderne Bebyggelse. I Sognebyen er Middelalderkirken. Da *Øster Jølby Sogn* med sine 328 ha er det mindste paa *Øen*, var der her tidligere kun én Landsby.

Den bestod i 1682 af 8 Gaarde (paa 49,35 Tdr. Hartkorn) og 4 Huse med Jord (1,34 Tdr. Htk.) og 1 Hus uden Jord (ialt i Hartkorn 50,69 Tdr.). Sognets dyrkede Areal var da 297,7 Tdr. Land. 1786 var der i Sognet 7 Gaarde og 4 Huse. 1811 var Gaardantallet 8, saa Tallet 7 i 1786 kan maaske være forkert for 8. 1811 var der endvidere 3 Boelssteder samt 4 Huse uden Jord. — Ved den første Folketælling, 1787, var Sognets Indbyggertal ikke større end 72. 1801 var det steget til 79. Familiernes Antal var kun 13. 1834 var Befolkningstallet 126. 1840: 129. 1845: 135. 1850: 141. 1855: 147.

Ved den Tid var der paabegyndt en Bebyggelse i det lille Sogns Nordparti (Gaardene i *Øster Jølby* var allerede blevet udskiftede i 1787), idet de Folk, der søgte ud fra den gamle Sogne- og Kirkeby, ganske naturligt søgte op til de højerelig-

gende Marker ved Landevejen mellem Nykøbing og Vildsund. I Begyndelsen af 1840'erne var der kun bygget én Ejendom Nord i Sognet, det nuværende *Præstbrohus*, der ligger paa Øster Jølby's Grund, men dens meste Jord hører dog til Galtrup Sogn Nord derfor. Landevejen fører nemlig gennem den yderste

Hus i Øster Jølby, hvor vi boede 1926—30.

Nordstrimmel af Ø. Jølby Sogn, saa de fleste nuværende Ejendomme paa Bygadens Nordside har Dele af Bygninger eller Havepartier i Galtrup Sogn, hvortil Ø. Jølby er Anneks (begge Sogne udgør en Kommune). — I 1840'erne fandtes endvidere et lille Arbejdsmandshus Nord for Sogneskillet (i Galtrup Sogn). Midt i 40'erne blev fra Gaarden »Balle« i Øster Jølby udskiftet en Lod, hvorpaa blev bygget en Gaard, den østligste Ejendom paa Sydsiden af Gaden i det nye Ø. Jølby. 1849 blev udskiftet en Lod fra »Nørregaard«, og paa denne Lod blev bygget en Gaard, der senere blev Frimenighedens Præstegaard (den største vestligste Ejendom paa Sydsiden af Bygaden). Det første Hus, der blev bygget ud til Landevejen (den nuværende Bygade), er det, der ligger paa Hjørnet ved Vejen til Galtrup. Det blev opført i 1868 af en Bager, der rigtigt havde set, at

her var en central Beliggenhed for en Forretning. Huset ejedes senere i en Aarrække af den venlige Josef Søndergaard (Bitte Josef), der levede i Tiden 1872—1945. I hans Hus har gennem en længere Aarrække Galtrup-Øster Jølby Sognebogsamling haft Lokale.

Det vil altsaa forstaas, at der ved det nye Øster Jølby saa sent som henved 1870 ikke var Udsigter til at her kunde fremvokse en By. Der var egentlig heller ikke Betingelse herfor, idet her hverken var Kirke eller Skole, ligesom man jo ogsaa kun i specielle Tilfælde anlægger en Landsby i Hjørnet af et lille Sogn, hvor to andre Sogne støder til. At vi alligevel faar en antagelig Samling Huse her i Løbet af forholdsvis faa Aar har sin særlige Grund.

I 1864 oprettedes nemlig Christen Kolds Medarbejder fra Dalby paa Fyn, *Anders Kr. Povlsen Dal, Galtrup Højskole* i en lille Bondegaard i Galtrup Sogn tæt Nord for Hovedlandevejen og ved Vejen mellem Galtrup og Ø. Jølby Kirker. Et Par Aar i Forvejen havde man begyndt en Friskolevirksomhed i et lille Hus sydlig i Ø. Jølby Sogn. Her havde Povlsen-Dal undervist, og han dristede sig altsaa i 1864 til at paabegynde en Højskolevirksomhed i en Gaard i Galtrup Sogn. De »vakte« Folk paa Egnen stod sammen om Højskolen, og den vandt snart sikker Indpas i de grundtvigske Morsingboers Hjerter. De har heller ikke svigtet den siden. Den har igennem de mange Aar været et fast Samlingssted for folkeligt-oplysende Arbejde paa Øen.

I 1860'erne var der et vaagent Kristenliv i Sognene i Midt- og Nordmors. De kirkeivrige Folk besluttede da at danne en Valgmenighed og bygge en *Valgmenighedskirke*. Der blev købt den ovenfor omtalte Gaard i det nye Øster Jølby, ca. otte Minutters Gang fra Galtrup Højskole. Paa Gaardens Grund blev Valgmenighedskirken opført. Kirken blev bygget til at rumme 1000 Mennesker, og det har vist sig, at den ikke er for stor. Den blev indviet den 17. December 1871 som Valgmenighedskirke. 1883 blev den Frimenighedskirke, og er det stadig. Udenom den ret imponerende, røde Kirkebygning, der

har Navn efter *Ansgar*, er der en stor Kirkegaard. Kirken og Højskolen (nu Efterskole) er de dominerende Bygninger ved den By, der er opvokset mellem dem.

I 1876 blev der ved Siden af Højskolen opført et stort, ottekantet *Forsamlingshus*, der er en af de største Bygninger i sin Slags i Landet. Her har uafbrudt hvert Aar siden været afholdt meget store folkelige og kirkelige Møder, hvor grundtvigske Ordførere fra alle Egne af Landet har talt. De har ogsaa altid her haft en meget lydhør Forsamling at henvende sig til.

Fra Anlægget ved Præstbro 1929

Senere blev der bygget en grundtvigsk *Friskole* ved Ø. Jølby, den er stadig velbesøgt, og overfor det store *Forsamlingshus* findes et lidt mindre *Forsamlingshus*, hvor der kan afholdes Smaamøder, Bestyrelsesmøder, Generalforsamlinger o. s. v.

Ved Præstbro, lidt Vest for Frimenighedens Præstegaard, er i en gammel Grusgrav anlagt en ideel *Friluftsmødeplads*, hvor Tilskuerne sidder amfiteatralisk omkr. Festpladsens Bund, hvor Idrætsstævner afholdes, ligesom ogsaa her er Stedet for Øens største Friluftsmøder (Grundlovsfester etc.). Et prægtigt Anlæg med mange Spadserogange omkring Mødepladsen gør det smukke Sted til en yndet Plads for Udflugter.

Det er klart, at der ved Højskolen og Frimenighedskirken efterhaanden maatte fremstaa en Bebyggelse. Her var alt fra 1861 en *Friskole*, i 1876 byggedes, som nævnt, det store *Forsamlingshus*. I Nutiden er ogsaa kommet et Alderdomshjem og en stor Kommuneskole til. En grundtvigsk Nybyggerby

voksede efterhaanden frem her. Medens Sognets Indbyggertal, som foran meddelt, i 1855 var paa 147 Personer, var det i 1860 paa 165. 1870 var det steget til 173. 1880 var det oppe paa 262. 1901: 315. 1911: 409. Da var der 81 Gaarde og Huse i Øster Jølby Sogn. 1935 var her 392 Indbyggere fordelt paa 116 Husstande. 1940 var Befolkningstallet i Sognet 376 og Husstandenes Antal var 121. 7. November 1950 var her 429 Indbyggere og 127 Husstande. 1955 var der i Galtrup-Øster Jølby Sogne 1085 Indbyggere og 310 Husstande.

Saadanne Tal lærer os en hel Del om Udviklingen i Øens mindste Sogn, der ved sin Beliggenhed blev det mest kendte Sogn paa Mors, og hvis Nybebyggelse blev et aandeligt Centrum paa Øen udenfor Nykøbing.

I Ø. Jølby findes et forholdsvis stort Antal Rentier-Hjem, idet det siden 1880'erne har været saaledes, at ældre Folk, der har afstaaet deres Virksomhed, er flyttet ned til Landevejen mellem Højskolen og Kirken. Det er slet ikke faa gamle, grundtvigsk vakte Morsingboer, der har tilbragt — eller tilbringer — deres lykkelige Alderdom nær ved den store Frimenighedskirke, ved Øens Højskole og det kolossale Forsamlingshus. Og selv om allerede et Par Slægtled af de gamle hviler i deres Grave ved Ansgarskirken, er der altid nye Folk til at købe de ledige Huse og Villaer. Mange ældre Folk paa Egnen anser det med Rette for »en sær Skjønhed« paa de gamle Dage at komme til at bo i Øster Jølby.

Hvor Folk flytter sammen, vil der ogsaa snart indfinde sig Handlende, og nu bor der da ogsaa i Øster Jølby saa mange Forretningsfolk, som man med Billighed kan forlange. Det største Handelshus paa Stedet er Brugsforeningen. En Købmandshandel er her ogsaa, saavel som Bager, Boghandler, et Par Gartnerier, to Barbersaloner, en Fotograf, en stor Maskinfabrik, adskillige Haandværkere, en Mølle, et Elektricitetsværk (anlagt 1913), et Andelsmejeri (oprettet 1882), og fra 1880'erne har der boet baade en Læge og en Dyr læge i Øster Jølby. Derimod findes der ingen Restauration eller et Konditori i Byen, hvad man vel kan undre sig over, men Egnens Befolk-

ning er meget lidt søgende i den Retning. Ved store Sammenkomster i Øster Jølby kan der købes Kaffe og Afholdsøl i det mindre Forsamlingshus, hvor der er installeret Køkken, saa

Fra Øster Jølby Gade 1929

der er altsaa ingen Brug for en Restauration, hvad tilrejsende undertiden kan have ondt ved at forstaa.

Bebyggelsens Plan i Jølby er afhængig af de forhaandenværende Veje. Der er kun tre Gader ialt: Hovedgaden (Landevejen) og Husene ved Vejen om til Højskolen og Bebyggelsen sydpaa ned til Friskolen og ad den gamle Sogneby til.

Det er hyggeligt at færdes og bo i Øster Jølby. Mange Haver giver Byen et venligt Præg og er et smukt Bevis paa, at der paa Mors udmærket kan trives Havebrug og

fremelskes Læplantninger. Og saa har Stedet her sit særlige Præg ved den store Kirkegang hver Helligdag og Tilstrømningen til de mange folkelige og kirkelige Fester og Møder, der afholdes til næsten alle Aarets Tider, enten paa Højskolen (Efterskolen), i Forsamlingshuset eller paa Festpladsen ved Præstbro.

Øster Jølby er for Mors, hvad Vraa er for Vendsyssel, Askov for Sydjylland, Ryslinge for Midtfyn og Vallekilde for Nordvestsjælland. — Det er den grundtvigske Bevægelse, der er

Forudsætningen for Morsøs største samlede Bebyggelse uden for Nykøbing, og Befolkningen i Øster Jølby er derfor ogsaa mere rent grundtvigsk, end man vist kan træffe den nogetsteds. I 1926—30 boede der kun én Missionsmand i Byen!

Da de allerfleste Hjem i Galtrup—Øster Jølby hører til Frimenigheden, er det kun en faatallig Skare, Sognepræsten her har at forkynde Evangeliet for; i Ø. Jølbys gamle Sognekirke sjældent over 10 trofaste Kirkegængere. Men sligt er Sognepræsten forberedt paa. Det er derfor altid helt unge Præster, der tilbringer nogle faa, lette Aar i Embedet, inden de søger andet Steds hen.

Det er helt underligt at tænke paa, at for godt Hundrede Aar siden fandtes der ikke et Hus, hvor Øster Jølby ved Landevejen nu ligger. Om Aarsagerne til Byens Oprindelse har vi i det ovenstaaende erholdt nogen Besked, det fremgaar deraf, at Øster Jølby ikke er vokset frem af økonomiske Grunde — som mange af vore Stationsbyer er det — men fordi Kirke og Højskole umiddelbart trækker Folk til sig. Det viser sig jo ogsaa, at alle Steder, hvor der er — eller har været — en Højskole af blot nogen Betydning, er der vokset en lille By frem. De fleste grundtvigske saavel som indre-missionske Højskole- og Kirkebyer har en Historie, der i mangt og meget ligner Øster Jølbys, som dog har det enestaaende ved sig, at være fremvokset paa bar Mark næsten uden Støtte fra en gammel Bebyggelse, saaledes som Tilfældet er adskillige andre Steder, f. Eks. i Askov.

*

I Nutiden er Øster Jølby omtrent blevet bygget sammen med *Erslev*, der er en meget lang Bebyggelse, men da denne Landsby overvejende kun findes paa Nordsiden af Vejen, virker den ikke som en Landevejsby i samme Grad som Ø. Jølby — eller som f. Eks. *Sejerslev*, der ogsaa er en langstrakt Bebyggelse, hvis Husrækker findes paa begge Sider af Hovedvejen fra Nykøbing til Feggesund. *Sejerslev* er ikke begyndt fra bar Bund som Øster Jølby. I *Sejerslev* var en Middelalder-

kirke og en gammel Præstegaard, og her fandtes før Udskiftningen i 1793 nogle faa spredt beliggende Gaarde og Ejendomme Vest for Vejen. Det er først i Nutiden, der rigtig er kommet en Bebyggelse heroppe ved Egnens Hovedrute. Sejerslev ligner — som Øster Jølby — en almindelig Stationsby — og ogsaa denne moderne Landsby fungerer som en lille Købstad for Egnen. Her er mange Slags Handlende, Haandværkere m. v., saa man behøver kun i forholdsvis faa Tilfælde at drage til Nykøbing.

Ved den anden store Hovedvej, der fører over Øen, kommer man igennem Landevejsbyen *Vils*, hvor der er Handelshuse, Haandværkere, Kro, Apotek, Læge, Dyrlæge o. s. v. Her ved et betydningsfuldt Vejknodepunkt er i Nutiden fremstaaet en Bebyggelse, der ved sin centrale Beliggenhed midt paa det bredeste Mors har de bedste Muligheder for at fungere som en lille Købstad for Egnen. *Øster Assels, Karby, Solbjerg, Sundby* og *Tødsø* har ogsaa Præg af Landevejsbyer.

Ved Udseende, Plan og Funktioner tør man fremhæve Øster Jølby som den mest typiske Landevejsby paa Mors, og det tør vel ogsaa siges, at det er denne By med sin snart lange Trediegade (mod Syd), der har den interessanteste Historie, og ogsaa af den Grund er den Nutidsby paa Øen, man ved bedst Besked om i historisk Henseende.

Stations- og Landevejsbyers arealmæssige Vækst fortsætter i Reglen efter at den befolkningsmæssige Vækst er hørt op. Dette maa forklares ved Tidens almindelige Tendens til at danne flere, men mindre Husstande, hvilket betyder, at samme Persontal lægger Beslag paa et større Antal Lejligheder eller Huse nu end tidligere. Denne Nedgang i Husstandenes Størrelse er meget betydelig og foregaar relativ hurtigt.

En Fordel ved et Studium af det sidste Aarhundredes Bebyggelse i Danmark er, at man har Mulighed for at kunne følge de enkelte nye Bydannelsers Udvikling i saa at sige alle Enkeltheder fra Aarti til Aarti. Man kan ved en historisk Undersøgelse af den nutidige Bebyggelses Fremadstriden yde vigtige Bidrag til moderne Kulturhistorie, til Handels-, Landbrugs-

og Industrihistorie, hvad man bl. a. kan erfare under Læsningen af de lokalhistoriske Værker, hvori den moderne Historie ogsaa er grundigt behandlet.

Gammel Byggeskik paa Mors

HALKJÆRGAARD I DRAGSTRUP SOGN

Indtil Sommeren 1930 laa i en Dalsænkning i *Dragstrup Sogn* (Morsø Nørre Herred) en gammel Gaard, om hvis Historie vi her skal høre. Dens Navn var *Halkjærgaard*, givet efter de omliggende Naturforhold. Forledet *Hal-* (*Hald*) betyder Skraaning, hældende Flade. Gaardens Plads ved Slutningen af et svagt hældende Markstykke var, som man kan forstaa, Aarsag til Navnegivningen. Marken førte ned til de store Kærdrag, der fra Dragstrup Vig fører østpaa ind over Øen langs Lyngbro Bæk helt ind til Landsbyen El sø. Ret ensomt og skjult laa det gamle Hjem, der her havde haft sin Plads siden 1785, da Dragstrup Sogn blev udskiftet. I 145 Aar havde Beboerne af Halkjærgaard her levet deres stille, ensomme Liv ved Kæret.

Halkjærgaard havde oprindelig været en Fæstegaard under den fordums Herregaard *Frøslevgaard* i Nabosognet mod Øst. Frøslevgaard ejedes 1764 til 1773 af Karen Hvistendal (død 1798), der var Enke efter Niels Mortensen Børgesen, som før sin Død 1764 havde ejet Frøslevgaard. Karen Hvistendals Svigersøn, Jens Wandborg, besad Frøslevgaard sammen med Svigermoderen. Efter Jens Wandborgs Død 1811 skødede hans Enke i 1812 Frøslevgaard til Sønnen Jens Hvistendal Wandborg, der 1817 solgte Gaarden til Niels Stenild (død 1819) til Vorgaard og Købmand Fr. Juul i Hobro, der blev Eneejer og døde 1858 som Kancelliraad.

Jens Hvistendal Wandborg flyttede efter Salget af Frøslevgaard i 1817 til Halkjærgaard i Dragstrup, hvor han boede ti 1829, da han solgte Gaarden til *Anders Johansen Houmøller*

fra Rakkeby paa Midtmors. I Købekontrakten, skrevet i Nykøbing M. 18. Marts 1829, oplyses, at Halkjærgaard er 6 Tdr., 7 Skp., 2¹/₃ Album i Hartkorn. Med sit Jordtilliggende, Huse, samt Konge-, Kirke- og Korntiende kostede Gaarden 2000 Rigsdaler rede Sølv, for hvilken Sum Wandborg overdrog til A. J. Hovmøller Halkjærgaard »med samme Herligheder og Rettigheder, som jeg (∴: W.) samme selv haver eiet ifølge Skjøde af 9. December 1817«.

Allerede i Slutningen af det følgende Aar (1830) solgte Hovmøller Halkjærgaard til sin Søn *Peder Andersen* for 1000 Rigsdaler rede Sølv (Skødet skrevet 14. December 1830). Peder Andersen døde imidlertid den 1. Juli 1831. Længe sad hans efterlevende Hustru, *Dorothea Sørensdatter*, ikke i Enkestand; thi allerede den 2. December samme Aar blev hun ægteviet i Dragstrup Kirke til Ungkarl *Søren Jensen Kjær* fra Emb paa Sydmons. Hans Forældre var Gaardejer Jens Kjær og Hustru Ane Jensdatter. Søren Jensen Kjær blev født 6. Marts 1808, vaccineret 1822 den 20. September og blev konfirmeret 1823 af Pastor Mossin i Vejerslev.

Siden 1831 har Halkjærgaard uafbrudt været i Slægten Kjærs Eje.

Søren Jensen Kjær afstod i en Alder af 72 Aar Gaarden til sin Søn *Jens Sørensen Kjær* (født 1836, død 1921). Det var i 1880, han fik Gaarden overdraget. Skødet blev skrevet nævnte Aars 10. Maj. Halkjærgaard kostede da 30.000 Kr. i fast Ejendom, desuden for Løsøre 9000 Kr. og saa Aftægten, der skulde ydes til de to Gamle Resten af deres Levetid. I Skødet er Aftægten anslaaet til en Kapitalværdi af 3100 Kr.

Det maa her bemærkes, at der siden 1831 var blevet købt nogle Smaaparceller til Halkjærgaard, saa den i 1880 var henimod 8 Tdr. Hartkorn stor. Men alligevel er der et stort Spring fra 2000 Rigsdaler i 1829 til over 40.000 Kr. i 1880. Og hvad kan Gaarden ikke koste i 1957!

Jens Sørensen Kjær solgte Gaarden i 1916 til sin Søn *Valdemar Kjær*, der stadig ejer den og som i Sommeren 1930 lod alle de gamle Bygninger nedrive, samtidig med at han lod

bygge en stor, ny og statelig Gaard et højt Sted paa Marken. Herfra er der en herlig Udsigt over et storlinet og dejligt Landskab. Tæt ved Gaarden findes det ejendommelige Middelalderminde, Voldstedet *Kobbervold*, og ret i Vest lyser Dragstrup Vig med Thylands mørke Skrænter i Baggrunden.

Halkjærgaard har nu et Tilliggende paa 127 $\frac{1}{2}$ Tdr. Land (i Hartkorn 7 Tdr., 3 Fdk., 2 $\frac{1}{4}$ Alb), deraf ca. 90 Tdr. Agerland. Paa dens Jorder findes følgende Marknavne: Hulagre, Porsmark, Stodbjerg, Læsbjerg og Dewel.

Det var særdeles lærerigt at besøge den gamle Gaard i Dalsænkningen, idet man her saa en Bygning af betydelig kulturhistorisk Interesse. — Halkjærgaards *Stuehus* stod nemlig uforandret fra Opførelsesaaret 1785 og til 1930, da det faldt for Pighammeren. Kort før det blev nedrevet, opmaalte jeg det (23. April 1930) og udarbejdede en Grundplan over den gamle Bygning, der gav et levende Indtryk af gammel morslandsk Byggeskik. Bygningen var 27 m og 76 cm lang og var i Vesterenden 6 m 75 cm bred, i Østerenden 5 m 31 cm bred. Grunden til den forskellige Gavlbredde var at søge i, at der paa Bygningens Vestparti (Sydmuren) fandtes et Udskud, der havde en Bredde paa 96 cm og strakte sig 15 m fra Vest til Øst. Paa Stuehusets Nordside (ud til Gaardspladsen) var en Udbygning, der i Vest havde et Fremspring af 70 cm og i Øst 1 m 78 cm. Husets almindelige Murhøjde fra Jordsmon til Tagskæg var 2 m 3 cm. Udskudsmuren var paa Sydsiden (Havesiden) kun 140 cm høj til Tagskægget! Hele Bygningen var 22 Fag lang, dens Tag (af Straa) var 14 Lægter højt. Halkjærgaards gamle Stuehus har efter gamle Tidens Forhold været rummeligt og anseligt, men det kan jo ikke vel sammenlignes med et moderne Stuehus paa en større Bondegaard.

Den gamle Bygning havde i sit Østparti en *Storstue*, der var 4 m 10 cm bred og 4 m 76 cm lang. Højden fra Gulv til Loft var 1 m 96 cm. I vore Dage synes man ikke, der her har været megen Plads til Gæstebud, Legestuer med Dans el. lign. i denne Storstue, men paa de fleste andre Bøndergaarde var Storstuerne ikke større end den paa Halkjærgaard.

Udenfor Gangen var et *Sengekammer*, i hvis ene Hjørne Lofstrappen fandtes. Trappen bestod af syv Trin. Sengekammeret svarede til vor Tids Gæstekammer. — Dernæst kommer vi til *Dagligstuen*, der laa praktisk i Længen. Den var 4 m 65 cm lang, 2 m 98 cm bred. Her fandtes fast Bænk langs Vinduerne og et langt, smalt Bord. I Vesterenden af Stuen var en gammel *Bilæggerovn*, hvorpaa kunde læses Navnet Halden, det gamle Navn paa Byen Frederikshald i Norge, hvor der var en Kakkelovnsfabrik. Man fyrede i Bilæggeren ude fra Køkkenet. Det er om en saadan Ovn, man har Gaaden: »Hvad er det, man gaar bagtil og giver — og fortil og fornemmer, om det har faaet nok?«.

Vest for Dagligstuen var ud til Gaarden *Sengekammeret*, i hvis ene Side fandtes to brede Alkovesenge, der var i Brug endnu i 1930. I Bunden af disse Senge var Halm, og deres Ydersider ud til Muren var beklædt med et Fletværk af Halm, saa den kolde Mur mærkedes ikke saa slemt om Vinteren. Foran Sengen var om Dagen et Forhæng tæt trukket for. *Køkkenet* var 3 m 42 cm langt og 3 m bredt. I dets ene Hjørne fandtes Komfuret, og langs Vinduerne var et langt, smalt Bord, der stod helt ind til Udskudsvæggen.

Langs Dagligstuens Østside var et smalt Rum (131 cm bredt), *Brød-* (og *Brændevins-*) *Kammer*, og i Nordsiden af Dagligstuen førte Døre ind til to lige store kvadratiske Rum (165 cm paa hvert Led), *Ølkammer* og *Pigekammer*. I Skillevæggen mellem disse smaa Rum var en Lem, stor nok til, at et voksent Menneske let kunde kravle igennem den. — Ved Enden af Alkoverne fandtes et lille *Kammer*, hvortil kun førte en Lem. Gulvet i dette lille Rum var fyldt op til Sengs Højde. Det brugtes til at sætte forskelligt hen i. — Ved Siden af Køkkenet fandtes et ret stort *Spisekammer*, og fra Køkkenet kunde man ogsaa gaa ud i *Bryggerset*, hvor der fandtes en *Grue* i det ene Hjørne. Bryggersgulvet bestod af Stenpikning og var noget ujævnt. Vest for Bryggerset var *Bagestuen*, i hvis ene Ende var en aaben Skorsten og bag ved denne den store *Bageovn*. I Bagestuen stod endnu i April 1930 bl. a. det gammeldags store Dejgtrug,

der i sin Tid havde tilhørt A. Kr. Povlsen Dal paa Galtrup Højskole. Husets Vestparti optoges af et stort *Tørvehus*, hvori der ikke fandtes Loft. Man kunde se helt op til Mønningen. I Tørvehusets Nordside var to smaa lavloftede Rum, paa hvis Lofter dels kunde lægges Tørv, dels forskellige Redskaber. I det ene af disse smaa Rum var Plads til det Svin, der skulde fedes til Jul. Svinetruget var en stor, udhulet Kampesten, der var anbragt saaledes i Muren, at man kunde staa i Tørvehuset og fylde det. Gulvet i den lille *Svinesti*, hvortil ingen Lysstraale kunde bane sig Vej, uden naar Døren aabnedes ud til Gangen, bestod af Marksten. For at Grisen ikke skulde rode Stenene op, fik den en Ring i Næsen. Overfor Svinestien fandtes et andet lige saa lille og mørkt Rum, hvori *Hønsene* havde deres Plads om Natten. Imellem de to smaa Rum var en Gang, der førte ud til Gaardspladsen og Indkørslen til Gaarden.

Det eneste, der blev ændret ved Stuehusets Grundplan i de 145 Aar, det eksisterede, var, at der i 1832 af Søren Kjær blev bygget en Frembygning ud til Gaardspladsen.

Dog skal det nævnes, at Taget med Tømmer i Husets østre Del i 1916 blev fornyet fuldstændig i den gamle Skikkelse. Da Stuehus og Stald ved Indkørslen til Gaarden ikke var fjernede mere end højst nødvendig fra hinanden, var der af Pladshensyn intet skarpt Hjørne paa Stuehuset her, men et lille skraat Stykke Mur.

Udhusene til Halkjærgaard skal ikke nærmere omtales her, da de ikke frembød noget af særlig Interesse. Laden blev nyopbygget i 1849 og Stalden i 1883, saa der var ikke noget synderligt gammelt Præg over dem med Hensyn til Indretning.

Der var naturligvis Sagn knyttet til en saa gammel Gaard som den, vi beskæftiger os med her. Den ældre Wandborg (der døde i 1811) skulde saaledes have tilegnet sig — paa mindre agtbar Vis — et Stykke Jord fra Vester Jølby Præstegaard og lagt det til Halkjærgaard. Han kom fra Frøslevgaard med Jord i sine Støvler og aflagde Ed paa, at han stod paa egen Jord. Derved fik han det paagældende Jordstykke, der bærer Navnet *Porsmark*, nu Gran- og Fyrreplantage Syd for Dragstrup

Kirke, under Halkjærgaard. — Wandborg var Landvæsenskommissær.

Historien om mensvoren Jord og Jord i Støvlerne er et udbredt Sagnmotiv, kendt rundt omkring fra, og det er af en eller anden Grund blevet knyttet til Wandborgs Navn. Om der var noget Snyderi bagved Handlen om Porsmark lader sig nu ikke afgøre. Det behøver jo ikke at være usandsynligt, siden Almuen senere saa stædigt har erindret Wandborg d. æ. som en, der svor falsk. Wandborg *gik igen* paa Halkjærgaard. Han kom i Mørket slæbende ind ad Østerindkørslen og ind i Faarestien. Naar han som Genganger kom derind, blev Faarene med Rette bange og løb omkring Truget, der stod midt i Stien. Men naar Jens Sørensen Kjær kom derud og saa efter, laa Faarene helt stille. — I Marken *Hulagre* Sønden for den nye Halkjærgaard løber en hovedløs Gris. —

Nu er der vel ikke mere at se paa den gamle Gaards Plads. Selv om der i dens Bygninger var lavt til Loftet og Væggene slog Buler, talte dog i de smaa Stuer Minderne deres indtrængende Sprog til det modtagelige Sind . . .

»Hvor er nu henne den gamle Gaard,
dens Svalereder bag mørke Lægter?
Det gamle falder, det ny bestaar —
er Lov for skiftende Slægter«,

siger *Jeppe Aakjær* i sit Digtersprog.

Fotografier og Grundplan af Halkjærgaard er at se i Historisk Aarvog for Mors 1930, 51—61. Ligeledes findes i *Axel Steensbergs Værk*: »Gamle danske Bøndergaarde« (1943), 141, et Fotografi af den gamle Gaard, ledsaget af en fyldig Underskrift, hvori det hedder, at Halkjærgaard har et mærkeligt Korshus ud mod Gaardspladsen. »Den gamle grundmurede Gaards lidt barske Charme hviler over dens Længer. De vejrbidte Mursten klynger sig sammen i feltdelte Flader, der rummer mere af det vævede Stofs Liv end af Skakbrættets strenge Geometri. Om det saa er Sökkelen under Stuehuset, er den lagt af uregelmæssige Kampesten. Havens Træer afrunder, kuert af Blæsten, Billedfeltet mod Vest«.

En anden Gaard, der er afbildet og omtalt i Steensbergs smukke Bog, er Mtr. Nr. 13 a i *Mollerup*, der ligger Nord for Kirken. Denne Gaards gamle Bygninger blev nedrevne i 1930-ernes Begyndelse. Den har siden 1946 været ejet af Frederik Nørgaard. Gaardens Historie er omtalt i »Frøslev og Mollerup Sognes Historie« (1955), 154. I samme Bog, Side 151, findes et Fotografi af Kirkegaard i Mollerup. Om denne Bygning kan nu oplyses, at den blev opført i 1856.

I »Morsingboer i gamle Dage« I (1930), 30—62, findes udførlige Oplysninger om gammel Byggeskik paa Mors. Fremstillingen er ledsaget af mange Fotografier og Grundplaner. Andre Steder i samme Værks 4. Dele findes ligeledes Billeder af gamle Bygninger saa vel som i »Frøslev og Mollerup Sognes Historie«. Heri er paa Side 137 omtalt et gammelt Hus, der laa i Nord-Mollerup. Det styrtede sammen 1942. I Morsø Folkeblads Julenummer 1950, Nr. 298 B, Side 15, er afbildet to gamle morslandske Huse. Om Byggeskikken paa Mors er der endvidere Oplysninger i Morsø Folkeblad 14. November 1944, 26. Februar 1952, 4. Marts 1954 og 12. Marts 1957. Endelig skal nævnes, at der i Værket: »Danmark før og nu« I (1952), 426, findes et værdifuldt Fotografi, der viser et Parti fra *Frøslev By* (ikke Mollerup). Man ser her et gammelt Hus, to moderne Bygninger, og Kirken i Baggrunden.

Bemærkninger om Nykøbing

I en Artikel i Jyllandsposten, 27. Juli 1930, gav Forfatteren *Søren Vasegaard* en Oversigt over *Nykøbings* Historie. Indledningsvis omtalte Vasegaard, at han havde en lønlig Mistanke om, at der var noget uopklaret vedrørende Morsø Købstads Tilblivelseshistorie, »thi alene dette at lægge en By helt *udenfor Alfarvej*« ser mærkeligt ud. Alfarvej gik jo nemlig i gammel Tid slet ikke over Venner og Vettels (Navnet paa de to Landsbyer, paa hvis Grund Nykøbing opstod), men over det gamle Færgested nogle Kilometer sydligere, paa det snævraste Sted i Sallingsund, der hvor nu Automobilfærgestedet er, og hvor i

gamle Dage de to Færgekroer »Pinen« og »Plagen« laa overfor hinanden. Hvis der overhovedet noget Steds kan tales om »Oldtidsveje«, saa findes de her i en Maalestok, som »slaa« alt, hvad der endnu er bevaret af den Slags i Danmark. Enhver, der har set den Hulvej, som er slidt i Morsøs Bakker — »Legind Bjerge« — ned mod Færgestedet, vil være ganske paa det rene med, at i Sammenligning med denne, er Nykøbing en ren »Aarsunge«, som *Marius Dahlsgaard* udtrykker sig (Historisk Aarvog for Mors 1923, 5). Det skulde derfor være mærkeligt, om der ikke her i den tidligere Middelalder har været en »Købing« i Lighed med, hvad der opstod saa mange andre Steder, hvor Overfartssteder bragte Folketrækket til Standsning. Var det saa ikke tænkeligt, at der ved Foden af Legind Bjerge oprindeligt har ligget et »Gammelkøbing«? Og at det af en eller anden uopklaret Grund er blevet nedlagt eller flyttet til det »nye Købing«? —

Theorien om, at det ældste Nykøbing skulde have ligget ved Foden af Legind Bjerge kan sikkert ikke opretholdes. Den væsentligste Grund, der kan anvendes imod Vasegaards Betragtninger er, at de topografiske Forhold ved Sallingsund forbyder Anlægget af en Bebyggelse af nogen Størrelse her. Selv om der er en nogenlunde bred Strand nedenfor Bjergene, er den dog for smal til, at der har kunnet ligge en selv aldrig saa beskeden By her. Rigtignok er mange af de tidligere Strandkøbinge ikke store, men de skulde dog nødvendigvis have mere Plads til Landsiderne end Terrænet ved »Plagen« kan afgive. Det maa endvidere huskes, at Strandbredden i Middelalderen har været smallere ved Legind Bjerge end den er nu, idet Landet her (som i det nordlige Jylland i det hele taget) siden den Tid har *hævet sig*. Sallingsund har altsaa dengang været bredere end det er nu til Dags. Det højeste, der kan antages at have været af Bebyggelse paa Forstranden ved Sundets smalleste Sted, har været en Række Boder eller Skure (jfr. *Jørsby*, der har faaet Navn efter en saadan »Bebyggelse«), hvor Folk har kunnet opholde sig i Fiskesæsonen. Naturligvis har der altid været et Bedested her ved Overfarten; thi de rejsende har jo skullet

have et Tag at gaa under for saa mange Aarsagers Skyld. At Overfarten til alle Tider har fundet Sted ved »Plagen« og »Pinen« kan forklares ud fra de topografiske Forhold. Oldtidsvejene inde fra Mors har i de aarle Tider ført fra Bjergene ind over gamle Hedesletter med tør Bund, dels ned til Legind, dels til Egnen ved Glomstrup Vig og til Sydkysten af Dragstrup Vig. — Da Tilstandene efterhaanden udviklede sig og der kunde blive Anledning til at grundlægge en Købing paa Mors, kunde Pladsen ikke vel være blevet heldigere valgt end dér, hvor *Nykøbing* nu ligger. Her ved *Vettels*, *Venner* og *Rolstrup* med deres fælles Kirke var en ideel Plads for en Købstad, selv om der var nogle Kilometer ned til det gamle Overfartssted over Sundet. Her stak de nukaldte Landtanger: *Refshammer* og *Ørodde* saa meget ud i Fjorden, at de kunde skærme og give Læ til en *Baadehavn*. Her flød *Rolstrup Aa* ud i det salte Vand; der var altsaa let Adgang til *fersket Vand*, hvilket var af stor Betydning, naar der skulde tænkes paa Anlæg af et Bykvarter. Nykøbing er rimeligvis fremstaaet i det 13. Aarhundrede paa den Holm, som udgør Byens centrale Del. *Navnet* paa Købstaden maa vel være fremstaaet for at vise Modsætningen til de *gamle*, nedlagte Landsbyer, som nu blev opslugt af Nykøbing (*nova caritas* som den benævnes 1299), der blev Stedet, hvor der købes. — Tiden har vist, at Erik Menved ikke kunde have valgt med større Forstand end han gjorde, da han i 1299 gav Bebyggelsen paa de gamle Landsbyers Jorder bag Refshammer og Ørodde Købstadsrettigheder. — De moderne Veje, der nu fører ud fra Nykøbing, følger ikke i stor Udstrækning de Linjer, som Oldtidens Veje fulgte. Den eneste Vej, hvis Leje omtrent maa være den samme, er den, der fører fra Købstaden ned til »Plagen«, Oldtidsoverfartsstedet ved Sallingsund. Hernede har ikke kunnet blive Plads til noget »Gammelkøbing« (jfr. Historisk Aarbog for Thisted Amt 1946, 330—34. Hans H. Fussing: Bybefolkningen 1600—1660 (1957), 121).

Kærnen i det ældste Nykøbing, der omtales af *Vilhelm Marstrand* i hans Afhandling om Nysted (Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1951, 344—45), findes paa *Hart-*

holmen, der betyder »den faste Holm«. Denne var omgivet af lavt Jordsmon, som efterhaanden ved Tilgroning blev mere og mere fast, saa der i Tidens Løb kunde bygges ud til Siderne fra den haarde, over Omgivelserne fremstikkende Holm. Paa Hartholm blev Kirken bygget. Mod Nord har det lave Terræn været en Hindring for Byens videre Vækst, men moderne Dræning og Opfyldning skal jo nok ophæve denne Hindring, hvis det bliver nødvendigt.

Hartholm findes omtalt i et Tingsvidne fra Morsø Nørre Herreds Ting af 14. Juni 1474 (udgivet i Værket »Dueholms Diplomatarium«). Heri meddeles, at Prior Bertel sammen med elleve gode Selvejere gjorde deres Ret gældende paa Klosters Mølle med Dam, Flod og Støvning, som af gammel Tid haver været med fri Dæmning fra *Hardeholm* og ind til Møllen, og de svor det til Dueholm Klosters rette Ejendom, og dertil al St. Jørgens Jord, hvor det bedst var at finde i Nykøbing.

St. Jørgens Mølle laa mellem Nykøbing og Dueholm.

Dueholm betyder »den bløde Holm«, idet Forleddet i Navnet svarer til oldnordisk *Dy*: Kær, sumpet Eng. Vi kender Betegnelsen i »Dynd«. Man skal med Dueholm sammenligne Navne som Dyekær, Duekær, Dudal og Duedal. Blishønen kaldtes forhen »Dyhøne«, og Dueurt og Dyblad vokser begge paa vaade Steder — er »Dyplanter« (se Samlinger til jydsk Historie og Topografi« 1901—03). Stednavnet Dueholm tolkes i Chr. Villads Christensens Bog om Nykøbing (1902) af Fugle-navnet Due. Paa »den bløde Holm« opførtes Johanniterklosteret Dueholm, der nævnes første Gang 1371.

Hartholmen og Dueholm har hver faaet deres Navn med Henblik paa Jordsmonnets haarde og bløde Beskaffenhed. De to Holme dækker Inderfjorden, og paa disse fremstod dels Byen, dels Klosteret, der blev bygget paa en lav opfyldt Holm overfor Hartholmen. — Betydningen af Stednavnet Dueholm viser, at det har været nødvendigt at fylde op og pilotere paa den bløde Grund, og dette Arbejde er, som Kendsgerningerne viser, blevet udført godt og tidssvarende.

Den nye By voksede ret hurtigt ud over de af Hartholmen

bestemte Grænser, og da navnlig over den gamle By Vettels Areal, der udgør den nordlige Del af den nuværende By.

*

Ved en Undersøgelse af en Middelalderkøbstads Oprindelse og Udvikling er det af Vigtighed at gøre mange Iagttagelser i Terrænet, forenet med Studier i Arkivalier samt Undersøgelser af Fund, fremdragne ved Gravninger i Jorden. Siden 1902 er der uden Tvivl gjort adskillige Fund og Iagttagelser i Nykøbings Undergrund, saa man har nu adskillig mere Viden om Byens ældste Historie end Chr. Villads Christensen kunde have.

*

Om Nykøbings ældste Historie er endnu at tilføje, at Stednavneforskeren, S. K. Amtoft (1886—1950), der i 1913 var Lærer paa Galtrup Højskole, i sit Værk: »Nordiske Gude-skikkelser i bebyggelsehistorisk Belysning« (1948) nævner, at Nyköping som Forstadium har haft en Handelsplads udenfor Byens Jorder, nemlig hvor Gaarden *Frydsbrønd* er beliggende. Dette Navn (1472 Fydsbrønd), hvis Forled man med Betænkelighed har henført til Guden *Frøy*, mener Amtoft er Vidnesbyrd om, at denne Gud er blevet dyrket her. Til Gunst for Gudenavnet anfører Amtoft, at Frydsbrønd er beliggende i Lødderup Sogn, det største paa Øen. Her satte Øens samtlige Hovedruter hinanden Stævne. Uanset Forleddet i Navnet Frydsbrønd, saa betegner Endelsen maaske oprindelig Stedet for et Kildemarked, der senere er blevet ført ud til Limfjordskysten, hvor Navnet *Nykøbing* fortæller, at en tilsvarende Bebyggelse fra første Færd har været Handelsplads og ikke som de fleste andre danske Købstæder er vokset ud af en Landsby. Ved Tillægsordet »ny« betegnes muligvis her, at Bebyggelsen fra første Begyndelse har været købstadsmæssig anlagt, har været en Handelsplads ved en Bugt ud til Sallingesund og fremstaaet paa Bekostning af Landsbyerne Venner og Vettels.

Vore tre Nykøbinge og Nysted paa Lolland har ikke faaet deres Forled som en Modsætning til »Gammel«, der ikke fore-

kommer nogen af de fire Steder. Efterleddet i Navnene er en ren titelagtig Betegnelse for »Købstad«.

Hovedtanken i S. K. Amtofts Redegørelse er altsaa, at det for Øens Færdsel saa centrale Sted Frydsbrønd i Lødderup Sogn har været et religiøst og kommercielt Samlingssted, der senere er blevet afløst af Købingen tæt Øst herfor ved Dueholm-Aaens Udløb og ved det aabne Vand.

Borgmester
Axel Ivan Pedersen

Det er maaske ikke sikkert, at Amtofts Anskuelse kan opretholdes — Fremtidens Forskning maa her træffe Afgørelsen — men det synes mig hensigtsmæssigt at henlede Opmærksomheden paa den.

— — —

Endelig kan det oplyses, at Nykøbing samlede Areal nu (Januar 1957) er paa 939 ha. Heraf ejer Kommunen de 118 ha, Staten 9 og private 812 ha. — Det bebyggede Areal dækker 13,6 pCt., Parker m. v. 6,1 pCt., Kolonihaver 3,5 pCt., Kirkegaard 0,3 pCt., Jernbane o. lign. 0,8 pCt., Havneareal 0,5 pCt., ubebyggede Arealer 7,19 pCt., og Vandareal 0,2 pCt. Byen har 33 km Biveje. — 1. Januar 1957 var der i Nykøbing 9299 Indbyggere mod 9187 i 1950. 1. April 1957 var Stadens Befolkningstal: 9275. 10. Juli 1957: 9287.

Nykøbing Marklov

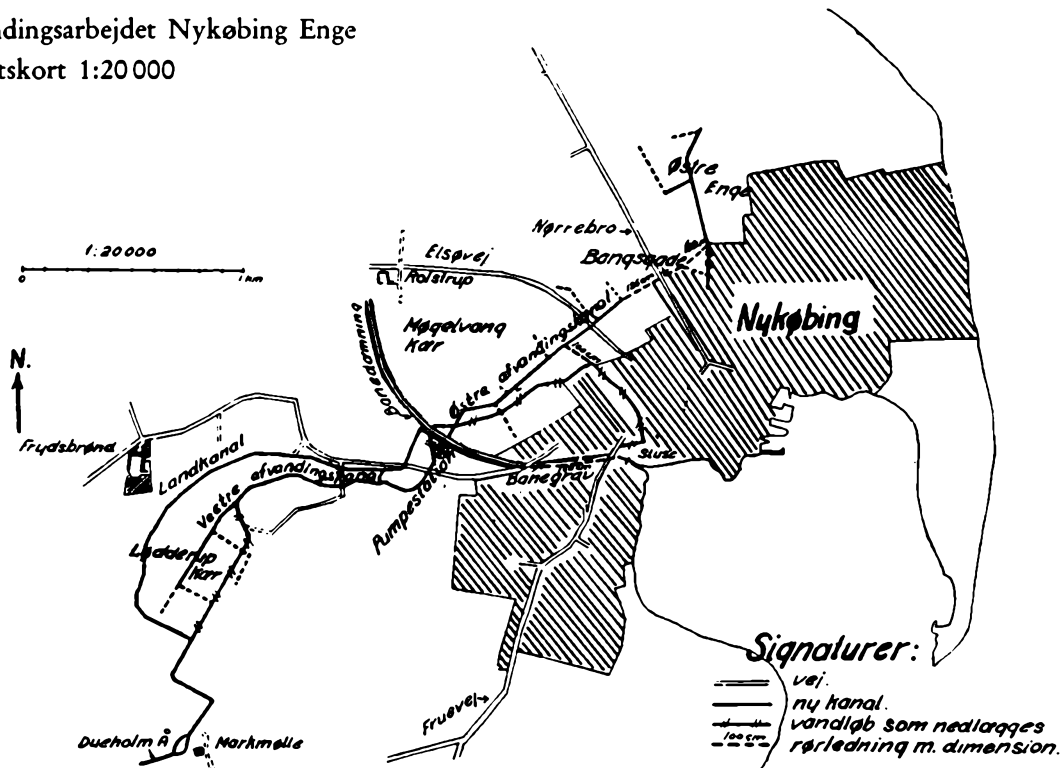
Den *ældste* af Danmarks Købstadsmarklove, der kendes, er fra *Nykøbing M.* Den er fra 1460 og giver et lille Indblik i middelalderlige Forhold. Det var Kong Christian I, der i dette Stadfæstelsesbrev gav Nykøbing Ejendomsjord udenfor Byen samt paa den nedlagte Landsby Vettels' Mark. Ingen Bymand maatte efter Stadfæstelsen sælge af Marken, der stadig skulde høre til Byen Slægt efter Slægt. Hovedparten af Vedtægts-

brevet, der af Poul Bjerge og Thyge J. Söegaard er udgivet i Danske Vider og Vedtægter II, 39, handler om Forbudet mod at ændre ved den i 1460 givne Bestemmelse. Kun et enkelt Afsnit af den kortfattede Markvedtægt handler om et andet Emne. Partiet lyder saaledes i vor Tids Retskrivning:

»Item har nogen Mand pløjet Hedejord eller villet pløje, da bør hannem at nyde den Jord, saa længe, hun vorder *røden*, som er et Aar, eller og saa længe han vil bruge den Jord med Korn eller Gødning; men lægger den Jord ud et Aar uden Korn eller Gødning, da maa den Mand, som næst kommer, nytte den Jord med Korn og Gødning, som forskrevet staar, dog gør hannem Fyldest for et Aars Pløjning, den, som pløjede. Item skal ingen Mand pløje mere ved anden Mands Engs Ende end en Plov lang, saa at hans Korn og Grønjord bliver uskadt«.

I det citerede Afsnit lærer vi en Bestemmelse at kende om Jordens Dyrkning og Gødningens Anvendelse saa tidlig som i 1460. Man erfarer af det, at man da var velkendt med at pløje Hedejord, der skulde henligge som Pløjeland et Aarstid. »Hun vorder *røden*« maa betyde den Tid, det tager for pløjet Grønjord at blive forraadnet til Muld (»som er et Aar«) med mindre *røden* her har Betydningen: »pløjet første Gang«, hvilken Tolkning ogsaa kan passe paa Tekststedet. Ordet *røde* betyder nemlig »pløjet første Gang«. Man tør dog tro, at den første Forklaring maa være den, vi skal holde os til for Nykøbing Marklovs Vedkommende. — Endvidere lærer Tekststykket os om, at man mellem hver Bymands Lod i Marken skulde have en *Forager* saa bred, at man med Hest og Plov kunde vende paa den uden at fortrædige Naboens Korn og Grønjord. Paa denne Maade maa sidste Sætning forstaas. Man var i 1460 paa Mors klar over Gødningens Betydning, siden man har en udtrykkelig Bestemmelse om Gødning og Formuldning af Grønjord. Om dette Emne er vort Kendskab fra Oldtid og Middelalder iøvrigt meget ringe, da skriftlige Overleveringer herom fattes — med Undtagelse netop af Oplysningen fra Nykøbing Marklov. Derfor har vi agrarhistorisk set Grund til at være glad for, at den lille Bestemmelse er blevet dikteret

Landvindingsarbejdet Nykøbing Enge
 Oversigtskort 1:20 000

ind i Stadfæstelsesbrevet (eller Markforordningen) af 1460 fra Morsø Købstad.

I denne Forbindelse bør det nævnes, at der i Morsø Folkeblad 28. Februar (og 1. Marts) 1957 findes en detailrig Artikel om *Nykøbing Grønmark*, meddelt af Rentier Jens Madsen (75 Aar), paa Grundlag af Overlevering og intimt Lokalkendskab.

En Nidstang i Nykøbing

I 1787 blev der oprettet et Distrikts-Kirurgikat i Nykøbing, under hvilket Mors og Refs Herred hørte. Og den 12. Oktober 1787 blev dette Embede besat med Lægen *Johan Christian Schwartz*. Hans aarlige Løn var 150 Rdlr. Hans Rygte levede længe i *Nykøbing* paa Grund af en Strid, han havde med Byfogden, Raadmand Spliid. Om denne Strid er der givet udførlige Oplysninger i Chr. Villads Christensens Bog om *Nykøbing* (1902), 153 ff. Om Schwartz fortalte Traditionen senere, at han for at haane en Nabo havde rejst en veritabel *Nidstang*, et Dødningehoved, der kiggede op over det Plankeværk, som skilte deres Haver ad. Om dette Træk melder Retsprotokollerne dog intet, men ellers nok om Schwartz' Stridbarhed. En *Nidstang* (Ordet er kendt fra Oldnordisk) var en Stang med et afhugget *Hestehoved* paa, rejst som (Trolddoms-) Middel til at skade, bringe Ulykker over den Person, mod hvem Hovedets opspærrede Gab var vendt. Fra *Vedskølle* paa Sjælland er optegnet et Sagn om en *Nidstang*, der med sit Hestehoved paa skulde have været rejst midt i Landsbyen *Tjæreby*. Handlingen blev dog forpurret. Det kan ikke nægtes, at dette Sagn staar ret isoleret i dansk Overlevering. Tør vi stole paa, at Sagnet er ægte, staar vi overfor en Lokalisering af en Sagntype, der ellers synes at tilhøre norrøn Tradition. Den nærmeste Parallel til *Vedskøllesagnet* saavel som til den af *Nykøbingkirurgen* J. C. Schwartz rejste *Nidstang* findes i *Sakses Danesaga* fra o. Aar 1200. Her fortælles i Beretningen om Erik den Maalspage (vistnok efter norrøn Tradition), hvorledes Grep og hans Troldmænd paa *Læsø* skar Hovedet af en

Hest og stillede det med opspærret Gab paa en Stage for at bortskræmme Erik og hans Mænd; men Erik fremsagde en Forbandelsesformular, der bevirkede, at Hovedet faldt af Stangen, som styrtede om og slog Mærkesmanden ihjel. Fælles for Beretningen hos Sakse og den fra Vedskølle er, at en Nidstang med Hestehoved bliver til Skade for Ophavsmændene. Sikkert er det, at Nidstænger med Hestehoveder (jfr. ogsaa Egils Saga, Kapitel 57) fortjener Opmærksomhed, fordi selve denne Skik er en Sideform af de mere spøgefulde, børneskræmmende Julebukkestænger med paasatte kunstigt efterlavede Dyrehoveder. Forøvrigt kendes Julebukstang med Hoved af død Hest fra England saa sent som o. Aar 1800 (H. Grüner-Nielsen i Sprog og Kultur II (1933), 38). Naar Kirurgen Schwartz i Nykøbing rejste en Nidstang, har det ikke været for blot at skræmme Naboen, men sikkert endnu mere for at ærgre og haane ham. Da den gammelnordiske, barbariske Hestehovedskik som nævnt er meget lidt kendt i dansk Tradition (H. F. Feilberg har saaledes intet om Nidstang i sin Ordbog over jydsk Almuesmaal), er der Mulighed for, at Læge Schwartz kan have kendt den fra Saksens Krønike, og saa i sin Finderglæde anset en saadan Skikkelse for passende at opstille ved Nabovens Plankeværk, saa den kunde ses over dette og harme og gyse Manden og hans Husfolk hinsides Ejendoms-skellet. Den grinende Hestekæft har i Maaneskinsaftener kunnet gøre et tilpas ræddeligt Indtryk. Det er forstaaeligt nok, at man endnu mangfoldige Aar senere har erindret Lægens Nidstang, der ved sin Særegenhed har haft Betingelser for at blive husket. Og med denne faar ogsaa Mors sin Plads i en Fremstilling af Nidstængernes Historie, hvis en saadan engang bliver skrevet.

Morsøs Kirker

Det er nu saa heldigt, at alle Morsøs gamle Kirker er grundigt beskrevne af vore kyndigste Fagfolk i det store af Nationalmuseet udgivne Værk: *Danmarks Kirker*, Thisted Amt, 2.

Halvbind (1942), 783—1038, saa de Arbejder, man selv i Tidens Løb har skrevet om Øster Jølby og Galtrup Kirker¹⁾ samt Artikler²⁾ om Detailler ved flere af Kirkerne er nu overflødiggjorte.

Et og andet angaaende Øens Kirker kunde man maaske nok have ønsket lidt nærmere oplyst. Saaledes findes der paa *Vejerslev* Kirkes Gavl udhugget et *Hestehoved*, der springer frem i Granit. Hvad dette Hoved paa maaske Øens ældste Kirke har betydet, kan man endnu kun gætte paa. Det har muligvis Hentydning til gammel hedensk Gudsdyrkelse (af Thor?), eller ogsaa kan det — som en Nidstang — have faaet sin Anbringelse for at bortskrække hedenske Trolde og Uvætter.

Øens mange Kirkesagn er meddelt i »Morsingboer i gamle Dage«, hvor man ogsaa finder Oplysninger vedrørende Helliggraven (med Nattesøvn) paa *Øster Jølby* Kirkegaard samt om Boldspillet paa *Ljorslev* Kirkegaard. Medens vi i vor Tid kun kender Kirken som Gudstjenestens Hus, var det i fordums Tider saadan, at meget af profan Art var knyttet til Kirkerne.

Saaledes fik det i 1806 oprettede Morslands Laanbibliotek Plads i et Aflukke i *Nykøbing* Kirkes Nordvesthjørne, hvor Døbefonten tidligere stod. — Undertiden kunde gamle Gilde-skikke fra Middelalderen leve videre til ned mod vore Dage, og adskillige af disse Skikke har Forbindelse med Kirkerne. Et og andet Træk af gammeldags dansk Folkebrug kan betragtes som sidste Udløbere af katolske, rituelle Skikke, saaledes det paa Mors erindrede, at Børnene i *Erslev* alle skulde løbe op paa Kirkegaarden for at lege, medens Klokkerne Juleaften ringede Julen ind. Det kan ogsaa anføres, at en Del af de store Købstadskirker i det 17. Aarhundrede fik legaliserede Vinkældere, saaledes Domkirkerne i Lund, Roskilde og Ribe. Overhovedet har det været almindeligt i ældre Tider at holde *Udskænking* i Nærheden af en Kirke. Mange har aabenbart været tilbøjelig til at drikke, naar de var naaet frem til Kirken, og at tørstige Sjæle hist og her kunde se sit Snit til at tage sig en Hjertestyrkning under Gudstjenesten, røber Betegnelser som Brændevinsgangen eller lignende, knyttet til visse Stolestader,

f. Eks. i *Nykøbing Mors* og Thisted Kirker. — Fra de første Menneskealdre efter Reformationen 1536 foreligger der en Række Forbud mod Præsters Krohold og Ølsalg, ligesom Folkelivsskildringer fra senere Tid betragter det som almindelig Sædvane i mange Egne, at Følget ved Barnedaab eller Bryllup spiste og drak i Præstegaarden, sjældnere hos Degnen, umiddelbart før eller efter Kirkegangen. Maden var dog som Regel bragt med af Værtsfolkene fra Hjemmet.

I Kirkernes Forhal opbevaredes Vaaben, deraf Navnet *Vaabenhus*. Foruden Opbevaringen af Vaaben, Bøger o. s. fr. i Kirker forekommer ogsaa andre Former for profan Oplagring. Man kunde bruge Kirkeloftet som Kornmagasin, til Humle, Ligkister og andet mere. Ogsaa Ting af ret usædvanlig Art i Forbindelse med en Kirke er der Oplysninger om. I *Nykøbing Mors* erindres det, at en Bogbinder tørrede sine Skind i Kirke-taarnet, i Svendborg gemte en Købmand Smuglergods paa Nikolaj Kirkeloft, hvortil han som Genbo havde let Adgang gennem en Luge i Gavlen. — I *Nautrup* i Salling fik Præsten en Ydelse af 10 Ol Sild af hvert Sildevaad, og det hed sig, at han lod dem røge og gemte dem paa Kirkeloftet³).

*

I alle søfarende Nationer i Europa har det været Skik at ophænge Skibsmodeller i Kirker, især i Kystbyer, sjældnere inde i Landet. Paa Mors er der 10 *Kirkeskibe*. De findes i Kirkerne i Nykøbing, Frøslev, Vejerslev, Karby, Ejerslev, Flade, Vester Assels, Sundby og Agerø. Endvidere et Kirkeskib til fra Nykøbing, det er nu forsvundet, men nævnes 1685 og vistnok 1715⁴).

Paa adskillige morslandske Kirkegaarde er der Gravstene af ret høj Alder⁵). Deres Indskrifter kan i talrige Tilfælde nu ikke læses. Jeg erindrer fra 1926—30 saadanne gamle Sten paa Kirkegaardene i Flade, Bjergby og Sundby. Fra Mollerup, Tæbring og Ovtrup Kirkegaarde kendes Gravminder af *Smedejern*. Fra Ovtrup er bevaret to af disse Kors, det ene er 1,17 m, det andet er 1,11 m højt.

Korset fra Tæbring er fra omkring 1871; det er 1,14 m højt. Paa dette Kors' Plade er der svage Spor af en oliemalet Indskrift i Kursiv og for Navnets Vedkommende i Fraktur: Maren Esbensen født i Fiallerslev den December (død) den Januar 1877 (eller 1871). Forneden synes at være malet et Hjerter med en Nagle igennem.

Et Smedejernskors, der svarer til Korset paa Mollerup Kirkegaard, kendes fra Lødderup Kirkegaard. Det findes nu i Morslands historiske Museum paa Dueholm.

Alle Korsene er fint Arbejde, de er kunstfærdige og forskelligartet i Udformningen; man kan ikke lade være med at sende beundrende Tanker til de gamle Smede, der har været meget dygtige Mestre i deres Fag.

Korsene er i overvejende Grad præget af den Stilart, der benævnes Nyklassicismen, hvilket navnlig hænger sammen med, at Indskriftspladerne i nyklassisk Form dominerer Korsene stærkt. Dette gælder ogsaa for de fire Kors fra Mors, der sandsynligvis er udført af en og samme Smed.

Paa Tæbring-Smedejernskorset mangler Hovedkorsets Træramme; dette Gravmæle saavel som de andre tre Gravminder slutter alle foroven med et lille Kors.

Da Korsene stammer fra tre Kirkegaarde fra samme Egn af Mors, har deres Mester uden Tvivl boet i en af Landsbyerne, muligvis i Ovtrup. Han har ikke sparet paa Jernforsiringer, og han har temmelig sikkert haft ikke lidt Arbejde som Forfærdiger af Gravmæler, men kun de fire omtalte kendes nu fra hans Værksted.

Tiden er faret haardt frem mod de gamle Smedejern-Gravkors, der kan betragtes som et typisk Udtryk for den kunstneriske Kultur, der i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede fandtes blandt Bønder og jævne Borgere⁶).

I 1927 fandtes ialt 75 Gravnumre paa *Øster Jølby* Sognekirkegaard, men der var da kun Mindesten paa 21 af disse Grave. Foruden Navne og Data var der paa 12 af Stenene Gravskrifter: Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet. — Sov sødt lille Broder. — Farvel kære Fader og Moder.

— Det sidste Farvel. — Du mindes kære Moder. — Fred med dit Støv. — Paa tre Gravsten var Indskriften: Elsket og savnet. Og paa tre: Hvil i Fred.

Megen Sorg er skjult bag disse Vedføjelser til kære bortgangnes Navne og Aarstal.

Brudfærd paa Mors. Ved Alsted Kirke. Malt af Hans Andreas Hessellund 1886. (Se Morsø Folkeblad 5. August, 6. August 1957)

En særegen alvorlig Stemning var der over det lave Landskab i Sydvest, naar man en Sommeraften ved Solnedgang stod paa den højtliggende, lille og fattige Øster Jølby Kirkegaard og ventede paa den begyndende Skumring⁷).

Stærkest Indtryk af meget gamle Landsbyomgivelser modtager man ved at se *Skallerup Kirke*, der er taarnløs, fra o. Aar 1200, og ligger paa en lille stejl Bakke. Nedenfor Kirkebakkens Fod og paa den anden Side af Sognevejen laa, i hvert Fald endnu i 1936, en gammel straatækt Gaard. Dette Motiv: Mid-

delalderkirken med den lave Gaard i Forgrunden har man med Rette valgt at benytte i Historikergruppens »Danmarkshistorie« I (1950), S. 105. Man kan næppe finde et bedre Billede end det omtalte, naar man har til Hensigt ved Hjælp af nutidige Tilstande at ville illustrere, hvorledes det gennem langsommelige Tider har set ud i vore Landsbyer. Billedet er anbragt i Danmarkshistorien i det Afsnit, der skildrer den danske Kirkes Middelalderhistorie⁸).

•

I 1693 fandtes der et *Kapel* ved *Øster Assels Kirkes* vestre Side. Kapellet, der var tækket med Fjæl, omtales 16. Oktober 1708 af Biskop Jens Bircherod som gammelt og saare brøstfældigt⁹). Baade den forrige og den daværende Præst havde ofte indgivet Ansøgning om at faa Kapellet nedrevet, efterdi der intet var henlagt til dets Vedligeholdelse af de Folk, der i forrige Tider havde ladet deres Begravelser indrette neden under Kapellets Gulv. Hertil kom, at Kirken ikke kunde »formaae denne unyttige Udbygning Conservation (∴ Vedligeholdelse) at bekoste«. Her maa ved Kirken forstaaes Kirkens Ejer. Biskop Bircherod havde altid anset det for usandsynligt, at man kunde komme saa vidt som at give Tilladelse til Kapellets Fjernelse, idet han ikke gerne vilde se Kirkens Bygning gjort mindre, eller at der skulde blive foretaget Indgreb i dens arkitektoniske Udformning. Men da nu Sognepræsten i *Øster Assels*, *Mads Jacobsen Brunov*, havde indsendt en Skrivelse til Biskoppen om selve Kirkens store Brøst og Byggefældighed, til hvis Reparation de forhaandenværende meget ringe Midler ikke kunde forslaa, besluttede Jens Bircherod i Overensstemmelse med de herskende Love at give Tilladelse til at lade Kapellet nedbryde. Man maatte dog, inden der blev skredet til Handling, ved Tinglysning erkyndige sig om, at ingen af de i Kapellet begravede Folk havde Arvinger eller Udarvinger, der endnu var i Live, og som kunde have Lyst til at bekoste det istandsat. Dersom ingen sadanne fandtes, maatte Kapellet blive fjernet.

Saaledes gik det ogsaa til; thi 24. April 1709 akkorderede

Murmester Tord Kiildsen om at nedbryde Kapellet, baade Mur, Bly og Tømmer (Danmarks Kirker, Thisted Amt 2, 1942, S. 903). Siden har der ved Ø. Assels Kirke kun været den tidligere aabne Begravelse i Kirkens hvælvede Taarnrum, der nu er Vaabenhus. I denne Begravelse hvilte nogle af Kirkens Præster.

Elso Kirke 1957

— Det var godt, Biskop Bircherod indføjede i sin Dagbog for 16. Oktober 1708 Oplysningerne om Kapellet i Øster Assels; thi næppe to Maaneder senere, den 6. December, afgik han ved Døden. Den »forrige Præst«, Bircherod omtaler, var *Gravers Christensen*, der var Præst i Ø. og V. Assels 1672—1708. Han blev begravet 25. Januar 1708. Allerede 20. Februar samme Aar var hans Efterfølger i Embedet, Mads Brunow, udnævnt. Man kan forstaa, at Hr. Mads hurtigt har sat sig i Forbindelse med Biskoppen for at faa sin Hovedkirke sat i Stand og for at faa Lov til at faa Kapellet fjernet. Begge Dele lykkedes for den nye Præst, der var her i Morslands to sydligste Sogne til sin Død 18. December 1718. Flere Sagn er knyttet til Mads Brunow, der mentes at kunne mane. Man kan gaa ud fra, at en

af Biskop Bircherods sidste Embedshandlinger har været at give Tilladelse til Nedrivningen af Kapellet ved Øster Assels Kirke.

*

1956—57 fandt der en omfattende Restaurering Sted af *Elsø Kirke*. Den fik da et nyt *Taarn*. Kirkens første *Taarn* blæste ned en Nat i Maj 1746. I det nye *Taarn* er indrettet Orgelrum og Ligkapel. Hele Kirkens Tagkonstruktion fornyedes ved samme Restaurering, Blytaget støbtes om, Kirken fik Bjælkeloft og Kampestensvæggen afdækkedes. *Taarnet* kostede mere end de projekterede 32,000 Kr. Det er ialt 18 m højt. Pengene til det nye *Taarn* er der bidraget meget til ved en Gave fra den i 1948 afdøde Gdr. *Morten Hunnerup*. *Elsø Kirke* blev genindviet ved en smuk Fest Søndag 26. Maj 1957¹⁰⁾.

Noter.

¹⁾ Historisk Aarvog for Mors 1929, 71—77. 1931, 57—66. I Bogen: Frøslev og Mollerup Sognes Historie (1955), 28—41, har jeg paa Grundlag af Nationalmuseets Værk: Danmarks Kirker, Thisted Amt, 2. Halvbind (1942), 798—812, beskrevet de to Sognes Kirker. Der er dog i Sognehistorien føjet forskellige nye Oplysninger til, navnlig vedrørende Gravminder, Kirkeejere og Mollerup Kirkeklokke. ²⁾ Morsø Folkeblad 25. Juni, 26. Juni 1928, 6. Januar 1940, 22. Juli 1942, 11. Maj 1943, 15. Maj, 29. Juni 1944, 8. Februar, 2. April 1951, 11. Januar, 19. August 1952, 29. Marts 1954. ³⁾ Om kirkelig Profanbenyttelse se Kaj Uldalls Oplysninger i Fortid og Nutid 1931—32, 119 ff, 218 ff. ⁴⁾ Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibefester (1951), se Register hos Henningsen, 167 ff. ⁵⁾ Se saaledes min Artikel i Morsø Folkeblad 21. August 1956 om en gammel Gravsten fra Nykøbing. Den er nu anbragt ved Museet paa Dueholm. ⁶⁾ Aage Jørgensen: Danske Gravminder af Smedejern (1951), 98—101. ⁷⁾ Morsø Folkeblad 11. Januar 1952. ⁸⁾ Smsts. 19. August 1952. ⁹⁾ Biskop Jens Bircherods Dagbøger (C. Molbechs Udgave, 1846, 541). ¹⁰⁾ Morsø Folkeblad 8. Oktober 1956, 21. Februar, 11. Marts, 21. Maj, 27. Maj 1957. — Om *Øster Jølby* Sognekirkes Restaurering og Kirkens Historie findes en længere Artikel af P. H. i Morsø Folkeblad 30. Oktober 1956. Smsts. 1. Marts 1957 oplyses, at *Ejerslev Kirke* kan forvente at blive restaureret indvendig. Endelig skal nævnes, at Redaktør *Mads Hansen* i Morsø Folkeblads Julenummer 1956, 8—10, har skrevet udførligt i en illustreret Artikel om *Nykøbings gamle hvide Kirke*. Man faar her bl. a. Oplysninger om, hvorfor denne Kirke blev revet ned.

Fra Vejerslev Præstegaard

1648 blev *Iver Pedersen Holst* Præst for Vejerslev-Blidstrup Sogne. Han efterfulgtes 1675 af sin Søn *Jens Iversen Holst*. Denne Præst fik 28. Juni 1701 Visitatsbesøg af sin Foresatte, Biskop *Jens Bircherod*, der da i Vejerslev Kirke hørte en Prædiken af Hr. Jens over Lukas V, Vers 1, hvori det hedder: »Men det begav sig, at Folket trængte til ham for at høre Guds Ord, og han stod ved Genezareth Sø«. Prædikenen maa have handlet om Peters Fiskedragt. Om denne Prædiken skrev Biskoppen i sin Dagbog¹): »Her fandtes ikke meget, enten *in Pastore* (d. v. s. hos Hyrden) eller *in grege* (d. v. s. hos Hjorden, Flokken), som nogen Roes kunde meritere (d. v. s. fortjene); hvorfor jeg ikke heller efterlod at give dennem paa begge Sider tilkiende min Censur over deres lunkne pietatis exercitia (d. v. s. Fromhedsøvelser) og anden strafværdig Forhold«. Paa sin Katekisationsrejse fra 15. Juni til 6. Juli, hvor Biskop Bircherod havde visiteret i 34 Kirker og 2 Skoler, havde han kun i 5 af Kirkerne udtrykkelig ytret mer eller mindre Utilfredshed med Ungdommens Religionskundskab. Vejerslev Kirke maa saa have været en af de Kirker, hvor der var Grund til for Biskoppen at lave Vrøvl. Jens Iversen Holst var nu heller ikke nogen fremragende Præst. Allerede i 1693 blev han mulkteret for forskellige Forsømmelser. Bircherod klagede over ham, men dette forhindrede dog ikke, at han i 1703 blev Præst oppe i *Sejerslev*, hvor han forblev Resten af sin Levetid, til 1716.

Jens Iversen Holst, der var Præst for Vejerslev-Blidstrup fra 13. Januar 1675 til 1703, hvilket Aars 13. Marts han blev udnævnt til Præst for *Sejerslev-Ejerslev-Jørsby*, var som nævnt Søn af Forgængeren i Vejerslev-Blidstrup *Iver Pedersen Holst*, der var født i Sundby paa Mors. Jens Iversen Holst blev født 27. August 1648 i Vejerslev. Han blev Student 1669 og tog Attestats 1672. Han var 2 Gange gift. Hans 2. Hustru, Anna Hansdatter, var fra Thisted. I dette Ægteskab fødtes en Søn og en Datter.

I Wibergs Dansk Præstehistorie III (1871), 24, anføres

Biskop Bircherods Udtalelse om Hr. Jens under Sejerslev. Den burde rettelig have været anbragt under Vejerslev.

1703 fik Vejerslev-Blidstrup saa en ny Præst, *Balthasar Nissen*, der var Indehaver af Embedet her til 1732. Han var i nogen Tid suspenderet fra sin Stilling »som beskyldt for Anna Jensdatter Damsgaard«. Han slap ved Benægtelsesed, men maatte dog bøde 12 Rdlr. til Enker og 12 Rdlr. til en Magister Rogert. Hr. Balthasar døde i yderste Armod. Boet efter ham blev vurderet til 18 Rdlr., 5 Mark, 4 Skilling, hvoraf 1 Rdlr., 1 Mark, 5 Shilling var Indtægten for Salget af hans 14 Bøger!

21. Marts 1707 havde Balthasar Nissen en Sag for Sønder Herreds Ting, hvor Jep Pedersen og Niels Nielsen »begge tienendes Hr. Balthasar, som begge afhiemblit ved Eed med oprakte Fingere efter Loven, at de i Dag 8te Dage lovlig til i Dag stefnet samtlig Vejerslev Sognemænd med deris Doms Eed at vidne saavel som imod Vidnesbyrd at paahøre og Spørgsmaal at tilsvare angaaende Vejerslev Præstegaards Mark, Hede og Tilliggender . . .«.

Peder Ifversen i Vejerslev vidnet med oprakte Fingre, at Vejerslev Præstegaards Mark »gaaer ei lenger øster paa end til *Trindal Rinde*, som løber Nør paa, siden gaar Præstegaardens Mark og Heede nordpaa, og Præstens Fædrift falder norden om *Smidiebiere*, og siden vester paa til hans anden Jord og Fædrift. Endnu vandt (∴: vidnede), at han kan mindes 50 Aar og er barnefødt i Vejerslev Præstegaard, og imidlertid haver Præsten haft sin Drift norden Smidiebiere og kan Præsten ej heller endnu have andensteds sin Drift er der endnu efter Spørgsmaal svarende: at Christen Jensen i Vils har forhen pløjet en Del i Præstens Hiord og Fædrift, og samme Endeel deraf besaaed med Rug Norden for Smidiebiere. Oluf Jepsen i Vilsgaard kan mindes i 40 Aar, Mogens Jensen i Vejerslev er barefødt i Vejerslev Præstegaard kan mindes i 30 Aar, Anders Mortensen i Vejerslev kan mindes i 22 Aar og haver deraf tjent i Vejerslev Præstegaard i 6 Aar. Niels Sørensen i Vils kan mindes i 20 Aar, og haver af samme tjent i Vejerslev Præstegaard i 12 Aar. Hvorfor enhver for sig vandt (vidnede) ved

Eed med opragte Fingre efter Loven«. De vidnede alle det samme som Peder Ifversen.

Endnu vidnede samtlige Vidnespersonerne, at Christen Jensen i Vils havde opløjet en Del af Præstegaardens Fædrift og noget deraf besaaed med Rug. Christen Jensen i Vils mødte og sagde, han kunde intet svare her imod, men Hr. Regimentssskriver fik at svare for ham. Hvorefter Hr. Baltzer begierte Tingsvidne. At saaledes er passeret udi 8te Dannemænds Nærværelse og Paahør. . . . bekræftes vi med voris zigneter«.

Om der hændte videre i Sagen fra 1707 vides ikke. 1787 blev Vejerslev Sogn udskiftet; forud herfor gik naturligvis forskellige Forhandlinger. Jorder skulde maales, og der skulle træffes Bestemmelse om Arrondering af de enkelte Gaardes Marker. Hvad der før havde ligget spredt trindt omkring paa Bymarken skulde nu samles. Dette gjaldt ogsaa for Præstegaardsjorden. De enkelte Markstykkers Udstrækning blev opmaalt, og der blev anført Længde og Bredde, ligesom man ogsaa i Præstegaardens Udskiftningspapirer finder indført enkelte *Marknavne*, saaledes 7 Fald, »kaldes Udmarksjord, løber ud i Sønder og Nør, eendeel udi Øster og Vester, maalt fra den Øster Siide«.

Lignende Oplysninger angives ved hvert opmaalt Stykke Jord. Hist og her anføres, at der kan avles godt Hø, f. Eks. i *Bred-Kiær*. »Kan græsse i Fælle 3 Høveder. Paa sin hvilende Jord: 5 Høveder. Flad-Tørve, Skud-Tørve og Liung til Fornødenhed«. Saaledes bl. a. oplyst paa Opmaalingspapirerne fra 31. Oktober 1786.

Markens første Fald hed: »Norden for Gaarden Fald, løber udi Sønder og Nør«. Det andet Fald kaldtes »Brun Back Fald«. Har vel Navn efter Lyngbevoksning. Tredie Fald hed »Øster Kirke-Stieg«. Fjerde Fald havde kaldtes »Hollen« (∴: Holm). Sjette Fald havde Benævnelsen »Sunder Toft« (Søndertoft).

Fald betegner en Hovedinddeling af Vangene.

Vejerslev Præstegaard havde ved sin Udskiftning i Hartkorn 5 Tdr., 5 Skp., 1 Fjerdingkar og 1 Album.

Præsten i Vejerslev i 1786 hed *Jens Poulsen Thorning*. Han var her i Tiden 1773—93. Hr. Jens var fra Jordløse, hvor han

blev født 1729. Han blev Student fra Odense 1750 og tog Embedseksamen 1755. Han var derefter Hører i Køge 1761—66 og Skoleholder paa Grevskabet Vallø 1766—73. 1774 blev han gift med Dorothea Marie Nandrup (1738—1794), der var Datter af Christen Nielsen Nandrup til Sindbjerggaard i Redsted Sogn og Hustru Sidsel Pedersdatter. Den 16. April 1787 affattede Hr. Jens Thorning i Vejerslev Præstegaard følgende Skrivelse:

»Stedse har det forekommet mig besynderlig, at alle Beboere i Vejerslev, Præsten alene undtagen, har Part i det saa kaldede *Bred-Kiær*, som er det eneste og betydeligste Stk. Engbund, der er til Wejerslef. Samme har givet mig Anledning til at requirere Udtog af Landmaalings Archivet over Wejerslef Præstegaards tilliggende Jorder, for deraf at kunde see, hvad enten Præstegaarden har havt Deel i Breedkiær eller icke. Dette Udtog har ieg nu faaet og samme melder tydelig, Præstegaarden haver 1 Læs godt Høe i Bredkiær. I Anledning heraf anmodes D'Herr Lodseyere og Selveyere her i Wejerslef herpaa at tegne, om De vil, at ieg skal have Deel i bemte. Bredkiær efter mit Hartkorn, siden Skiftet nu icke kand udviises, eller De vil tilstaae mig, til æqvivalent (∴ Erstatning) for bemte. Læs Høe, den Strækning i Kiæret østen for min Mark fra Sydøsthjørne paa Diet af Syn-dertoft til Holdstangen. Skulde imod Formodning nogle af D'Herr Lodseyere have noget herimod at erindre, vil De behagelig herpaa tegne samme, paa det ieg derefter saa hastig som mueligt kand faae Forholds Ordre af det Kongl. Rentekammer, da det skulde giøre mig ondt, om jeg formedelst saadan ubetydelig Ting skulde foraarsage Stansning i Byens Udskiftning«.

Man maa haabe, at Præstens høflige Skrivelse maa have bevirket, at han opnaaede at faa sin Ret gjort gældende, saa han fik sit aarlige Læs Hø fra Bredkær.

Der forefindes en Opmaalingsberegning for Vejerslev Præstegaards Mark fra 25. Maj 1803. Heri er anført de enkelt Stykker Agerlands Størrelse i Kvadratalen, ialt 16 Stykker. Her træffer man paa Navne som Søndertoft, Holm, Trindtoft,

Kierkfald, Tved Agre samt Navne som »Sønden Kirken«, »Vesten Kirken« o. s. v. Agerlandet var ialt paa 965,986 Kvadratalen. Dernæst nævnes Kæret ved det sydøstre Hjørne af Marken; var paa 19,075 Kvadratalen. Saa anføres Hede og Sige (lave og fugtige Jorder). Her er 23 Arealer paa tilsammen 1,299,118 Kvadratalen. Der nævnes Navne som Smedebjærgkær, der i Nord gik til Trædagre, i »Vester til den lange Kirkfald Agre, i øster til Diget og i Sønder til nordøst Hjørne af Agrene norden Gaarden«. Grønningen østen og vesten for Gaarden, i Vester naar dette Areal til Trindtoft (trind: rund). En Hedebakke norden for Kierkefald. Hede omkring Holm. Grønningen nordøst for Holm. En liden Sig østen for Kirken. O. s. fr. — Præstegaarden har i 1803 altsaa haft ialt 40 forskellige Jordstykker. De har ligget i Egnen omkring Præstegaarden og Kirken. Som man vil have set, var det slet ikke saa lidt Jord, der hørte til Præstegaarden, men ikke faa af de specielt angivne Arealer var dog smaa i Udstrækning.

Det var Præsten *Jørgen Christopher Søltoft*, der i 1803 fik fat i den nyttige Specifikation af Præstegaardens Jorder. Nogle af de gamle Marknavne, som brugtes dengang, kendes antagelig endnu i Egnen. *Jørgen Søltoft* var Præst i Vejerslev 1793—1819²).

Han efterfulgtes af *Severin Ahlmann Mossin* (1819—32). Derefter søgtes Embedet af *Peter Christian Kierkegaard* (1805—88), der 24. Januar 1833 indgav Ansøgning om det morslandske Kald, som han blev udnævnt til 1. Marts 1833. Det var efter Faderens Ønske, »om efter mit, veed jeg knap nok selv«, P. Chr. Kierkegaard søgte det fra København saa fjerntliggende Embede. Mange uløste Spørgsmaal baade i Kierkegaards personlige og kirkelige Livsomraade har drevet ham til at rejse væk fra Hovedstaden. I en Slægtnings Brev af 11. Februar 1833 kan bl. a. læses:

»Kierkegaard er nu nærmere ved at faa Kald, end Han nogen Tid før har været det. Et Landsbykald paa Øen Mors er det, Han søger, og man troer med Vished, Han faaer det, da Han baade er den ældste og meest Berettigede af de søgende . . . Hvis

Han faaer Kaldet paa Mors, vilde Han saare gierne have sin Moder med, et Par Maaneders Tid eller tre; men jeg troer næsten ikke, man kan raade dertil, for Hendes gamle Mand, som nu er 78 Aar, jo let kunde blive hjemkaldt, medens Hun var borte. Overalt troer jeg ikke, Han har meget langt tilbage. Der er baade Enke og Gjæld paa dette Kald, og eensomt nok til, at Han for Alvor kan arbeide for sin Menigheds Sjæletarv, som Han ved Guds Hjelp vist ogsaa vil«.

Peter Chr. Kierkegaard nedskriver selv i sin Dagbog følgende:

»Onsdagen den 27. Februar 1833 kom den kongelige Ordre at udnævne mig til Præst for Veierslev og Blidstrup Menigheder paa Morsøe fra Cabinettet ned til det danske Cancellie, hvilket Søren tilfældigvis fik at vide og allerede om Middagen berettede mig«.

Kierkegaards Adfærd vakte megen Opsigt, ikke mindst blandt de Folk, der havde ment ham særlig skikket til en videnskabelig Løbebane. I Dagbøger og Breve fra den Tid findes der Oplysninger, der viser, hvor stærkt man var optaget af hans Ansættelse paa Mors (se Carl Weltzers Værk: »Peter og Søren Kierkegaard« 1936). Saaledes skriver Søstrene Rudelbach til deres Broder i Tyskland 16. Marts 1833: »Kierkegaard har nu faaet Kald, Weierslev paa Mors, et ganske lille, egentlig et Haud-Kald; dog skal der være god Avling til, men hvorvidt Kierkegaard er Landmand, veed jeg ikke«.

I et Brev af 17. April 1833 hedder det: »Kierkegaard har gjort et Skridt i denne Tid, som vel er mærkeligt, fordi det vel ikke er skeet før i Mands Minde, hvorfor det da ogsaa har gjort stor Opsigt. Han fik nemlig det omtalte Kald paa Mors og var i Førstningen tilsyneladende fornøiet dermed og begyndte allerede at indrette alle sine Ting til at blive ordineret og tiltræde sit Kald. Før end han fik Kaldet, men man vidste, han skulde have det, opstod den Frygt hos mig, at han, hvis største Glæde det er at leve og omgaaes med lærde Folk, vel vilde finde det besværligt at leve paa et saa afsondret Sted som Mors, hvor han saa at sige blev afskaaret fra al literær For-

bindelse. Jeg ytrede denne Frygt for ham, men han tilintetgjorde den ganske, idet han sagde mig, at det just var hans Ønske at komme paa et saadant Sted, hvor han kunde være Fader for sine Bønder og i en indskrænket Virkekreds faa mere Lejlighed til at virke paa deres Sjæle«.

Havde man ikke forstaaet, at Kierkegaard søgte til Mors, forstod man endnu mindre, at han efter en Audiens hos Frederik 6. fik Tilladelse til at træde tilbage fra Embedet i Vejerslev, før han blev ordineret. Allerede den 27. Marts 1833 fik han sin Ansøgning annulleret, og *Carl Frederik Balslev* fik Vejerslev-Blidstrup Kald³⁾.

Grunden til, at P. Chr. Kierkegaard søgte om at blive fri for Stillingen paa Mors var, at da hans Fader, den gamle Høsekræmmer, saavel som Grundtvig saa, hvilken Sjælekamp Tanken om at skulle aflægge Præsteeden voldte den unge Theolog, støttede de ham i hans Krav om at maatte opgive at blive Præst. Det var i det hele begivenhedsrige strenge Aar, P. Chr. Kierkegaard gennemlevede i Tiden omkring 1833—36. *Jakob Knudsen* har i sin uforglemmelige Novelle »Mindedrag« fortalt gribende om P. Chr. Kierkegaard netop i de første Aar af 1830'erne⁴⁾. 1842 blev han Præst for Pedersborg-Kindertofte ved Sorø, og 1856 udnævntes han til Biskop over Aalborg Stift. Herfra tog han sin Afsked 1875. P. Chr. Kierkegaard var stærkt paavirket af Grundtvig, og det grundtvigske Præg, som store Dele af Mors har bevaret til denne Dag, skyldes aabenbart Biskop Kierkegaard sin Begyndelse, idet han fik mange unge grundtvigske Præster ansat her⁵⁾. I sine sidste Leveaar var P. Chr. Kierkegaard fuldstændig sindsyg. Tungsindet tog helt Overhaand over ham. Ligesom sin Broder *Søren Kierkegaard* bar P. Chr. Kierkegaard det ophøjedes Præg.

I Stedet for Kierkegaard blev *C. F. Balslev* (1805—95) Præst i Vejerslev. Han var her 1833—1850, og i denne Tid skrev han sin Luthers Katekismus, »Balslevs Lærebog«, der udkom 1849. Den er blevet udsendt i ca. 260 Oplag⁶⁾.

I Hundredaaret for Udgivelsen af Lærebogen (1949) fik Vejerslevs daværende Præst, *Johannes Heinsen* i Vejerslev Præ-

stegaardshave rejst en Sten paa 4 Tons (som han fandt i Haven) til Minde om Pastor C. F. Balslev, der 1850 blev Stiftsprovst i Ribe, 1860 Sognepræst for Nørre Broby og endelig 1867 Biskop i Ribe, en Stilling, han forblev i til sin Død 90 Aar gammel i 1895!

1850—73 var *Robert Fred. Lynch Top* Præst for Vejerslev-Blidstrup. 1873—79 *Hans Schultz Gad*. 1879—84 *Ludvig Vilhelm Hertel*. 1884—98 *Otto Sparre*. 1898—1905 *Hans Christian Mathias Krarup*. 1905—13 *Christen Gade*. 1913—21 *P. J. Bastrup*. 1922—35 *P. J. Madsen*. 1935—52 *Johannes Heinsen*. 1952— *Hans Kristian Benner*.

Noter.

1) C. Molbechs Udgave 1846, 390. Morsø Folkeblad 4. Marts 1946, 12. Febr. 1947. 2) Oplysningerne om Vejerslev Præstegaards Markforhold, Opmaaling m. v. fandtes i Præstegaardens Arkiv. Pastor Johs. Heinsen sendte mig disse Arkivalier til Laans i 1949. Efter at have afskrevet dem og udnyttet af dem i Morsø Folkeblad 29. August 1949 tilbagesendte jeg Papirerne til Pastor Heinsen, der antagelig har overgivet dem til Landsarkivet i Viborg. 3) Morsø Folkeblad 17. September 1945. 4) Paul Oldenburg: Da Peter Christian Kierkegaard var udnævnt til Sognepræst i Vejerslev-Blidstrup i tre Uger (Historisk Aarvog for Thisted Amt 1944, 97—100). August F. Schmidt: Jakob Knudsen (1936), 11—21. 5) Vagn Riisager: Et Professorbesøg paa Mors (Morsø Folkeblad 24. Juli 1944). 6) Th. Balslev: Da »Lærebogen«s Forfatter var Præst i Vejerslev (Historisk Aarvog for Mors 1922, 98—109). Harald Balslev: Fra fynske Præstegaarde (1944), 52—56. Her bl. a. om en Rejse fra Fyn til Mors 1834.

Bidrag til Vækkelsens Historie paa Mors

I nyere dansk Kirkehistorie hører de grundtvigsk vakte Kredses Bestræbelser for kristelig og folkelig Oplysning og Frihed til de interessanteste Kapitler, og dette gælder da ikke mindst for Mors, hvor en aandelig Vækkelse tog sin Begyndelse o. 1838 i *Solbjerg* og *Øster Jølby* Sogne. Her havde alt tidligere været en religiøs Vækkelse, idet der i 1700-Tallet havde været en ret udbredt pietistisk Bevægelse paa Mors, som ogsaa fik

Tilhængere i de ovennævnte Sogne. Den gamle Pietisme paa Øen stod og faldt med sine Præster, hvorfor dens Indflydelse i det lange Løb ikke blev saa stor, som man kunde have ventet. Den var for meget præget af den gamle statskirkelige Betragtning til for Alvor at turde overlade Lægfolket noget virkeligt Ansvar, og Følgen maatte derfor blive, at hvor ingen gejstlig Ledelse fandtes, sygnede Livet efterhaanden hen. Derimod har Pietismen haft stor Betydning ved det Tilskud til kristelig Oplysning, som den ydede gennem »de kongelige Anordninger«. Hertil kommer, at dens *gudelige Skrifter* ned gennem Tiderne har øvet deres stille, men ikke derfor mindre dybtgaaende Indflydelse paa mange Hjem, hvor man uden at blive Pietister i gammeldags Forstand eller uden at tænke over Oprindelsen fandt Trøst i de fromme Betragtninger. Derved kom Bevægelsen, om end dens Levetid i Danmark ikke blev lang, til at give sit betydningsfuldeste Bidrag til Folkets aandelige Udvikling.

Det er meget lærerigt at erfare noget om, hvilke Præster paa Mors det var, som særlig følte sig knyttet til Pietismen. Herom er givet god Besked af *F. Elle Jensen* i en Afhandling i Kirkehistoriske Samlinger 6. Række IV. Bind (1942), 85 ff, ligesom han ogsaa i Historisk Aarboeg for Thisted Amt 1944, 118—27 (»En Kysse-Sekt paa Mors«) oplyser om Pietismen paa Øen i 1740'erne. Det var især Præsterne i *Solbjerg-Sundby* og *Ljørslev-Ørding* (i Perioden 1730—50'erne), der var prægede af Pietismen og derved øvede Indflydelse paa mange i deres Menigheder. I *Sundby* blev Gaarden *Sønden Kirk* (ogsaa kaldet *Sønder i Kjerke*) et Arnested for den pietistiske som ogsaa senere for den grundtvigske Vækkelse.

En af de første Lægprædikanter i pietistisk Retning, der kom til Mors og holdt gudelige Forsamlinger, var *Jens Christensen Maarbjerger* (1807—73), der var fra Gaarden Maarbjerger i Sahl Sogn Sydvest for Skive. Hans Virksomhed som Lægprædikant begyndte i Slutningen af 1830'erne, og da det var før vi fik Forsamlings- og Religionsfrihed (med Grundloven af 1849), undgik han ikke at dele Skæbne med mange af hin Tids Læg-

prædikanter; han blev i 1843 arresteret og indsat i Arresten i Skjern.

Paa sine mange Rejser som Lægprædikant kom Jens Maarb-
bjerg ogsaa til Mors, hvortil en af hans første længere Ture
gik. Det var i 1838. Et Aarstid i Forvejen havde Peter Larsen
Skræppenborg fra Fyn holdt den første gudelige Forsamling
paa Øen, nemlig i Solbjerg Præstegaard, og dette havde til
Følge, at vakte Mennesker (»di helle Narboer«) fra Strueregnen
kom i Forbindelse med Morsingboerne og aflagde Vidnesbyrd
blandt dem. Jens Maarb-
bjerg, ledsaget af sin gode Ven Iver
Viftrup fra Handbjerg, holdt sit Møde hos Sognefoged Jens
Kortsen i Fjallerslev. Men uagtet Sognepræsten Aaby, der var
Modstander af Forsamlingsfolkene og kaldte dem »glubende
og rivende Ulve« og flere Gange raabte Ve over dem, havde
forbudt Mødet, var der dog kommet 60—70 Mennesker til-
stede. Dette forbitrede Præsten i den Grad, at han uden videre
meldte Jens Kortsen til Øvrigheden, der idømte ham en Mulkt
paa 10 Rigsdaler. Derimod slap mærkværdig nok Iver Viftrup
og Jens Maarb-
bjerg for Tiltale.

*

Christen Kold (1816—70), der begyndte sin Lærervirksom-
hed i Solbjerg 1837, søgte Foraaret 1838 om at blive Lærer
ved *Øster Jølby* Skole. Men da han havde deltaget i de gude-
lige Møder i Solbjerg Præstegaard, fik han ikke Embedet. De
Indberetninger og Ansøgninger, Chr. Kold i den Anledning
sendte til Undervisningsministeriet, er nu offentliggjorte i
J. Kold-Pedersens Udgave af Nordmanden *Andreas Austlids*
Bog om Kold (1951). I dette det 3. Oplag af den udmærkede
Bog findes altsaa, som man kan forstaa, nye Oplysninger om
Christen Kold og hans Tid paa Mors. *Øster Jølby gamle Skole*,
der laa ved Foden af *Øster Jølby Kirkebakke*, blev i Juni 1941
nedrevet. Det var i denne Bygning, C. Kold underviste i sin
Mors-Tid. Den blev senere omdannet til Fattighus og benyt-
tedes som saadan i en længere Aarrække.

I Historisk Aarvog for Thisted Amt 1945, 241—44, har fædre. De havde boet i Thisted i mere end 150 Aar før Chr. Kolds Tid. Denne Afhandling kan suppleres med en Artikel *H. A. Riis Olesen* givet nyttige Oplysninger om Kolds Forfædre i Morsø Folkeblad 12. Marts 1951 af Lærer *G. Th. Gravesen*, der oplyser, at Kolds Forfædre stammer fra Vester Han Herred, hvor man først træffer Personnavnet Peder Kold, der boede i Øsløs 1552. En hel Del flere Personer af Navnet Kold nævner Gravesen, der herved godtgør, at C. Kolds Forfædre ikke stammer fra Landsbyen Kolt ved Aarhus, hvad man ellers kunde have nogen Grund til at tro, idet man i nogle Arkivalier fra 1700-Tallet fra nævnte By træffer paa Navnet Christen Mikkelsen Kold (se Morsø Folkeblad 7. Marts 1951).

*

Den i sin Tid saa kendte Friskolemand og Forfatter, *Morten Eskesen* (1826—1913) var Elev hos Ludvig Chr. Müller paa Seminariet i Snedsted i Thy i Aarene 1846—48, da han tog Lærereksamen derfra. Opholdet i den thylandske Landsby stod senere for Morten Eskesen i en særegen Glans. Han gennemgik her — ligesom tidligere Chr. Kold — en rig Udviklingstid, samtidig med at han læste til Eksamen.

Eskesen havde ikke været saa længe paa Seminariet, inden han blev kendt med aandelig vakte Hjem i Thy og paa Mors. Det var vist i 1847, han første Gang var Øst for Vildsund og var i Øster Jølby, hvor han sammen med »de opvakte« var i Kirke for at høre Pastor Diderik Müller Roed, der ved sin Virksomhed var med til at forberede den aandelige Jordbund for den senere Højskole og Frimenighed. — I sine Erindringer fra 40 Aars Skoleliv, »Minder og Udsigter« (1881) fortæller Morten Eskesen: »Nu var jeg altsaa naaet at komme til Mors, hvor Skolelærerne havde prædiket, som min Ven J. W. Thjelle sen havde talt om, da han kom hjem fra Seminariet. Nu fik jeg mere at vide, og nu havde jeg faaet et nyt Syn paa de Ting. Fra Menigheden i Øster Jølby tonede det længe i min Sjæl af Kingos Paaskesalme:

Søde Jesus, giv mig Naade
ved din gode Helligaand,
at jeg saa min Gang kan raade
og vejledes ved din Haand,
at jeg ej skal falde hen
udi Dødens Svælg igen,
hvoraf du engang mig rykte,
da du Døden undertrykte.

En af Morten Eskesens Venner i Snedsted var Anders Jensen Dahl, der var fra Øster Jølby, hvor han blev født 9. Marts 1826. Dahl blev senere (i 1857) Lærer i Aale Vest for Horsens, hvor han i Tiden 1869—1891 var Forstander for Aale Pige-højskole.

I Eftersommeren 1848 fulgte Eskesen med A. J. Dahl over til Mors, hvor han indførtes i Vennehuse paa Jølbygaard og i Tæbring, »hvor det var en Lyst at dvæle hos Lærer Sørensen, der var lysvaagen og godt med baade folkeligt og kristeligt«. Han sang for Morten Eskesen, indtil han kunde den, Grundtvigs »Fremad« og »Pak jer« med Slutningsomkvædet:

Det bruser paa Slette, i Bjerg og i Dal,
det bruser fra Sårpen og Göte-Kanal:
Norden har sejret,
Norden har sejret
i Himmelens Navn!

I Karby Kirke hørte Eskesen og Dahl Provst Josef Kr. Sørensen prædike mod de falske Profeter, og i Galtrup modtoges de særdeles venligt i Præstegaarden af Pastor Roed. Fra Mors gik Morten Eskesen atter tilbage til Thy, hvor han havde mange Venner. Det var paa Ferierejser i Sydthy i 1848, han modtog sin Indvielse som Kæmpevisesanger, vel den ejendommeligste og smukkeste Del af Eskesens livslange Indsats i Folkeandens Tjeneste.

*

Den 8. Oktober 1861 begyndte *Øster Jølby Friskole* sin Virksomhed med *Christian Nielsen* som Lærer. Denne Morsøs

første *Friskole* var et gammelt, langt Hus, der laa paa det højeste Punkt paa Marken Syd for det nye Øster Jølby, kort før, hvor Vejen deler sig og fører dels til Frøslev, dels til Øster Jølby Sognekirke. Skolen laa lidt fra Vejen, og dens beskedne Længe ejedes af Mads Dahl. 1863 flyttedes Skolen til den Bygning i Øster Jølby-Galtrup Sogneskul, der nu er Fabrikant Eiler Heides Beboelseshus. Samtidig afløste *Niels Peter Jespersen* Chr. Nielsen som Friskolelærer.

1864 oprettedes tæt Nord for Friskolen *Galtrup Højskole*, og 14. December 1871 indviedes *Ansgarskirken* i tilsvarende Afstand i Sydvest. Siden Friskolens og Højskolens Begyndelse har alle grundtvigske interesserede (eller vakte) i en større Omegn haft nær Tilknytning til Galtrup-Øster Jølby. Blandt de mange Mennesker, der særlig følte sig bundet til Højskole og Valgmenighed (siden 1883 Frimenighed) og hvis Navne endnu er bevarede i Erindringen, skal her fremsættes nogle Oplysninger om tre. Ældst af disse var *Ole Kristensen Overgaard* (1839—1907), der var fra Sundby. »Denne lille Gangerpilt«, som Holger Begtrup kaldte ham, var saa blind, at han vanskelig kunde skimte den Vej, han færdedes paa. I mange Aar vandrede han fra By til By, og overalt blev han modtaget med Glæde. Han var ikke Missionær i dette Ords almindelige Betydning, idet han kun besøgte de Hjem, hvor han ventede at finde Trosfæller. Han var til dem Budbringer fra det store Vennelag, han vandt sig over hele Landet. Hos ensomme bragte han Følelsen af Menighedens Fællesskab med sig. Ulærd, svagsynet, vanfør (højskuldret), sær, var han alligevel efter Tidens Forhold en klog Mand, der havde stor Klarhed over aandelige Spørgsmaal. Hans Færd var som et folkeligt Eventyr i Kristen-aandens Lys, skriver *Holger Begtrup* i sit Værk: »Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse« V (1934), 109—110.

Forfatteren, Højskolelærer *M. P. Ejerslev* udgav i 1947 en lille Bog: »Bette Wolle fra Mors«, hvori er givet en Levnedsskildring af denne Mand, hvis Livskunst var Øjeblikkets. Han efterlod sig intet, ikke engang Breve var det muligt for Ejerslev at opspore fra ham.

I Anledning af M. P. Ejerslevs Bog skal der fremsættes nogle Bemærkninger, der kan yde deres Bidrag til Forstaaelse af en Mand som Bette Wolle. Han digtede i sin Ungdom Viser, som han solgte, hvor han kom frem. Han minder om de gamle, ofte navnløse Almuedigtere, der skrev de saakaldte Skillingsviser, som var en moderne Tids ringe Sidestykke til Folkeviserne. — Der er opbevaret talrige Skillingsviser eller Markedsviser, og sammenlagt er de ikke uden kulturhistorisk og litterær Værdi. Wolles Viser var ikke helt som Hovedparten af Skillingsviserne, de var fortrinsvis religiøst præget.

Som Beretter benyttede han sig mest af Eventyret, som han havde Evner til at fortælle og ogsaa udlægge. Han levede for nær op til Nutiden til, at han kunde blive en Almuefortæller i den gammeldags Stil. De gamle Fortællere troede helt paa, hvad de meddelte det lyttende Folk, og udførte ved denne deres Gerning en fortjenstfuld Virksomhed. Saadanne Folk — som f. Eks. Niels Katkjær og »Tordenkalven« — spillede førhen en stor Rolle i Almuens Underholdning, og de var med til at sprede Folkeminderne over store Landstrækninger. Det var Enkeltmænd (-kvinder) med et vist Talent for Fortælling og Sang, der væsentlig bar Folkedigtningen Tiderne igennem, og det er disse, som er Skyld i, at Viser, Sagn og Eventyr er saa ensartede Landet over. Havde Bette Wolle levet et Aarhundrede tidligere, vilde hans Forraad af Viser og Sagn have været det samme som andre Folkemindfortælleres, men da han var blevet grebet af den aandelige og grundtvigsk prægede Rejsning, der gik gennem vort Folk ikke mindst efter 1864, blev hans Fortælleforraad præget heraf. Og hertil kommer, at Bette Wolle havde et andet Maal med sin Fortælling; han vilde ikke blot fortælle, men ogsaa vække og aandeligt opdrage. Han minder om Morten Eskesen, selv om han ikke nær var af Eskesens Format eller fik Eskesens folkelige og nationale Betydning. Begge var de Budbringere, og de øste af det gamle Arvegods, som samtidig Evald Tang Kristensen rejste rundt og optegnede og reddede fra Glemsel — ogsaa mange Almuedigteres Viser og Fortælleforraad.

Bette Wolle er altsaa historisk og folkepsykologisk en interessant Type, en Overgangsfigur, præget baade af Fortiden og af den Nutid, han levede i.

Overvejelser og Betragtninger, som de her anførte, er det let at komme til, naar man læser M. P. Ejerslevs Bog.

Da jeg var paa Mors, hørte jeg mange Træk om Bette Wolle, ikke alle til hans Fordel; Ejerslev kommer med Antydninger i samme Retning, men det er, som overalt, ret og rigtigt først og fremmest at dvæle ved en Mands Fortrin, hans Indsats, og det har Ejerslev ogsaa smukt og pietetsfuldt gjort.

Foruden P. Krogh Damgaards fortræffelige Tegning af Bette Wolle havde det været rimeligt ogsaa i Bogen om ham at finde et Portræt af Wolle. Et saadant havde været let at faa fat i. Der findes saaledes et Portræt af den lille Vandrer i Galtrup Højskoles Aarsskrift og Julehilsen 1928. Her findes ogsaa en nyttig Skildring af Bette Wolle, skrevet af Esper Andersen, der som Elev paa Galtrup Højskole i 1879 hørte Wolle, som han fortæller smukt om, medens den gamle Lokalhistoriker Kr. Søndergaard fra Ovtrup i sin Tid overfor mig — saavel som i Morsø historiske Aarvog — nævnte, at han ikke yndede ham særligt.

I »Fyns Venstreblad« skrev i Januar-Februar 1947 Friskolelærerne Anton Mikkelsen og Jens Rolighed fortjenstfulde Artikler om Bette Wolle, og disse Artikler blev paa smukkeste Maade suppleret af Folketingsmand Kristian Nygaard 15. Febr. 1947. Nygaard fortæller kønt om Bette Wolles Besøg i September 1902 hos Gaardejer Jakob Kloppenborg i Harreby i Sønderjylland. Ved et Møde i dette gode Hjem fortalte Wolle hele den morslandske Vækkelsehistorie, en Beretning, der levende interesserede de sønderjydske Tilhørere, som i Udlændighedstiden altid var taknemlige for at faa et godt Budskab at høre fra Landet norden Aa. Bette Wolles ejendommelige Indsats skaffede ham ogsaa Venner i Sønderjylland.

Disse forskellige Arbejder og Artikler burde have været medinddraget i Ejerslevs Bog. Da dette ikke er sket, har jeg ment, det var rigtigst at fremkomme med Oplysninger om dem

her for at vise, at der godt kan søges efter Viden om den gamle Vandringsmand andetsteds end lige netop hos Ejerslev, hvis Bog nu indgaar som Led i Litteraturen om Vækkelsen paa Mors. Et nyttigt Supplement til dette Arbejde er en Artikel af *A. C. Skyum* i *Morsø Folkeblad* 4. Juli 1956 (jfr. 15. Marts 1957). Her findes udgivet to af Bette Wolles Digte, religiøse Viser, som han digtede, da han var 16 Aar. De er dagtegnede »Sundby, den 17de April 1855« og opbevares nu paa Museet paa Dueholm. Viserne blev i Forsommeren 1956 fundet af Ølbrygger Chr. Poulsen, Nykøbing, der fremdrog dem fra et hemmeligt Rum i et meget gammelt Chatol, der har tilhørt hans Bedstefader, Jens Poulsen, Solbjerg. Der var 4 Sange i Chatollet, og de to sidst skrevne omtaler Skyum som værdiløse. De er kejtede og ubehjælpsomt formede, ligesom Indholdet er meget tyndt. Den ene er »en liden Sørgesang« om en Karl, der faldt ned af et Kornlæs, »og Vognen den gik over den unge Karls Bryst«. Den anden Vise: »En Afskedssang« staar dog lidt højere. De to andre Sange har Værdi. De er trykt 1855 hos Joh. G. Lund, Thisted, og den ene skildrer Bette Wolles triste Barneaar og den tunge Skæbne, der ramte ham, men den slutter med: »Alt er i Guds vise Hensigt, derfor vil jeg rolig være«. I den anden gaar han videre for at vise, at han er »godt fornøjet med den Qvide, som mig Gud tilskikket har.«

Bette Wolle har sin Grav paa Ansgarskirkegaarden i Øster Jølby. Her hviler ogsaa *Søren Olesen*. Paa Bagsiden af hans Gravsten er indhugget *Jeppe Aakjærs* smukke Linjer:

»Tung var din Vej,
Graad dunkled tit dit Øje,
men alt blev lyst,
naar Synet gjaldt det Høje.«

Søren Olesen (1842—1902) var 1873—83 Lærer paa Galtrup Højskole. Han var derefter Lærer paa Jebjerg Højskole i Salting 1883—90 og samtidig grundtvigsk Rejsemissionær. I sine sidste 12 Leveaar, 1890—1902, var han Besidder af Ejendommen Præstbrohus ved Øster Jølby, men var samtidig Rejse-

prædikant og Landstingsmand. I Jebjerg blev han under sine Besøg kendt med *Jeppe Aakjær*, der gentagne Gange boede hos Mejeribestyrer *Esper Andersen*. Søren Olesen og Aakjær førte mange og lange Samtaler om livsvigtige Spørgsmaal, og ved Olesens Død skrev Aakjær et gribende skønt Digt om sin afdøde Ven. Dets første Vers lyder:

»Gamle Søren, lad mig mindes
end en Gang med Pen i Haanden,
hvad du var for mig og mange,
mens du selv var ung i Aanden.«

Elever, der havde haft Søren Olesen som Lærer paa Galtrup Højskole, omtaler altid hans Gerning med stor Taknemmelighed, se saaledes Højskoleminder af *Esper Andersen* og *Frode A. Dal* i »Aarskrift og Julehilsen fra Galtrup Højskole« 1928 og 1937.

Herefter skal nævnes *Anders Dissing* (1841—1935), der var fra Skallerup. Han var Elev paa C. Kolds Højskole 1868—69, og i Tiden 1876—91 var han Friskolelærer i Erslev. Dernæst var *Anders Dissing* 1892—1915 grundtvigsk Rejseprædikant ligesom Søren Olesen. Sin lange Alderdom henlevede han i et rummeligt Hus i Øster Jølby. *Dissing*, der var ugift, omtales som kundskabsrig. Han havde megen Interesse for Kirkehistorie. Da jeg i 1929 besøgte ham, talte vi mest om Salmedigteren *Afrem den Syrer* (død 373), der var Kirkelærer og religiøs Forfatter. Han regnes for den Salmedigter i Kristenheden, der har skrevet flest Salmer, de opgives til et Antal af 12,000, hvoraf 700 er bevarede. Biskop Skat Rørdam udgav 1879 en dansk Oversættelse af nogle af *Afrem Syrer*s »Aandelige Digte«. Af denne Grund besøgte *Anders Dissing* engang Skat Rørdam, med hvem han drøftede sine Interesser vedrørende den gamle Kirkelærer og Salmedigter. *Dissing* holdt paa sine Rejser ofte Foredrag om *Afrem*. *Evald Tang Kristensen* fik paa sine Indsamlingsrejser paa Mors flere Folkeminder meddelte af *Dissing*, der i sin høje Alderdom kunde fortælle lærerigt om de gamle Landsbytider saavel som om Oprettelsen

af Galtrup Højskole og Beslutningen om at bygge Ansgarskirken. Disse skelsættende Begivenheder havde han været med til. Den enlige Mand, der var yderst nøjsom, efterlod sig — ligesom Bette Wolle — en Del Penge. — I vore Dage vilde Folk som Bette Wolle, Søren Olesen og Anders Dissing næppe vinde Ørenlyd for deres Forkyndelse. De er imidlertid interessante nok at beskæftige sig med, da de var karakteristiske Typer for den gamle Grundtvigianisme paa Mors, i hvis Vækkelseshistorie de hver især indtager deres særegne Plads. Pastor *Sv. Krøigaard* har i »Aarskrift og Julehilsen fra Galtrup Højskole« 1935 skrevet en nyttig Levnedsskildring af Anders Dissing, der her ved har faaet sin berettigede Plads i Litteraturen om

Svend Krøigaard

Ansgarsmenighedens og Friskolebevægelsens Historie paa Mors.

Endelig skal vi i denne Forbindelse dvæle lidt ved det grundtvigske Vidunderbarn paa Mors, *Anders Svendsen Hovmøller*, der hørte til den paa Mors saa kendte og ansete Hovmøllerslægt. Han var nede fra en Gaard ved *Kobbervold* nær Dragstrup Vig. Hans Moder, Kirstine Hovmøller, blev 1851 i sit 24. Aar den 51-aarige Enkemand Svend Hovmøllers tredie Kone. Hun var arbejdsom, godgørende og retlinet. Manden var gæstfri, venlig og børneglad. Han og Kirstine fik fire Børn sammen. Først to Døtre, hvoraf den ene kun blev et Aar, og den anden, Cecilie, kun seksten (1854—70). Saa Sønnen Anders (29. Oktober 1856—10. Januar 1871) og endelig en Datter, der blev gift med Gaardejer og Folketingsmand Kr. Knop, der en Aarrække ejede Kobbervoldgaard.

Anders Svendsen Hovmøller havde en Barndom som andre Bønderdrenge i Egnen. Han legede i det høje Strandgræs ved Vigen tæt ved Hjemmet, og i de kolde Vinterdage drømte han bag de isblomstrede Ruder. Faderens Død 1863 kastede sin

Peder Bjerregaard, Erslev

stærke Skygge ind over den følsomme, begavede Drengs Barneaar. Den, som derefter fik mest Indflydelse paa Anders, var Morbroderen Hans Kristian Hovmøller, der efter Svogerens Død kom paa lange Trøstebesøg hos Søsteren. Denne ejendommelige Mand, stærkt præget af Grundtvig og Højskolen, var i en Aarrække Boghandler i Nykøbing og til sidst Kunstforlægger i København, hvor han døde i 1911. Han har sat sig selv det smukkeste Minde i Hovmøller-Slægtsbogen. — Han

gav sin lille lydøre Søstersøn den første Skoleundervisning, der mest formede sig som lærerige Samtaler under timelange Fodture. Da Anders skulde rigtig i Skole, kom han først i V. Jølby offentlige Skole, men i 1866 sendtes han til den nyoprettede Friskole i Dragstrup, og Vinteren 1869—70 tilbragte han i Galtrup Friskole, hvortil hans Lærer, Søren Olesen, var blevet forflyttet.

Allerede i 1866, 10 Aar gammel, begyndte Anders Hovmøller at føre Dagbog, og snart efter skrev han et Par historiske Fortællinger. Han gemte omhyggeligt sine skriftlige Arbejder under Stenfliserne i sit Kammer. For sig selv skrev han ogsaa et Ugeblad, »Mjølner, Thors Hammer«, som han fyldte med historiske, politiske, moralske og kristelige Betragtninger. I

Sommeren 1870 blev Anders syg, laa det meste af Tiden og kunde lige overkomme en Fodtur til Finderup, hvor han i Fantasien oplevede et helt Eventyr, og til Lejren ved Hald, hvor han i Erkendelsen af sine svage Kræfter med et Suk opgav Drømmen om at blive Officer. Men hvad saa? Vel hjemme igen finder han paa Raad og skriver i al Hemmelighed et bønligt Brev til Frederik Barfod, der den 6. Juli 1870 venligt og trøstende svarer og henviser Anders til den eneste mulige Vej for at faa Stilling paa Det kgl. Bibliotek: Latinskolerne i Aalborg og Viborg.

Den rørende Skrivelse til Barfod kom i sin Tid i Universitetsbibliotekar Carl Dumreichers Besiddelse, og det blev fra ham videregivet til Det kgl. Bibliotek. Carl Dumreicher har offentliggjort Brevet i en Artikel af 23. August 1924, optrykt i den smukke Bog: »Ved en Milepæl« (1954), hvori Dumreicher har samlet en Række Afhandlinger og Artikler fra sit Forfatter-skab. Dumreicher lærte i sin Ungdom fra et Besøg i Solbjerg Præstegaard hos Provst Olivarius det folkelige og kristelige Livsrøre paa Mors at kende, og i sin Fortællen herom omtalte Olivarius med Varme dette Røres mærkeligste Skud, den lille Bondedreng Anders Svendsen Hovmøller, der kun blev 14 Aar, men som med en besynderlig og forbavsende Modenhed havde tilegnet sig Friskolens og Grundtvigianismens Grundtanker fyldigt og forstaaende. Den 10. Januar 1871 drog den begavede Dreng sit sidste Suk, og den 18. Januar begravedes han paa Dragstrup Kirkegaard. Følget var, trods det forrygende Snevejr, usædvanligt stort. Henved 150 Mennesker samledes om den lille Kiste. To Svaner fløj, da Graven var tilkastet, lavt hen over den.

*

I Anders Hovmøllers Gemmer fandt Moderen omtrent Hundrede beskrevne Ark, hvoraf Morbroderen foretog et Ud-drag, der i April 1871 under Titlen: »*Barnesyn og Ønske*« blev udgivet som en »Gave til Friskolen«. Efterspørgslen var saa stor, at samtlige 200 Eksemplarer et Par Aar efter var givet bort. Anders Hovmøllers eneste efterlevende Søster, Inger

Marie, tilbød derfor i 1881 at bekoste en ny Udgave af Bogen, som hans gamle Lærer, Søren Olesen, da besørgede og forøgede med adskillige Stykker. Ogsaa de 1400 Eksemplarer, hvori den nu blev trykt, blev bortgivet eller solgt. Denne sidste Udgave er paa 139 tætrykte Sider. Bogen er nu meget sjælden. Det Eksempel, jeg ejer af den, har tilhørt Mads Boll, Øster Jølby. Jeg fik det som Julegave 1929 af P. Krogh Damgaard, og det indtager nu sin særegne Plads blandt de Bøger, jeg har samlet om Mors.

Naar man læser i »Barnesyn og Ønske«, ser man ikke alene Egnen ved Kobbervold for sig, man lever ogsaa med i hele det rige Folkeliv, som beherskede Egnen her i 1860—70-erne. Ad anden Vej ved man jo meget om Søren Olesen og Friskolerne i Dragstrup og Galtrup, og det er ogsaa let nok at leve sig ind i de flinke Drenges Leg paa Kobbervold saavel som i Galtrup Friskole.

»Barnesyn og Ønske« falder i tre Afsnit. Først Selvskildringen: »Mit Livs Eventyr« (det berømte Forbillede begyndte jo ogsaa som Fattigbarn og kom som en 14-Aars Fyr til København). Derpaa Udtog af Dagbogen og endelig en Række Smaastykker (fra Ugebladet og Stilebøgerne) og Vers af og til Anders Hovmøller. I sidste Udgave (fra 1881) er endvidere trykt Uddrag af en Del Breve til Hans Kr. Hovmøller, som han modtog i Anledning af Udgivelsen af første Udgave (fra 1871). Her er Breve fra N. F. S. Grundtvig, Barfod, Carl Grove, Budstikke-Boisen, Vilhelm Birkedal, Anton Nielsen og flere. Alle udtaler deres Glæde over den paa sin Vis saa værdifulde og ejendommelige Bog.

*

I 1938 gjorde jeg en Magister i Filosofi og med Børnepsykologi som Speciale opmærksom paa »Barnesyn og Ønske«. Han var meget optaget af Arbejdet og talte om at skrive en videnskabelig Afhandling om det. Dette er nok ikke blevet til noget, selv om Magisteren brugte Bogens Indhold ved sin Seminarieundervisning i Børnepsykologi. Det vil antagelig heller ikke

blive nemt at behandle »Barnesyn og Ønske« videnskabeligt. Bogens Værdi er at finde i det umiddelbare Indtryk den gør paa Læserne, og da ikke mindst paa saadanne, som med Interesse og Hjertevarme beskæftiger sig med den folkelige Vækkelses Historie i Danmark, Thi paa disse gør den Indtryk, samtidig med at Sindet bevæges ved Tanken om den Sorg, der ramte Hjemmet ved Dragstrup Vig, da Anders Svendsen Hovmøller lukkede sine Øjne. Hans Liv var et forjættende Morgenrøde, der mod Naturens sædvanlige Orden gik lige over i en vemodig Solnedgang.

Anders Hovmøllers Gravsted findes omtrent midt for Dragstrup Kirkes østre Korvæg. Endnu er der vel en og anden stille Vandrer paa den ensomme Kirkegaard, der ikke gaar denne lave Grav forbi.

Litteratur.

Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark (1903). Samme: Brødevirksheden paa Mors (Historisk Aarvog for Mors 1925, 115—22). — *Jens Abildtrup*: Jens Maarbberg og Ellen Marie, en Skildring fra de gudelige Forsamlingers Tid (1928). Samme: Iver Viftrup (1930). — *Frederik Nygaard*: P. K. Algreens og Provst J. K. Sørensens Levnedsløb med den kristelige Vækkelseshistorie paa Mors (1883). Samme: Christen Kold I. Vandre-Aar (1895). Samme: Kristenliv i Danmark gennem hundrede Aar (1897). — *Holger Begtrup*: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse V (1934), 68—119. — *Asger Højmark og Uffe Hansen*: De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder (1944), 424—33. — *Ludvig Hertel*: Erindringer om den kirkelige Bevægelse paa Mors 1881—83. Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, VI Bind (1911—13), 402—61. — *Jakob Lykke*: A. Kr. Povlsen Dal og Galtrup Højskole 1864—1914 (1914). — *Jens Damsgaard*: Præsten Rasmus Lund og Frimenigheden paa Mors (1916). — *Charlotte Lillelund*: Erindringer fra Mors (Historisk Aarvog for Mors 1921). — *Agnus Sørensen*: Om de gudelige Forsamlingers Historie og Forudsætning (i »Østers-Øen«, en Hjemstavnsbog om Mors, 1954, redigeret af Georg Morsland). Samme: En morsøsk Manddomsgerning, om A. Kr. Povlsen Dal (i Aarbogen: »Mors i 55«, 1955, redigeret af Georg Morsland). — *J. P. Wammen*: Søren Olesen fra Mors (1924). — *Torsten Balle*: Af Anton Lomborgs Erindringer (Historisk Aarvog for Thisted Amt 1954—55). — *Mads Hansen*: Galtrup Højskoles 75 Aars Jubilæum (Morsø Folkeblad 22. Juni 1939). Samme: Galtrup Forsamlingshus' Historie (Morsø Folkeblad 27. September 1951). — *August*

F. Schmidt: Fra Øster Jølby Sogn (Historisk Aarvog for Mors 1929, 63—82. 1930, 61). Samme: Morsingboer i gamle Dage IV (1938), 32—58. Samme: Frøslev og Mollerup Sognes Historie (1955), 51—58, 60 (Henvisninger), 69—73, 199—205. Samme: Af den politiske Lokalhistorie (Venstres Maa-
nedsblad 1953, 213—17). Samme i Morsø Folkeblad 28. December 1928, 19. Marts, 29. Oktober 1929, 4. Marts, 22. Marts, 11. April, 28. April 1930. 22. Maj 1940, 13. Juli, 16. September 1942, 12. Januar, 8. September, 18. December 1943, 15. Juni, 3. November 1944, 5. Januar, 10. Januar, 22. Januar, 3. Juli, 6. August 1945, 26. September 1946, 20. November, 6. December 1947, 7. Marts, 17. Juli 1951, 6. September 1954, 19. April, 7. Maj, 29. Oktober 1956. — I Galtrup Højskoles (nu Efterskoles) Aarsskrift og Julehilsen, der begyndte at udkomme 1912, er der i den forløbne Tid blevet offentliggjort mange Artikler og Memoirer om Højskolen og Fri-
menigheden. En Række Afhandlinger og Artikler om vort Emne er frem-
kommet i Højskolebladet (se Danske blandede Tidsskrifter 1853—1912 (1928) ved *Svend Thomsen*). Om Ovtrup og Solbjerg Forsamlingshus' Historie se Morsø Folkeblad 18. Oktober, 14. November 1956. Heri ogsaa Bidrag til Vækkelsens Historie. Ligesaa i *Jens Chr. Søndergaards* Værk: Søndergaard Slægten fra Øster Jølby (1949).

Altertavlen i Ansgarskirken

Den 17. December 1871 indviedes den nye Kirke i Øster Jølby, og 2. Februar 1872 toges Navnet *Ansgarskirken* i Brug for første Gang. Søndagen før Jul samme Aar indviedes *Altertavlen*, hvis Billede viser Ansgar, der døber et Barn. Tavlen er malt af *Christen Dalsgaard* (1824—1907) paa Bestilling af Lægprædikanten *Peter Larsen Skræppenborg*, der selv har fortalt, at han fulgte en Drøms Indskydelse og skænkede Maleriet til den nye Valgmenighedskirke paa Mors. Altertavlen er for Ansgarskirkens Menighed stadig et smukt Minde om den gamle, mærkelige Lægprædikant, der paa sine Rejser vandt sig mange Venner paa Mors, i Thy og Han Herrederne.

Altertavlen er et ypperligt Kunstværk, der ikke alene glæder den æstetisk indstillede, men ogsaa er med til at fremme den religiøse Følelse hos de Tusinder af Kirkekængere, der i Aarenes Løb har siddet i Ansgarskirken og haft det smukke Alterbillede for Øje.

I 1878 malte Dalsgaard igen et Maleri over akkurat samme Motiv som det, der udnyttedes til den store Kirke i Øster Jølby. Det nye Billede er i nogle Enkeltheder forbedret og er større. Det hænger i Foredragssalen paa Vallekilde Højskole, hvor det blev tilvejebragt ved S sammenskud fra Elever og Forstander Ernst Trier. Det kostede 3000 Kr., hvilket var en billig Pris; Dalsgaard havde megen Forstaelse af Højskolens Gerning og vilde gerne lade denne Forstaaelse faa et haandgribeligt Udslag.

Maleriet paa Vallekilde viser i Midtergruppen en noget ændret Gentagelse af Maleriet i Øster Jølby. Baade Angars og Ødberts hvide kutteklædte Skikkelser har vundet ved Forandringen; de er friere i Tegningen. Hovederne er smukkere, Ødberts Ansigt mere udtryksfuldt. Det spæde Barn, som her er nøgent og tegnet med en slaaende Realisme, er blevet til et dragende Midtpunkt i Billedet. Kompositionen har ikke helt ubetinget vundet, den er nok saa samlet i Altertavlen i Ansgarkirken, og Gruppen til venstre, som i det større Billede er ret svag, yder ringe Erstatning for de to karakterfulde Figurer, som i Altertavlen nærmer sig fra Baggrunden. Det straatækte Hus med dets bjælkebyggede Veranda, hvor Drengene er i Skole, forøger dog Interessen ved Billedet, ligeledes den barske, skindklædte Mand med Øksen og hans Kvinde, som med sit svøbte Barn paa Armen med en vis Betagelse følger det ny og mærkelige Optrin. Derimod er de to Spaakvinder bag ved Midtergruppen lidt melodramatiske og malerisk overflødige. Med et lykkeligt Greb lader Kunstneren her det gyldne Kors, som Ødbert holder løftet over Handlingen, tegne sig mod en Stump af Himlen, paa en saadan Maade, at dette Selvforsagelsens Tegn bliver et stilfuldt og vel tænkt Moment i Kompositionen. Moderens unge friske Skikkelse er ikke væsentlig forandret; i begge Billeder bøjer hun sig frem, halvt i nænsomt Ømhed, med et moderligt stolt Blik paa Barnet, halvt i Ærefrygt og rækker sin førstefødte ind under »Genfødselsens Bad«. I hendes gule Haar, som er slaaet ud over den lyseblaa, folderige Kjole, perler endnu Draaber af Vand fra hendes egen Daab. Ansgar staar midt i Bækken, hvis klare, kølige Vand risler forbi hans nøj-

somme Bolig; Udtrykket i det blonde, skægløse Ansigt bærer Vidne om kærligt Alvor og Hengivelse; og med en lige saa overbevisende Naturlighed er den fornemme unge Franker tegnet, den eneste af Ansgars Klosterbrødre, som havde vovet sig til det vilde og raa Danmark med ham. Barbenet og ydmyg staar han nu her og følger med Spænding den lilles Indvielse til et nyttigt og Gud velbehageligt Liv. Ved den simple og veludtænkte Fordeling af lyst og mørkt, og ved sine smukt sammenstemte Farver — Moderens lyseblaa, svaret af gyldengult fra Kvinden til højre og blegrodt fra Barnets Klæder i Græsset — men ogsaa gennem Linjernes Rytme virker Billedet som en festlig og orgelblandet Salmesang, der en Sommerdag strømmer ud fra den aabne Kirkedør.

Maleriets Værd beror dog i første Række paa dets Menneskelighed. Kunsthistorikeren *Knud Søeborg* føjer til i sin værdifulde Bog om »Christen Dalsgaard og hans Kunst« (1902), der er blevet udnyttet i den ovenstaaende Omtale af Maleriet paa Vallekilde Højskole, at det er ikke lidet tankevækkende, at se et saadant Stykke Kunst i den Grad paa sin Plads! At rive det ud af sin Omgivelse og anbringe det paa et Museum vilde være unænsomt.

Det samme vilde jo ogsaa i Sandhed kunne siges om Altertavlen i Øster Jølby. Det er i det hele taget meget lærerigt og interessant at erfare den Overensstemmelse, der er mellem Hovedmalerierne i Frimenighedskirken paa Mors og paa Vallekilde Folkehøjskole. Den nære aandelige Forbindelse, der altid har været mellem højskolesindede Mennesker paa den store Limfjordsø og Vallekilde, gør det egentlig saa naturligt, at dette Billede af samme Slags begge Steder paakalder de samme Følelser hos Betragterne, og dette har ogsaa været Dalsgaards Mening med dem.

Christen Dalsgaards Forhandlinger med Ernst Trier i Aarene 1876—78 affødte en længere Brevveksling, der paa smukkeste Maade oplyser om Vallekildemaleriets Forhistorie. Dalsgaards og Triers Breve er vi saa heldige at kunne læse, idet Povl Hansen har udgivet dem i Elevskriftet »Fra Vallekilde Folke-

højskole« 1907. Ved at læse disse Breve faar man — omend ikke direkte — gode Oplysninger, der uddyber Forstaaelsen af den værdifulde Altertavle i Ansgarskirken.

Bidrag til Galtrup Højskoles ældre Historie

Anders Kristian Povlsen Dal (1826—99), Galtrup Højskoles første Forstander (1864—84), omtales altid som en dygtig Lærer, der forstod at fængsle Eleverne, ligesom han evnede at forklare dem vanskelige Emner, saa de kunde opfatte dem.

I *J. Kold-Pedersens* forøgede Udgave af *Andreas Austlids* Bog om *Christen Kold* (1951) er fremdraget nye Oplysninger om *Povlsen Dals* udmærkede Lærervirksomhed paa *Kolds Højskole* paa *Fyn*. Han underviste i *Naturfagene*, og derfor søgte han videre Uddannelse i disse i *København*. Denne Dygtiggørelse satte sig omgaaende Spor i Højskolens Undervisning, ligesom den erhvervede en Del Apparater og Redskaber til Brug for Undervisningen i *Fysik*, *Kemi* m. v. *Povlsen Dal* virkede ogsaa stærkt paa Eleverne ved hele sin Fremtræden. Han var en dybt alvorlig Personlighed, der som Lærer og Omgangsfælle ikke undlod at gøre Indtryk paa og virke opdragende paa den Ungdom, han var Lærer for. *Povlsen* var ogsaa en fortrinlig Brevskriver, hvad man erfarer af udgivne Breve, som han sendte til *Kold*, som han sagde »De« til, men »Du« til *Jens Lassen Knudsen*. *Kold* sagde ogsaa »De« til Eleverne og forstod i det hele at holde sig Folk tre Skridt fra Livet.

Ogsaa i *Roar Skovmands* fængslende Disputats: »*Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892*« (1944) findes der (især S. 264ff) Oplysninger om *Povlsen Dal*. I 1858 nævnes det i Indberetninger fra Embedsmændene om *Kolds Højskole* i *Dalby*, at i de Fag, hvori Eleverne mentes at have gjort Fremgang, var ikke *Kolds*, men hans Medlærer *Povlsen Dals*. Det stemmer godt overens hermed, at da *Sognepræst Møller* den 23. Februar 1861 mente at kunne anbefale Skolen, idet han karakteriserede Lærerne som flittige og nidkære, tilføjede han, »at navnlig Hr.

Povlsen fortjener at anbefales som en begavet og ualmindelig duelig Mand, der fornemmelig støtter Skolens Anseelse«.

Povlsen Dal underviste paa Kolds Højskole i Fag som Geografi, Stiløvelse, Regning, Sang, Fysik, Musik, og Tegning for enkelte Lysthavende samt i Begyndelsesgrundene i Tysk og Engelsk.

Paa de gamle Højskoler spillede Landbrugsundervisningen og Undervisningen i Kemi og Fysik en ikke uvæsentlig Rolle. Det var derfor en god Hjælp, at Ministeriet i 1859 indbød Bondehøjskolelærerne til Kursus hos Docent N. J. Fjord paa Landbohøjskolen med fri Undervisning og Støtte til Opholdet. Blandt de første, der benyttede Lejligheden til at udvide deres Kundskaber i Naturvidenskaberne, var Povlsen Dal og Lars Bjørnbak. De to Mænd har ventelig ikke haft megen personlig Forbindelse. De havde jo et ret forskelligt Syn paa Højskolearbejdet, hvilket ogsaa fremgaar af et Brev, Povlsen Dal den 22. November 1867 skrev til Jens Nørregaard paa Testrup. Nørregaard og Baagøs Højskole var rejst som en Modvægt mod Lars Bjørnbaks Højskole i Viby, hvad man ogsaa forstaar af Povlsen Dals Brev, hvori det hedder: »Det glæder mig rigtig, at Bjørnbak i Deres Skole har faaet en Medbejler til Folkehjertet i den Egn, og jeg haaber, De snart faar Bugt med Jætten, en af de værste jeg kender, Begyndelsen er jo allerede god . . .«.

Det var en moden og dygtig Mand, der i 1864 begyndte Galtrup Højskole, der allerede i 1866 havde 42 Elever, 3 Lærere og fik 380 Rigsbankdaler i Statsunderstøttelse. Forholdet til Staten og Understøttelsen derfra gav den frihedselskende og retsindige Povlsen Dal Anledning til adskillige Betragtninger. Lærerrigt i saa Henseende er det at læse et Brev fra ham til Folketingsmand Lars Dinesen fra 1. Juli 1866. Heri kommer Povlsen med nogle Betragtninger af mere almen Art over Forholdet mellem Myndighederne og Skolen. »Ministeriet forlanger Garanti, og det har det gjort saalænge disse Skoler har gaaet, jeg har nu i 15 Aar været Lærer ved saadanne Skoler, der i al den Tid har faaet Understøttelse, men altid igennem de lavere Autoriteter . . . For mig stiller »Garanti«-Sagen sig

saaledes, at Myndighederne maatte finde den bedste Garanti deri, at en saadan Skole oprettes ved private Tilskud, og at den bestaar; thi deri ligger: baade at der paa en Egn er Trang til Skolen — saaledes har Bønderne her i en 5—6 Sogne sammenskudt 7000 Rd. til Oprettelsen af min Skole — og at Skolen tilfredsstillter Eleverne, thi ellers vil den snart blive tom. Men et saa frit og folkeligt Syn paa den Sag kan man jo ikke vente hos vore romaniserede Embedsmænd, de vedbliver at betragte Bønderne som umyndige og siger: vi kender ene hvad der tjener til Bøndernes Vel . . .«.

Galtrup Højskole har altid været en grundtvigsk Højskole og er i Skovmands Bog stadig at finde i den Falanks af Skoler, der er grundtvigske og vækkende. Saaledes havde Galtrup Højskole i 1876—77 tolv ugentlige Timer i Historie, kun Vallekilde og Askov havde et større ugentlig Timetal i dette vigtige Fag. Skolen i Galtrup hører ogsaa til de Højskoler, der tidligst indførte Gymnastik og Skydning. I 1876—77 var den mellem de 12 Højskoler, der underviste i disse to nævnte Idrætsfag.

I 1875 skete der et alvorligt Overgreb fra Statens Side mod Galtrup Højskole, idet Statsunderstøttelsen blev taget fra den. I 1865 havde Overskoledirektør With anbefalet Povlsen Dal til Ministeriet som en dygtig Mand med »udmærkede Gaver til at undervise unge Bønderkarle. Da Amtsskoledirektionen og Skoleraadet i 1866 nedsatte en »Komité til Undersøgelse af Bondehøjskolen i Galtrup«, kom den til det Resultat, at Skolens Tilstand var tilfredsstillende, og den glædede sig over den Deltagelse, Egnens Bønder viste Skolen baade ved Pengebidrag i Form af rentefri Aktiebrev og ved stadige Besøg paa Skolen, »levende Vidnesbyrd om, at en alvorlig Trang hos Befolkningen ved denne Skole har fundet Tilfredsstillelse«. Herom vidnede ogsaa Elevtallet, der fra 13 den første Vinter steg til 42 i Vinteren 1865—66, især fra Mors og Thy. Men skønt Elevtallet vedblev at ligge omkring 40—50 indtil 1871, holdt den gunstige Bedømmelse af Skolen sig ikke. I Marts 1870 udtalte Skoledirektionen efter et Besøg paa Skolen, at »hvad der tilregnes af positive Kundskaber lader meget tilbage at ønske, og

at der ved en bestemtere Inddeling af Tiden og større Nøjagtighed i dens Anvendelse bør tilstræbes et bedre Resultat i denne Henseende«.

Da Povlsen Dal i Vinteren 1874—75 som sædvanlig søgte Ministeriets Understøttelse til Skolen, modtog han intet Svar, og først ved fornyet Henvendelse fik han følgende Erklæring tilsendt fra Skoledirektionen: »Gáltrup Højskole . . . har hidtil ikke været iblandt de Skoler af denne Art, som lægge særdeles Vægt paa at bibringe sine Elever noget egentlig Fond af Kundskaber; den har fornemlig kun søgt ved Foredrag at vække de unge Menneskers Sans for og Syn paa de aandelige Bevægelser, der røre sig saavel i kirkelig som i politisk, saakaldt folkelig Retning, medens vel ogsaa ved Siden deraf er bleven meddelt nogen Vejledning i Historie og Geografi, Agerdyrkningslære, Landmaaling, Regning og Skrivning, men altsammen saa løst og i saa stor Almindelighed, at Eleverne, naar de forlader Højskolen, kun have vundet liden Sikkerhed, hvad positive Kundskaber angaar, medens de derimod i Reglen alle have lært at slutte sig ensidigt og ubetinget til den grundtvigske kirkelige Retning og det saakaldte forenede Venstre. Den mindre heldige Indflydelse, som Skolen saaledes udøver paa Eleverne, opvejes dog for en Del derved, at mange bliver saaledes vakte i religiøs og sædelig Henseende, at de have et umiskjendeligt Fortrin for deres jævnaldrende, hvad deres daglige Levevis angaar, saa at Skolen dog nok kan siges at virke noget Godt og Glædeligt«.

Skolen fik altsaa ingen Statsunderstøttelse 1874—75, men i December 1875 klagede Povlsen Dal i et Andragende til Finansudvalget over denne Behandling, og Udvalget bragte Sagen paa Bane overfor Kultusminister Fischer, der ikke var meget stemt for at gøre noget ved Sagen. — Klagen hjalp dog saa meget, at Skolen paany fik et ganske vist meget beskedent Tilskud fra Ministeriet. Forinden havde Povlsen Dal fra Venner paa Mors og i Thy faaet en stor Pengegave. Den Tid var forbi, da Befolkningen ikke selv kunde dømme om, hvad der tjente til dens eget Gavn, men skulde have det tilvejet af en Provst eller Minister.

Da Dr. Mathias Steenstrup som Statens Tilsynsførende i 1878 besøgte Galtrup Højskole, kunde han bagefter karakterisere den saaledes: »Ensidig Vækkelsesskole, dog vist ikke saa ensidig, som Modstanderne have gjort den til. Forstanderen Povlsen Dal er en tung, men alvorlig dyb-religiøs Personlighed, stærkt paa-virket af Kold, hvis Medlærer han var i 12 Aar. Han har staaet i Spidsen for den stærke religiøs-folkelige Vækkelse paa Mors og har derved sikkert indskærpet mangan yderlig Grund-sætning, der har gjort Modstanderne modtagelige for Misfor-staaelse af hans Højskolevirksomhed. Povlsen Dal er en Mand med mange Kundskaber, og efter hvad jeg véd fra Docent Fjord, underviste han grundigt allerede hos Kold. Ved mit Besøg dér først i December 1876 hørte jeg ham holde gode Foredrag over Historie (Fønicierne) og i Fysik (Vægtstangen), og Regneopgaver, knyttede til hvad Eleverne havde hørt tid-ligere af Fysik, viste at mange Elever lærer noget, om de end ikke bruger Lærebøger. Kundskabstilegnelsen er ganske vist for ringe, idet man her, som ved saa mange Vækkelsesskoler, sætter sig som Maal, at Eleverne ved at »høre« skulle bringes saa vidt, at Lysten er vakt, saa de senere arbejder videre paa egen Haand. Iøvrigt synes Povlsen Dal at være kommen noget bort fra sin Ensidighed. Han har i Vinterens Løb begyndt at samle en Bog-samling for Højskolens Elever, og jeg hørte af en Præst fra Nabolaget, at han paa et offentligt Møde havde opfordret Friskolelærere til ikke at tage det ligegyldigt, om Børn fik Kundskaber eller ikke«.

— — —

Som man vil se, er der interessante Enkeltheder om Galtrup Højskoles ældste Historie i Dr. Skovmands Bog.

A. Kr. Povlsen Dal havde megen Interesse for Folkets Min-der, hvorfor han sendte fortrinlige Sagnoptegnelser til *Svend Grundtvig*, der i 1850erne havde igangsat en landsomfattende Indsamling af Sagn, Viser, Eventyr o. s. fr. I Sommerferien 1855 optegnede Povlsen Dal hjemme i Thy udmærkede Sagn, men ogsaa senere indsendte han Folkemindeoptegnelser til Sv. Grundtvig, der fik udgivet meget af det tilvejebragte Stof i sit

Værk: »Gamle danske Minder« I—III (1854—61). Om dette Arbejde har ingen skrevet skønnere end Povlsen Dal, da han fra Dalby Højskole 26. August 1856 skrev til Svend Grundtvig:

»Jeg deler af Hjerte Deres Ønske, at »Gamle danske Minder« maatte være et Bundgarn, der naar over hele Danmarks Rige og drager frem, hvad der ligger dybest i danske Folks Hjerter«. Det er interessant nok at vide, at det var den senere Højskoleforstander i Galtrup, der i 1856 skrev disse smukke Ord om et af vore berømteste Folkemindeværker. Om Povlsen Dals Folkemindeindsamling kan man læse nærmere i *Hans Ellekildes* Udgave af Svend Grundtvigs »Danske Folkesagn 1839—83« (1944—48), se især II, S. 247, jfr. Morsø Folkeblad 30. August 1948. Nævnes kan det ogsaa, at Digteren K. L. Kristensen i Fyns Tidende 4. August 1925 har skrevet om Povlsen Dal som Folkemindesamler (se ogsaa Fynsk Hjemstavn 1930, Side 68; Aug. F. S.).

Senere stiftede Povlsen Dal Bekendtskab med vor største Folkemindesamler *Evald Tang Kristensen*, som han traf o. 1864 i Øster Velling Præstegaard, hvor Fru Mathilde Povlsen Dal var fra. De to Mænd havde mange fælles Interesser, og Povlsen Dal opfordrede Evald Tang Kristensen til at blive Lærer paa Galtrup Højskole, naar den om kort Tid kom i Gang. Men da E. T. Kr. ikke følte sig kaldet til at gaa Højskolevejen, turde han ikke tage imod Povlsen Dals Tilbud. I Aarenes Løb havde Tang Kristensen nogen Forbindelse med Povlsen Dal, af hvem der findes flere Folkemindeoptegnelser trykt i E. T. Kr.'s Bøger. Se E. Tang Kristensen: »Minder og Oplevelser« I (1923), 267ff, II, 285. Endvidere Galtrup Højskoles Aarskrift og Julehilsen (1926), 22—25 (Aug. F. S.).

I Sommeren 1871 var Johanne Nielsen (1850—1922) fra Boddum i Sydthy Elev paa Galtrup Højskole. Hun priste senere alle Dage sin Lykke, at hun kom der netop den Sommer. Da var det, at *Ansgarskirken* blev bygget. Hun blev her Vidne til det Sammenhold og den Forventningens Glæde, der var Forudsætningen for, at det store Byggearbejde kunde gennemføres.

Der blev købt et Hus til vordende Præstebolig, og her holdt en ældre Pige Hus og bospiste Haandværkerne og Haandlangerne, for en stor Del med de Gaver af Kød og Flæsk, Brød, Smør og Æg, der hele Sommeren igennem blev bragt hende som frivillig Bidrag til Arbejdets Fremme. Det var en stor Glæde for Højskolepigerne at se Bygningen rejse sig og være med at binde Kranse og smykke den ved Rejsegildet.

Samme Sommer var *Frederik Barfod* i Besøg i Frøslev Præstegaard, hvor hans Stedbroders Datter, Charlotte la Cour, var gift med Pastor *Lillelund*. Barfod vilde gerne lære Mors at kende. En Dag var han sammen med Lillelunds ovre at se paa Byggearbejdet ved Ansgarskirken. Derfra gik de med Peder Mortensen Bukh (Niels Bukhs Fader) til Flade for at se Udsigten fra Salgjærhøj. Ved den Lejlighed blev det gamle Bukh'ske Hjem i Flade besøgt. Den paafølgende Søndag talte Fr. Barfod ved et Møde i Frøslev Præstegaardshave, hvor han talte varmt og kønt om Fællesskabet mellem Nordens Folk.

Paa Højskolen fik Johanne Nielsen gode Kammerater, og hun levede stærkt med i Livet paa Skolen og i de Møder, der blev holdt i den halvfærdige Kirke. Hun havde i flere Aar efter den Sommer Pladser paa Mors og var en Tid hos Rasmus Lunds Venner i Hanherred. Der var ogsaa en Del Hjemmeundervisning, og her tog Johanne fat med stor Glæde, for hun havde ualmindelige Evner i den Retning særlig blandt de smaa.

*

I Sommeren 1879 kom Fru Georgia la Cour Pedersen fra Skibelund Efterskole for anden Gang i Besøg paa Mors hos sin Søster, Fru Pastor Lillelund. Fru Georgia Pedersen søgte en Medhjælper til Gerningen i Friskolen i Skibelund. Johanne Nielsen blev nævnt for hende som en Mulighed. Fru Rasmus Lund sagde: »Ja, hvem der faar Boddum-Hanne i Huset, vil ikke fortryde det«. Fru la Cour Pedersen skrev straks til hende. Sagen blev ordnet, og fra 1. November 1879 var Johanne Nielsen saa knyttet til Gerningen i Skibelund. Her tog hun levende Del i Skolelivet og var glad ved at følge med til Ludvig Schrø-

ders Foredrag paa Askov Søndag Aften. Lidt for fint syntes hun nok, at Livet i Askov-Egnen rørte sig. Naar hun enkelte Gange fulgte med Knud Pedersen ind til Schrøders efter Foredraget, kunde det for hende langt fra maale sig med et Besøg paa Mors hos Povlsen Dals eller Rasmus Lunds.

Den 27. Oktober 1882 blev Johanne Nielsen gift med *Nis Nielsen Kjems* fra Kjemsgaard i Hygum, en afsides Egn mellem Rødding og Ribe. I det lykkelige Hjem, der her blev stiftet, trivedes i de følgende Aaringer et stærkt aandeligt og dansk Liv.

Nis Kjems, der var Farbroder til den senere Forstander paa Krabbesholm Højskole, Olav Kjems, var en intelligent Mand, der havde haft Lyst til at blive Lærer, men Hensynet til Slægtsgaarden (hvis Historie Postmester *Olav Kjems* har skrevet udførlig i *Sønderjydske Aarbøger* 1939) forhindrede ham i at gaa denne Vej. Han kom dog sammen med sin Hustru til at udføre en paaskønnet, fri Lærervirksomhed for Børn og unge fra Kjemsgaards Omegn. Den Gerning, som udførtes her, har Nis og Johanne Kjems' Søn, *Niels Kjems*, paa smukkeste Maade siden 1920 fortsat i Harreslev og Omegn uden for Flensborg. Mange nordfra har i Aarenes Løb mødt Vejledning og Hjælp i Niels Kjems' gæstfrie Hjem, naar de ønskede at kende nærmere til Forholdene Syd for Grænsen.

Den kendte Husmand og tidligere Højskoleforstander *Knud Thøgersen* fra Dybe ved Lemvig har i sine Livserindringer: »Træk af et langt Livs Oplevelser« (1941) 111—112, meddelt adskillige værdifulde Oplysninger om Højskoleforhold og grundtvigsk Liv især i 1870—80erne. Han droges tit til Askov, hvor Ludvig Schrøder betød meget for ham.

Dog syntes Knud Thøgersen, at Schrøder aldrig holdt et Foredrag, der gjorde saa stærkt et Indtryk, som et han holdt ved Efteraarsmødet i *Galtrup* 1877.

Schrøder talte her om Odyssevs' og Olaf den Helliges Hjemkomst og den Modtagelse, de fik, den første af sin Ægtehustru, Penelope, den sidste af sin Moder Aasta. Schrøders aandefulde og mandige Fremstilling af disse Frasagn som Billeder paa det ideale Møde mellem Mand og Kvinde, var ikke alene betagende,

men staalsat, forpligtende overfor alt, hvad der er ungt og hengivende i Troskab og Offervilje overfor et Livskald.

Videre følger Thøgersen saa til om det Indtryk, han modtog af sin Deltagelse i Efteraarsmødet i Galtrup 1877:

»Og saa var der jo dette med den Forsamling og de Forhold, man her havde for Øje; thi dette hævede saavel Taleren som den fremmede Tilhører op i Troens og Tillidens aandelige Virkelighedsplan, idet denne store Forsamling af Morslands jævne Bønder, vadmelsklædte Mænd, og Kvinder med det mørke Tørklæde som eneste Hovedpynt, netop havde vist, hvad der burde ofres for at byde Aanden Velkommen til et frugtbart Møde med Hjertets Trang og Længsel. Den store Forsamlings-sal, hvori vi sad, havde god Plads til de Tusinde Tilhørere, og herfra var Udsigt til den prægtige Frimenighedskirke paa den ene Side og Højskolen paa den anden. Alt vidnede om en enestaaende Offervilje stemt i den mest velklingende, men beskedne Harmoni. Hertil bidrog i høj Grad, at Forstander Povlsen Dal, som havde været den fordringsløse samlende Kraft i det store Byggeværk, nu som Leder af de mægtige Sammenkomster, forstod ligesom fra en skjult Baggrund at ordne det hele, mens hans yngre, energiske Hustru som Husmoder i det aabne Højskolehjem med beundringsværdig Takt og Snilde billigt og solidt bespiste de Hundreder Tilrejsende og skaffede Hygge og Plads til os alle, idet hun som en jævn Bondekone med fast og rolig Majestæt uden Nervøsitet og Dikkedarer røgtede sit store husmoderlige Kald«. —

Knud Thøgersens smukke Skildring af et Efteraarsmøde i det ottekantede Forsamlingshus ved Øster Jølby fortjener nok at kendes. Hans Fremstilling indgaar nu som et Led i den Række af Oplysninger af forskellig Art, som er os overleveret fra Vækkelsen paa Mors i afvigte Aarhundrede. — Knud Thøgersen har været med til mere end et Morslandsmøde.

Det vil være passende i denne Forbindelse ogsaa at nævne, hvad den gamle Lærer *L. N. Bertelsen*, der 1861—1902 var Lærer i Øster Vandet ved Thisted, beretter om Mors i nogle Livserindringer, som han i 1914 nedskrev, da han som Pensio-

nist boede i Hjørring, ikke langt fra Vraa, hvor hans Søn, Jens Bertelsen, var Valgmenighedspræst og Højskoleforstander. I Sommeren 1867 var L. N. Bertelsen sammen med sin Hustru og lille Søn Jens (f. 1863) til et Møde hos Hyldigs i Tødsø. Paa Mors var da en stærk kristelig og folkelig Vækkelse. Der gik stærkt Ry af denne, saa Thyboerne begyndte at lytte efter. Ved Mødet i Hyldiggaarden i Tødsø 1867 prædikede Vilhelm Birkedal; Peter Larsen Skræppenborg, Præsten Kr. D. Konradsen (Nautrup) m. fl. talte. Gudstjenesten holdtes i den store Lade, der var propfuld af Mennesker, bl. a. mange fra Thy. Anden Dagen holdtes Mødet ude paa Toften, hvor Folk samledes i Tusindvis. Dermed var Baandet knyttet mellem Morsingboer og Thyboer. Saa talte Morsingboerne om at danne en Valgmenighed, men dertil hørte der dengang en Kirke, ogsaa den blev bygget, stor og rummelig. Her blev en Adventssøndag 1871 den lille Rasmus Lund indsat som Valgmenighedspræst ved Ansgarskirken.

»Nogle Aar før startedes en Folkehøjskole i Galtrup, som allerede var godt i Gang med Povlsen Dal som Forstander, og nu blev han tillige Kirkesanger ved Ansgarskirken. Da var der aandelige Skatte at hente paa Mors, som ret kom de vaagne Thyboer tilgode. Flere og flere lyttede til, saa de vaagnede og sluttede sig til de vakte Kredse. Hvor var det en velsignet Tid, da Klangen i Salmen bruste os i Møde: »Herren han har besøgt sit Folk, Natten hun blev til Morgen«.

I Thy fik den vakte Kreds, som boede i Thisted og Omegn, Lov til at bruge Kirkerne i Tilsted og Torsted, hvor en og anden grundtvigsk Præst samlede os engang imellem; i flere Aar var det Præsten P. Rønne fra Torup, der besøgte os ret regelmæssig en Gang maanedlig, indtil denne Kreds endelig sluttede sig sammen med Valgmenigheden paa Mors som et Annex til denne.

Det var ikke blot den kristelige (kirkelige) Vækkelse, der havde grebet os, men ogsaa den folkelige, og det paa en saadan Maade, at den ingeniunde stod den kristelige Vækkelse hindrende i Vejen, men saadan at de gensidig hjalp til at holde hinanden friske, idet særlig den første hindredes i at gaa op i sygelige

Forestillinger og Hænghovedri, og den anden fra at gaa op i gudløs Fritænkeri og Materialisme. Vi kom nemlig til at nytte vor Fritid — jeg tænker her nærmest paa Ungdommen — til gode og gavnlige Idrætter som Gymnastik, Skydning og Sportsfærdigheder m. m., Idrætten, som gav os Styrke, opøvede Kræfterne og lærte os at bruge Lemmerne, Øjne og Øren med Omtanke og Snarraadighed i Farens Øjeblik.

Se, disse Færdigheder og disse Lærdomme kendes en folkelig Ungdom paa, enten det saa er unge Kvinder eller unge Mænd. Dette hænger sammen med det menneskelige i Aands- og Hjertelivet, at man tænker og handler som Mennesker overfor hinanden og overfor Dyrene, alle Guds Skabninger, at vi tænker og føler for alle levende Væsener, og ikke paafører dem nogen som helst Lidelse, som kan undgaas.

Saaledes opmuntrede vi hinanden til at føre et kristeligt, folkeligt og menneskeligt Liv, og det førte til, at vi var som Brødre og Søstre, saa vi ved vore Sammenkomster kunde lege med hverandre som glade Børn med Liv og Lyst efter de gamle Kæmpevisetoner.

Dermed har jeg i Korthed skildret Livet mellem Morsinger og Thyboer i denne Vækkelsestid for henved et halvt Aarhundrede siden«.

— — —

Som man vil se, er det skønt at læse L. N. Bertelsens Ungdomsminder om Folkeliv og Kristenliv. — Hans Optegnelser findes i Dansk Folkemindesamling paa Det kgl. Bibliotek, hvortil han sendte dem i 1914.

Bertelsen naaede den høje Alder af 97 Aar. Han døde i Hjørring 12. Marts 1927.

L. N. Bertelsen foretog 1872 en Rejse fra Thy til Rødding og Askov. Han har i sine utrykte Levnedsoptegnelser (jfr. Historisk Aarvog for Thisted Amt 1944, 128ff) fortalt om denne begivenhedsrige Færd. En af Deltagerne var Lærer *P. Smidt* (f. 1842), en Sønderjyde, der et Aar var Lærer paa Galtrup Højskole, hvorefter han blev Lærer i Silstrup Friskole ved Thisted. Her udførte han en mangeaarig udmærket Ger-

ning. Død i Maj 1922. P. Smidt har i Sønderjydske Maanedsskrift 1. April 1950 faaet sine efterladte Erindringer udgivet. Heri er en levende Skildring af en Rejse fra Sønderjylland til Mors og Thy 1865, ligesom han ogsaa fortæller om Rejsen, som han 1872 foretog sammen med L. N. Bertelsen (se Morsø Folkeblad 22. April 1950).

— — —
Vi skal ogsaa høre om *Morsø Sangbog* fra 1882.

Inden Folkehøjskolens Sangbog (baade Nutzhorns og Bek & Laursens) blev almindelig udbredt i vort Land, havde man forskellige mindre Sangbøger at benytte paa Højskolerne og ved grundtvigske Møder. Blandt de første Foreninger, der udgav en særlig Sangbog, var Dansk Forening for Thisted og Omegn, der i 1870'erne udgav Thisted Sangbog. Denne Sangbog har man paa Mors ikke ment var tilstrækkelig fyldig, hvorfor man dér i 1882 udgav en *Morsø Sangbog*, som blev kaldt et Tillæg til Thisted Sangbogen.

»Morsø Sangbog« blev samlet af A. Kr. Povlsen Dal, Højskolelærer Søren Olesen, Præstbrohus, og Pastor Fr. Nygaard, Frøslev. Bogen blev forlagt af Hans Kr. Hovmøller, Nykøbing, og den blev trykt hos Henrik Fog, Morsø Folkeblads Bogtrykkeri. Den er paa 219 Sider og indeholder 168 Sange.

Man kan uden Betænkning sige, at de tre Redaktører af Morsø Sangbog har været meget heldige i deres Valg af Sange. Det er næsten udelukkende gode Sange, der er blevet optaget i Bogen, som for sin Tid var et stort Fremskridt. Hvad vilde det ikke sige pludselig at faa en Sangbog i Hænde, hvor et Udvalg af Nationens Sange og Salmer fandtes! For et modtageligt Sind maa det have været en hel Oplevelse at have faaet Morsø Sangbog i Eje og tage den med i Lommen til Møder og andre Sammenkomster, hvor man gjorde Brug af Sangen og dens Almagt.

Naturligvis er Morsø Sangbog præget af Grundtvig og hans overvældende Indsats som Salme- og Sangdigter. Man faar ogsaa her et levende Indtryk af, at Grundtvig indenfor det nævnte Omraade er uden Mage i Danmark, ja i hele Norden.

Ens Beundring for hans Sangskat er da ogsaa i Virkeligheden uden Grænser.

I Morsø Sangbog er der naturligvis ogsaa Sange af Bjørnson, Ingemann, Morten Eskesen, Hostrup, Ole Vig, Ivar Aasen, Chr. Richardt, Ploug, Stub, Welhaven, Jonas Lie, Johs. Ewald, Jørgen Moe, Runeberg o. m. fl. Digtere, der var kendt i 1882. Det er f. Eks. i Morsø Sangbog, at Michael Rosings Digt: »Jeg har baaret Lærkens Vinge« første Gang er blevet udgivet i en Sangbog. Herfra er det lille skønne Digt gaaet over i andre Sangbøger, og nu indtager det jo en uslappelig Plads i vor Sangskat.

Det er kønt at se, at allerede i 1882 var Bjørnson saa kendt som Sangdigter, at han er den, der har de fleste Sange med i Morsø Sangbog efter Grundtvig. Tiden har vist, at de tre Udgivere saa ret, da de tog et betydeligt Udvalg med af den store Nordmands Digte; de har siden været med til at højne de nordiske Folk. Nævnes kan det ogsaa, at man i Morsø Sangbog Nr. 60 har optaget Pastor Rasmus Lunds Digt: »Vær velkommen Lykke-Baad«, som den Øster Jølby Frimenighedspræst havde skrevet til en Fest, der holdtes 6. Juni 1880 paa Festpladsen ved Præstbro. Der var da til Stede den norske Højskoleforstander Viggo Ullmann og Hustru og 40 Jenter, der denne Sommer var Elever paa Ullmanns Højskole. Ullmanns Medlærer Odmund Vik var ogsaa med, og begge talte ved den skønne Fest, der fik sin smukke Indledning med Pastor Rasmus Lunds Sang, hvis 1. Vers lyder:

Vær velkommen Lykke-Baad
over Hav med Drøm og Daad,
Drøm fra Norges Morgenstund
fredet mildt i Mindets Hygge,
Ord i Norges Ungdoms Mund,
som bli'r Daad til fælles Lykke.

Dette Digt er sikkert blevet husket af det gamle Slægtled ned til vore Dage.

Morsø Sangbog indeholder historiske Sange, Sange for Folk og Fædreland, Hjemmet og Skolen, Sangen om Modersmaalet,

Salmer og aandelige Viser, Morgen- og Aftensalmer, blandede Sange, saa man vil forstaa, at her er Mulighed for Valg af Sange til Brug ved forskellige Lejligheder.

I Afsnittet om Folk og Fædreland findes et Digt om Als: »Af Østerhavets Vove — en Ø sig hæver skønt«. Digtet oplyses som fundet af en dansk Officer, skrevet paa en Skoletavle i Sønderborg under Krigen 1864. Og saa føjes der i Morsø Sangbog til, at Forfatteren er ukendt.

Hertil kan oplyses, at det smukke Digt om Als er skrevet af Præsten K. Karstensen, hvormed der nu let kan fremskaffes Oplysninger; bl. a. har Georg Himmelstrup skrevet hans Levnedsløb.

Det er i det hele lærerigt at sammenligne, hvad der findes i Morsø Sangbog med, hvad Folkehøjskolens Sangbog i Nutiden har af Grundtvig og andre ældre Digtere. Højskolesangbogen har naturligvis langt flere Sange og Salmer af Grundtvig end Morsø Sangbog kunde give Plads til, men en Del af de Sange af den store Skjald, der var fremme i 1882, er nu blevet udvekslet med andre, selv om de gamle egentlig er lige saa gode som de senere fremdragne.

Det er ikke uden Interesse at læse Annoncerne bag i »Morsø Sangbog«. Hans Kr. Hovmøller averterer med forskellige Bøger af særlig morslandsk Oprindelse, saaledes Fr. Nygaards Bog om Grundtvig, Friskolelærer Morten Jensens »Julegave for Børn«, »Æventyr og Historier«, Anders Svendsen Hovmøllers »Barnesyn og Ønske«, Hans Kr. Hovmøllers »Af min Dagbog i Norge«, endvidere Hovmøllers og Morten Jensens »Børnenes Blad« og de nyttige Gruppebilleder af Øens Præster. Disse Præstebilleder er forhaabentlig bevaret, bl. a. paa Dueholm, da flere af Præsterne ikke er saa kendte, at det ellers vil være let at skaffe Fotografier af dem, og saadanne Billeder er af betydelig lokalhistorisk Værdi.

— — —

Endelig skal i denne Forbindelse meddeles den Nekrolog, jeg paa Opfordring fra Redaktør Helge Skovmand skrev i Højskolebladet 8. Februar 1929 om A. Kr. Povlsen Dals Hustru

Mathilde Povlsen Dal, født Bøggild (f. 10. April 1844), der døde 9. Januar 1929. Jeg var da Lærer paa Galtrup Højskole, og jeg husker endnu tydeligt, da Ligfølget en kold Snevinterdag kørte forbi Højskolen. Mindeartiklen havde denne Ordlyd:

Med Fru *Mathilde Nathalie Povlsen Dals Død* er én af de sidste af det første Slægtled af Højskolefolk gaaet bort og et rigt bevæget Menneskeliv afsluttet. Da hun, Præstedatteren fra Ø. Velling, i 1865 21 Aar gl. blev gift med den 18 Aar ældre Højskoleforst. *A. Kr. Povlsen Dal* og blev Husmoder paa Galtrup Højskole, begyndte for hende et Livsafsnit, der ikke altid var en Dans paa Roser. Igennem en Aarrække havde Galtrup Højskole under Povlsen Dals Ledelse god Tilslutning, men i 1883—84 gik Elevtallet saa stærkt ned, at det blev nødvendigt at sælge. Povlsen Dal var kommet under Paavirkning af den mærkelige Pastor B. Henriksen, dengang i Vejlbj og Sejlstrup i Vendsyssel, og efter lange og tunge Overvejelser kom det til at staa Povlsen Dal klart, at han ikke uden at handle mod sin Samvittighed kunde følge Morsø Frimenigheds Flertal i Kampen mod de folkekirkelige Myndigheder. De fleste af hans Venner kunde ikke forstaa ham, og der blev en Kløft mellem dem og deres gamle Høvding. Skilsmissen var uundgaaelig. Naar Povlsen Dal og hans Hustru i de følgende Aar gik til Sognekirken, kunde det hænde, at de mødte gamle Venner paa Vej til Angarskirken. »Det var overmaade pinligt paa begge Sider. Her var jo ikke Fjendskab eller almindeligt Uvenskab. Det var bristede Hjertebaand« (Jakob Lykke i sit Mindeskrift over P. D. 1914). Det var dette Brud med Frimenigheden, der foraarsagede Nedgangen i Elevtallet. I god Tro blev der rundt omkring i Skolens Opland talt om Povlsen Dal, der skulde være blevet Fritænker og andet lignende, og dette førte til, at man ikke mere turde sende de unge til ham. Noget efter Højskolens Salg rejste Povlsen Dal, 60 Aar gl., med Hustru og Børn til Amerika for at tjene til Livsopholdet, skaffe Dækning for den efterladte Gæld og om muligt erhverve sig saa meget Kapital, at de atter alle kunde vende tilbage til Danmark. Ovre i Omaha byggede de Hus, og Povlsen Dal fik begyndt en lille

Mælkehandel. Hvad Mathilde Povlsen Dal under Husets Opførelse satte »ind af Energi, lader sig vanskelig maale«, siger Fernando Linderberg i sin smukke Levnedstegning af P. D. i »Højskolebladet« 1900, Nr. 34, 35. Det gik godt fremad for dem. Gælden derhjemme blev betalt, og der blev endda lagt nogen Kapital op. Samtidig vandt de sig adskillige gode Venner, men Hjemlængslen fortog sig ikke. I 1892 drog de hjem; en Gaard i Jørsby paa Nordmors blev købt, og her havde Familien sit fremtidig Hjem. Her døde Povlsen Dal 1. August 1899. Han blev begravet paa Ansgarskirkegaarden. Ved hans Side blev Mathilde Povlsen Dal jordfæstet den 15. Januar 1929. Ved Begravelseshøjtideligheden talte Pastor Sv. Krøigaard, Anders Dising, Højskoleforstander Agnus Sørensen og en af den afdødes Sønner og en Sønneson. Smukt blev der vidnet om hendes betydelige Gerning som Højskolemoder, om hendes store Virksomhedstrang og om det stærke Sind, der hjalp hende gennem et langt Livs Kampe. Et sjældent redeligt og dybt kristeligt grebet Menneske var hun.

Skønt er det i vor Tid at høre, hvorledes A. Kr. og Mathilde Povlsen Dals gamle Elever har deres rigeste Ungdomsminder knyttet til den Gerning, der udførtes paa Galtrup Højskole. Ingen dvæler nu ved de kirkelige Stridsspørgsmaal. Det, der erindres stærkt, er Povlsen Dal som den stilfærdige, gode og livserfarne Mand — og Mathilde Povlsen Dal som den handlekraftige, dygtige og opofrende Kvinde. — Det er ikke uden Bevægelse, man i denne Tid opholder sig ved Mindet om Povlsen Dals, og helt underligt er det at vide, at Enken efter *Kolds* Lærer og Ven har levet helt til dette Aar. Med hende er et Stykke Historie gaaet i Graven. Den folkelig-kristelige Vækelses Historie paa Mors er ejendommelig og rig. Meget er i Aarenes Løb skrevet herom — ogsaa her i »Højskolebladet«, men det endelige Værk er endnu ikke kommet; det maa vel komme engang. Deri vil Povlsen Dals Liv og Gerning komme til at indtage en bred Plads.

Mindet om Galtrup Højskoles første Forstanderpar er paa Højskolen og i dens Omegn stadig bevaret i Taknemmelighed.

I 1885 blev *Georg Himmelstrup* (1850—1932) Forstander for Galtrup Højskole. I hans Tid blev Højskolen ogsaa udsat for forskellig Modgang. Omkring det nævnte Aar var Skolen udsat for økonomisk Forfølgelse fra Statens Side, idet Statsunderstøttelsen var frataget denne saavel som fra ni andre Højskoler (Hjørlande, Nørre Ørslev, Ryslinge, Vejstrup, Ollerup, Stenum, Lundby, Mellerup og Vestbirk). Bedre paa Sagen skulde det heller ikke, at Himmelstrup ved en Kommissionsdom var blevet idømt fire Maaneders simpel Fængsel for Riffelagitation. Imens han sad i Fængslet styrede Søren Olesen Højskolen. Himmelstrup havde det ellers godt nok i Fængslet, men Friheden var ham jo berøvet, hvilket var slemt for en Mand, der havde baade Arbejdslyst og Arbejdstrang. Tiden gik dog nogenlunde, fortæller Ole Jakobsen. Han maatte faa alle de Bøger, han ønskede, og Redaktør Fog sendte ham hver Dag Morsø Folkeblad. Hans Hustru og Venner fik ogsaa rigelig Lov til at besøge ham. — Efter den tvungne Ferie vendte Himmelstrup hjem til Galtrup, hvor han tog fat med Iver paa det Arbejde, han med saa stor Dygtighed havde viet sit Liv til. En økonomisk Hjælp fik Galtrup Højskole i et Tilskud paa 300 Kr., som tildeltes fra Demokratisk Fond 1885—86. En saadan Hjælp kunde ogsaa være nødvendig, da Elevtallet ikke var saa stort. Vinterholdet 1885—86 var paa 23. Sommerskolen havde kun 8 Elever. Næste Aar var der straks en smuk Fremgang, om Vinteren 30, om Sommeren 27 Elever. 1887—88 var der paa Karleskolen 36 og paa Pigeskolen 20 Elever. Det følgende Aar en Nedgang til 21 og 22. Skolen fik stadig ikke Statsstøtte, saaledes som den betydelig ringere besøgte »Morsø Landboskole« i Fredsø hele Tiden fik det. Ikke inden i 1889—90 vilde Statens Tilsynsførende, Dr. Mathias Steenstrup, indstille Galtrup Højskole til Understøttelse, og denne Indstilling fulgte Ministeren, saa Himmelstrup fik nu bevilget 305 Kr. fra Staten. Dette Beløb steg næste Aar til 400 Kr., og i 1892 steg det helt op til 1030 Kr. Naar Steenstrup ikke inden i 1888 vilde anbefale Galtrup Højskole til Understøttelse var Grunden hertil naturligvis Himmelstrups politiske Indstilling og den

Fængselsstraf, der var overgaaet ham. Jens Lund paa Vejstrup Højskole fik en lignende Behandling med Hensyn til Statsunderstøttelse. Det var godt, at der fra 1890 ikke længere fandt økonomisk Forfølgelse Sted mod Højskolerne, uanset Forstanderens politiske Stade. Dette var altid en Betryggelse for en Skole som den i Galtrup, der paa Grund af sin Beliggenhed ikke kunde vente at blive en særlig stor Højskole.

Det viste sig, at det gik haardest ud over Højre-Højskolerne, naar Staten nedsatte Højskolebevillingerne, idet de paa Grund af ringe Elevantal trængte haardest til Støtte. Højreskolerne havde nemlig ikke det Tilhold i Befolkningen, som de andre Højskoler havde, hvad Kendsgerningerne fra Galtrup og Fredsø klart viser. Om alle Spørgsmaalene herhen hørende findes der udførlige Oplysninger i Dr. Roar Skovmands »Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892« (1944).

Georg Himmelstrup var en meget dygtig Højskolemand. Han havde været Lærer paa Vallekilde i fem Aar, og Ernst Trier omtalte ham, adskillige Aar efter hans Bortrejse, gentagne Gange som »een af de dygtigste Arbejdere, han nogensinde havde truffet i Højskolens Tjeneste«. Men alligevel lykkedes det ikke rigtig for Himmelstrup at faa Galtrup Højskoles Elevtal sat i Vejret. Sammen med sin Hustru holdt han dog ud i femten Aar (til 1901). Saa maatte han med Smerte opgive Galtrup Højskole og forlod derefter Mors, som han aldrig satte sin Fod paa siden . . .

Fra Georg Himmelstrups Tid er overleveret en Beretning om en Vinterrejse til Mors, skrevet o. 1937 af *Anders Kjær* (f. 1860), der ejede Gaarden Blaakjær i Vind Sogn ved Holstebro. Han var en af Egnens gamle Grundtvigianere og var som ung Elev paa Emdrupborg Højskole ved København. Han foretog o. 1890 en Rejse sammen med en Kammerat til Mors, hvor han fik Georg Himmelstrups Tilsagn om at komme til Blaakjær og holde Foredrag. Paa Galtrup Højskole var ogsaa en Friskole, og her fortaltes for Børnene om Store Klaus og Lille Klaus. De morede sig kosteligt. Anders Kjær fortsætter:

»Jeg tror ikke, jeg siden har set saa mange glade Barne-

ansigter i en Skole. — Vi tog med Tog fra Holstebro til Skive og gik saa igennem Salling til Glyngøre, ja endda halvvejs over Vandet, for Færgen kunde ikke naa over for Is. Vi var lidt betænkelige ved at vove os derud, men vi saa Folk køre i Slæde derude, og saa maatte det ogsaa kunne bære os. Vi blev i Nykøbing om Natten og fandt den næste Dag til Jølby. Nogle Dage efter gik vi over Vildsund. Isen kunde bære hele Vejen til Thyland. Det blev en lang Vandring, inden vi naaede Odde-sund. Min Kammerat blev tørstig, og vi gik ind i en Kro, men det saa saa fint ud, og saa gik vi igen, fordi vi ikke troede, det passede til vore Smaapenge. Men sa maatte vi hjælpe os, som vi bedst kunde. — Min Kammerat lavede en Snebold, og den gik han

P. Krogh Damgaard

og gnaskede af, til Tørsten gik over. — Ved Odde-sund var Isen brudt op, og Færgemændene var ikke glade ved at sejle os over. Men vi naaede dog over og kunde saa fortsætte vor Vandring til Struer. — Vi var en Dag oppe i Bjergby Kirke paa Mors, og der saa jeg en af de gode gamle med Knæbukser, hvide Strømper, Sko med Sølvspænder og rød Tophue . . .«.

Af Anders Kjærs Optegnelser, der ganske vist ikke har nogen streng ordnet Rækkefølge af Begivenhederne, men derfor ikke er mindre interessant, faar man et godt Indtryk af Rejsen til Mors. Det var godt, han huskede at fortælle Trækket om Manden fra Bjergby, der gik i Nationaldragt i Kirke.

Turen til Mors var inspirerende for Anders Kjær og fik Betydning for hans Foretagsomhed i Vinding-Vind-Eggen. Han

arbejdede for Oprettelsen af en Foredragsforening. Senere fik man her Valgmenigheden for Aulum-Vinding-Vind. Anders Kjærs Optegnelser har *Esbern Jespersen* udgivet i sin Bog: »Vind Sogn« (1938), 93. Esbern Jespersen er Søn af Folkemindesamleren, Fru Marie Jespersen, Bostrup Hedeby ved Jebjerg i Salling. Hun er født Wammen og hendes Broder, Læreren og Lokalhistorikeren J. P. Wammen var gift med en Datter af Søren Olesen, Præstbrohus.

Endelig kan det nævnes, at Georg Himmelstrup ligesom Povlsen Dal interesserede sig for Folkeminder og Egnshistorie. Han havde i syv Aar været forlovet med Maren Hansen (1846—1919), Datter af Gdr. Hans Peter Poulsen, Rands ved Fredericia. Hun sendte Folkeminder til Svend Grundtvig. Maren Hansen, der døde ugift, var Søster til Friskolelærer Jørgen Hansen, Vårslev (Sjælland), der senere blev Præst i U. S. A. Georg Himmelstrup udarbejdede i sin Tid en udførlig Fremstilling af det bekendte Sagn om Bjergmanden i Salgjerhøj (trykt i Morsingboer i gamle Dage III, 1936, 2—4). Han har muligvis paa de gamle Dage, da han skrev sin Beretning om den morslandske Bjergmand, ogsaa tænkt paa sit Ungdomsbekendtskab med Jørgen Hansen, der ligeledes var en af Svend Grundtvigs Medarbejdere.

*

Der skal ogsaa dvæles lidt ved de to Mænd, *Peder Hansen* og *Rasmus Bording*, der en Tid havde deres Gerning paa Galtrup Højskole. P. Hansen var Forstander her 1901—08, og i Perioden 1901—05 var Rs. Bording knyttet til Skolen som Lærer. P. Hansen (født 1864 i Taagerup ved Roskilde) var Forstander for Thylands Højskole i Hundborg 1895—1901. Rs. Bording (født 1868 i Emborg ved Mossø) var Lærer her 1895—1899. Derpaa var han paa et etaarig Lærerkursus i København, og da P. Hansen i 1901 opfordrede ham til at blive Lærer paa Galtrup Højskole, tog han med Glæde mod dette Tilbud. Søndag 1. Juli 1901 holdt han sit Indtog her sammen med sin unge Hustru *Marie Jensen*, som han den 20. Oktober 1900 var blevet viet til i Vallekilde.

Bordings kom til at bo i en Lejlighed et lille Stykke fra Skolen. Deres Husvært var Skrædermester Anders Christensen, som de havde lejet Bopæl hos. Her blev deres ældste Datter Ragnhild født. Om Efteraaret flyttede de hen i »Sløjds skolen« ved Siden af Forsamlingshuset. Jens Stensgaard bor nu i denne Ejendom. — Det sidste Aar, Bordings var paa Mors, var der Vakance i Frimenigheden. Pastor Nissen havde faaet et Sogneembede ovre i Salling. Menighedsraadet bad da Bordings om at flytte ned og bo i Præstegaarden, dels for at Huset ikke skulde staa tomt, og dels for at der kunde være nogen til at tage imod de fremmede Præster, som kom og prædikede i Vakancetiden. Ragnhild var tre Aar gammel, da Hjemmet flyttede ned i Præstegaarden, og for hendes Bevidsthed blev det som en hel Udenlandsrejse, saa hun snakkede senere dernede om »den Gang vi var hjemme paa Mors«, hvormed hun mente hjemme paa Sløjds skolen, der blev Bordings egentlige Hjem paa Øen.

Agnus Sørensen

Rasmus Bording var en afholdt og dygtig Lærer, der altid stod paa en god Fod med Eleverne. Det var tit, de kom hen i hans Hjem om Aftenen og sad og røg Tobak og sludrede. Det var mest Karlene, de fik Besøg af. De var mere ivrige til at diskutere end Eleverne paa Thylands Højskole havde været. Maaske de ogsaa var dygtigere. En Aften om Ugen var Diskussionsaften, og stundom gik Bølgerne højt. Enkelte af Karlene kunde være vittige og var tillige lidt poetisk anlagte. De lavede en »Revy«, hvor baade Kammerater og Lærere maatte holde for. I Begyndelsen var Bordings lidt i Tvivl om, om de skulde

melde sig ud af Folkekirken for at blive Medlemmer af Frimenigheden, eller de skulde lade være. Det stod for dem begge som et noget vanskeligt Skridt. Og desuden følte de sig i Grunden mere tiltalte af den Forkyndelse, der lød i Sognekirken, end den, der lød i Frimenighedskirken. Pastor Tollestrup i Galtrup var en god Mand, der talte ud fra det grundtvigske Livssyn; for saa vidt var der ingen Grund til at forlade Sognekirken. »Men«, føjer Bording til, »der var alligevel ligesom saa tomt i Galtrup Kirke, der var ikke noget rigtigt Menigheds-liv. I Ansgarskirken kunde det — syntes vi da — tit være smaat nok med Forkyndelsen, men det var en stor og levende Menighed. Vi følte, vi kunde ikke undvære den; og saa sluttede vi os da til Frimenigheden. Hvor var det ogsaa dejlige Stunder, vi tilbragte dér. Aldrig nogen Steder paa Jord har jeg følt det saa levende, at Herren er i sin Menighed, som i Ansgarskirken paa Mors. Naar der var Altergang, eller der var Barnedaab, og hele Menigheden baade aandeligt og legemligt ligesom slog Kreds omkring Døbefonten, der havde sin Plads midt i Kirken, saa kunde det dale ned i ens Sind med en frydefuld Bevidsthed: »Her er Guds Hus og Himlens Port! og her er han sandelig ikke langt borte fra nogen af os«. —

I 1905 blev Bording Medbestyrer af den ny *Lollands Højskole*, og hans Hustru fik Ledelsen af Højskolens Økonomi. I denne Stilling virkede de, indtil de i Efteraaret 1907 overtog *Ry Højskole*. Her i sin Barndomsegn fik Rasmus Bording sin lykkelige Manddomsgerning. I 1928 solgte han Ry Højskole til *Johannes Terkelsen*.

I Ry søgte Bording at lede Højskolen i en Aand og under en daglig Væreform, der svarede til P. Hansens Maade at lede Thylands og Galtrup Højskoler paa. Bording siger nemlig, at Peder Hansen havde en fortrinlig Maade at lede en Højskole paa. Bording maa ogsaa have haft gode Evner i den Retning, for han opnaede i Ry at faa en af Landets mest besøgte Højskoler, altid med et Elevtal omkring eller over Hundrede. Hans Gerning i Thy og paa Mors maa have gjort et godt Indtryk, for han havde altid forholdsvis mange Elever fra *Thisted Amt*,

bl. a. ikke faa fra Hjem, der tilhørte Frimenigheden i Øster Jølby. Han var ogsaa jævnlig paa Foredragsrejser i Thisted Amt og fandt da Lejlighed til at besøge gamle Kendinge i Øster Jølby og Erslev. Han har bl. a. fortalt herom i »Julehilsen fra

Galtrup Højskole 1930

Ry Højskole« 1924. I samme Elevskrift fra 1930 fortæller han Minder fra sin Lærertid paa Galtrup Højskole, hvor han havde en paaskønnet Gerning. Paa de ældre Dage gik hans Tanker ofte med Vemod tilbage til den Tid, da »vi var hjemme paa Mors«.

Dette er ikke til at undres over. Hvem tænker ikke tilbage til den Plads, hvor man i Ungdomstiden havde en Gerning, der optog Sind og Tanker og gav Følelsen af, at man var med til at udrette noget godt.

Rasmus Bording var en jævn og taknemlig Mand, der ikke kunde takke nok for den Gerning, han havde faaet betroet i den danske Folkehøjskole. Maalesnorene faldt for ham paa de liflige Steder. Han gjorde et meget stærkt Indtryk paa sine Elever, de blev moralsk prægede af denne alvorlige og redelige Mand, og derfor var de saa villige til at arbejde hen til, at hans

Højskole altid fik mange Elever. — Og saaledes gik det jo.

En Ugestid efter P. Hansens Død i Sommeren 1942 gik Rasmus Bording væk. Han fik sin Grav paa Ry Kirkegaard. Da begge de to Højskolemænd mindedes deres Morslandstid med Tak, kan det være passende ogsaa at tænke paa dem og erindre den Tid, de var paa Galtrup Højskole, hvor de — udfra et fælles Grundsyn — i Enighed udførte et Arbejde til Gavn for Morsøs Ungdom og til Glæde for Øens Højskole og dens mange Venner.

Fra Galtrup Højskoles Have 1927

Morsø Landboskole

Som en Modvægt mod Galtrup Højskole oprettedes i 1884 *Morsø Landboskole i Fredsø*.

Skolen ejedes af Aktieselskabet »Morsø Landboskole«. Den virkede som Højskole, ikke som Landbrugsskole, og der holdtes et offentligt Foredragsmøde en Gang om Maaneden paa Skolen, der havde en Del Samlinger til Undervisningens Fremme.

Forstanderen for Morsø Landboskole var Højremand og stod sig derfor godt med Regeringen i Estrups Tid i de Aar, den eksisterede.

Forstanderen *Claus Petersen Schmidt* var fra Grumtoft Sogn i Angel, hvor hans Slægt havde Anseelse som Fabrikanter af Høstleer; Faderen var ogsaa Gaardejer. Claus Petersen Schmidt blev født 13. Juli 1843 og tog Lærereksamen 1863 fra Jelling Seminarium med Karakteren Duelig (2. Kar.). Derefter var han med i Krigen 1864, hvorpaa han blev Andenlærer i Næstelø (Sydsjælland). Her var han til 1870, og blev derefter Lærer paa Holsteinsminde Opdragelsesanstalt, hvor han var til 1879. Herfra flyttede Petersen Schmidt til Hindholm Højskole (i Sydvestsjælland), hvor han virkede som Førstelærer til 1884. Dette Aars 1. November overtog han Forstanderstillingen paa Morsø Landboskole, hvor han fungerede som Leder til Skolens Nedlæggelse i Foraaret 1897. I 12^{1/2} Aar virkede Claus Petersen Schmidt altsaa paa Mors. Han karakteriseredes af gamle Elever som en dygtig og sympatisk Forstander.

Petersen Schmidt var gift 2 Gange. Han blev viet første Gang i Vartov Kirke i Oktober 1884. Hans Hustru, Georgia Knudine Sylow, født i Korsør 1847, var Datter af Borgmester H. Sylow i denne By. Kun kort Tid varede det unge Ægteskab, saa døde Fru Georgia Petersen Schmidt. Senere blev Claus Petersen Schmidt gift med Hanne Dalgaard, der var fra Thisted. Hun havde været Lærerinde paa Morsø Landboskole 1886—88. Efter sit Giftermaal deltog hun (fra 1889) ogsaa i Undervisningen. I Ægteskabet med Hanne Dahlgaard blev Claus Petersen Schmidt Fader til to Sønner.

Selv om Skolen i Fredsø havde en ret stor Kreds af levende interesserede Mennesker bag sig, kunde den dog ikke vedblive at bestaa. I Slutningen af November 1896 meddeltes det i Morsø Folkeblad, at Morsø Landboskole vilde blive nedlagt og Skolen solgt. Forstanderen havde sagt sin Plads op og vilde fratræde til Foraaret 1897. Saaledes gik det ogsaa, og Claus Petersen Schmidt søgte atter ind i Folkeskolens Tjeneste. Han kaldedes fra 16. Oktober 1897 til Enelærerembedet i Ny Holsted (Herlufsholm Sogn) ved Næstved. Her virkede han til sin Afgang 1914.

Paa Morsø Landboskole virkede følgende Lærere:

Landbrugskandidat C. L. Schou, i 1894 Dyrlæge i Salling. Landbrugskandidat N. A. Hansen, senere Lærer paa Dalum Landbrugsskole. Landbrugskandidat N. Hansen, der virkede her 1885—86. Døde 14. April 1887 som Lærer paa Dalum. Landbrugskandidat N. Jensen 1886—1897 (til Skolen nedlagdes). Han kom fra Tune Landboskole til Fredsø og var 1891 Medansøger til Konsulentpladsen ved Morsø Landboforening, da Peder Stenbæk fik Stillingen. Man kunde vel ingen bedre have faaet end Stenbæk, men N. Jensen havde ogsaa gode anbefalere, f. Eks. Formanden for Foreningen, Gdr. Peter Mehl, Hvidbjerg. N. Jensen var gift. Familien boede i et Hus i Lødderup. Der var flere Børn, og Hjemmet var vist ret fattigt. Jensen tjente noget ved at skrive i Landbrugsblade, bl. a. Mælkeritidende, hvor man ofte saa hans Navn. Efter Skolens Ophør fik N. Jensen en Kontoristplads paa Herredskontoret i Nykøbing, og til sidst var han ogsaa Sognefoged for Nykøbing Landsogn.

Fra de Aaringer, 1884—1894, man har Oplysninger om Elevtallet paa Morsø Landboskole, ligger dette noget under Galtrup Højskoles Elevtal, navnlig om Sommeren var der smaat med Besøget. Vinterelevernes Tal var i det nævnte Tiaar liggende indenfor 24 og 7. Den første Vinter (1884—85) var Tallet højest, nemlig 24. Det samme Tal var der ogsaa i 1889—90. De øvrige Aar mindre. 1885: 18, 1886: 18, 1887: 12, 1888: 14, 1890: 11, 1891: 11, 1892: 12, 1893—94: 7. Sommerskolen

begyndte 1884—85 med 10 Elever. Aaret efter var der ingen Sommerelever. 1887 var Tallet 9. 1888 var det oppe paa 13. Derefter jævn Nedgang. 1889: 5, 1890: 1, 1891: 2, 1892: 3, 1893: 4, 1894 vistnok ingen.

Trods Skolens Lidenhed fik den stadig god Statsunderstøttelse, det første Aar 200 Kr. 1885: 500 Kr. Derefter 400 Kr. aarlig i Tiden 1886—90, 1890—91 steg Beløbet til 500 Kr., 1891—92 var det nede paa 400 Kr., men 1892—93 sker der et mægtigt Opsving i Understøttelsen, helt op til 1400 Kr., hvorefter det i 1893—94 gik ned til 1200 Kr. Dette Aar var der kun 7 Elever paa Skolen.

Betegnende for de regerendes Syn paa Højskolerne fik Galtrup ingen Understøttelse i Aarene 1884—88. 1889 fik den kun 305 Kr. Derefter steg Understøttelsen til 400 Kr., 1892 var den oppe paa 1030 Kr. og 1893—94 paa 1000 Kr.

Om Regeringens økonomiske Forfølgelse af Galtrup og andre Højskoler findes der lærerige Oplysninger i Roar Skovmands Disputats om Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892. Folketingsmand Lars Dinesen anklagede saaledes paa et Møde i Aars Højskolerne for at have svigtet den nationale Tanke. Herimod skrev Forstander Chr. Nielsen, Hindholm Højskole i 1885, at denne Anklage i hvert Fald ikke ramte Hindholm, Grundtvigs Højskole, la Cour i Lyngby, Petersen Schmidt paa Mors eller Jens Nørregaard paa Testrup. I et Brev fra 1888 til Chr. Nielsen skriver Lars Dinesen, at Højres Forretningsudvalg vil støtte Højskoler som Hindholm og Morsø. Dinesen haaber, at kunne føre Petersen Schmidts Ansøgning om 1000 Kr. igennem. Dette lykkedes dog først fire Aar senere, i 1892, da Skolen var ved at gaa under. Den fik 1400 Kr.

Der menes at have hørt 20—30 Tønder Land Jord til Skolen i Fredsø. En Bestyrer passede dette Landbrug. Forstander Petersen Schmidt havde venlig Omgang med Præsterne i Nykøbing. Vilhelm Hansen laante Bøger af ham, og Pastor Thorkild Chr. Winther (1888—97) var ofte Taler ved de maanedlige Møder. Den meget nationalsindede Forstander var god til at skaffe dygtige Talere til det store aarlige Sommermøde, hvor

bl. a. den sønderjydske Fører Gustav Johannsen og Digteren, Forstander Leopold Budde førte Ordet.

I sin nye Stilling som Enelærer i Ny Holsted kom Claus Petersen Schmidt i de mange følgende Aar til at udrette meget folkeligt og kirkeligt Arbejde ved Siden af sin Lærergerning. Han var saaledes Udvalgsmedlem i Herlufsholms Sogns Menighedspleje og var Formand for Højskoleforeningen for Næstved og Omegn. Denne Forening var han med til at stifte, ligesom han var Medstifter af Præstø Amts Skytteforenings 16. Kreds.

Under sin Virksomhed som Lærer paa Hindholm Højskole var Claus Petersen Schmidt Medarbejder ved flere Blade, bl. a. Højskolebladet. Gennem sine patriotiske Foredrag udførte han et stort Arbejde for den sønderjydske Sag. Paa sin 70 Aarsdag 13. Juli 1912 modtog han de smukkeste og mest anerkendende Beviser fra Skolekredsen og fra Venner i Næstved Højskoleforening.

I sit sidste Embedsaar udnævntes Petersen Schmidt (1914) til Dannebrogsmænd. Efter sin Afgang som Lærer flyttede han til Lille Næstved, hvor han døde i Begyndelsen af Februar 1923, 80 Aar gammel.

Morsø Landboskoles Bygninger og Landbrug blev købt af P. Smedegaard, hvis Enke ejede Gaarden, da den o. 18. April 1906 nedbrændte. En Del Dyr omkom.

Noter.

Hans Rosendal: Danmarks Folkehøjskoler (1894), 147—48. Morsø Folkeblad 10. Januar, 18. Januar 1945, 30. November 1946, 6. Oktober 1956. Lærerne og Samfundet III (1913), 264—65, med Fotografi af Claus Petersen Schmidt. *Johs. C. Jessen*: V. og Ø. Flakkebjerg Herreders Skolehistorie (1938), 286. Folkeskolen 15. Februar 1923, 104.

Friskoler paa Mors

Som bekendt indtager den grundtvigske Friskole sin bemærkelsesværdige Plads i dansk Skolevæsens Historie, hvorfor det er i høj Grad lærerigt at følge Friskolens Oprindelse og Udvik-

ling samt dens Udbredelse i Landets forskellige Egne. Friskolen har hele Tiden holdt til i de Dele af Danmark, hvor grundtvigsk Folke- og Menighedsliv særlig har gjort sig gældende. Man faar umiddelbart et Indtryk af Friskolernes geografiske Fordeling ved at se paa det Kort over Danmarks Friskoler, der findes Side 260—61 i tredie Bind af det af Anker Ankerstrøm redigerede Værk: »Friskolen gennem Hundrede Aar« (Odense, 1949). Paa Fyn og i Vestsjælland ligger Friskolerne tættest. Op igennem Østjylland er en Del Friskoler, men besynderlig nok slet ingen paa Halvøen Djursland, hvor der i Tidens Løb har været adskillige Højskoler, der nu enten er omdannet til Efterskoler og Husmandsskoler eller er nedlagte. I Himmerland og Vendsyssel findes Friskoler, dog ikke i stort Antal, i Sogne med grundtvigsk Vækkelse. I Thy er et Faatal af Friskoler, der iøvrigt har meget lille Udbredelse i Vestjylland, hvorfra der altid har været — og er — mange Højskoleelever. Det er altsaa ikke saadan, at Interessen for Højskolen og dens Gerning overalt har givet sig Udslag i Oprettelsen af Friskoler.

Den specielle Grund til hver enkelt Friskoles Oprettelse kan man finde Oplysninger om i det ovennævnte Værk ved Ankerstrøm.

Paa *Mors* er Friskolernes geografiske Udbredelse nøje knyttet til den gamle grundtvigske Bevægelse paa Øen. I Sønder-Herred har kun været een Friskole, den i *Frøslev*, oprettet ca. 1875 og nedlagt i 1940. Ellers findes alle Øens øvrige Friskoler i Nørre-Herreds vestlige Sogne.

Morsøes Friskoler findes nu i *Tøving*, *Dragstrup*, *Bjergby*, *Gullerup*, *Øster Jølby* og *Skallerup*. Endvidere har der været Friskoler i *Erslev*, *Tødsø*, *Solbjerg*, *Faartoft*, *Flade* og — som nævnt — i *Frøslev*. Ialt 12 Friskoler spredt over et forholdsvis lille Landomraade. Ved en Betragtning af Morslands Skolehistorie lægger man straks Mærke til Øens Friskoler, der paa forskellig Vis tildrager sig Opmærksomheden, ikke alene fordi disse Skoler er nært forbundne med det grundtvigske Menighedsliv (Ansgarskirken) og Højskolefremstød paa Mors (Galtrup Højskole). Det maa jo heller ikke glemmes, at det var

Chr. Kolds dygtige Medlærer, *A. Kr. Povlsen Dal*, der begyndte sin Højskolegerning netop paa Mors. Inden han oprettede Højskolen i Galtrup Sogn var han en kortere Tid Friskolelærer i *Tøving*. Denne Gerning var Povlsen Dal ikke ukendt med, idet han paa Fyn havde hjulpet til ikke alene i Kolds egen Friskole, men ogsaa i andre Friskoler paa Øen, naar man her og der trængte til en hjælpende Haand. I Trebindsværket om Friskolens Historie træffer man da ogsaa tit Povlsen Dals Navn nævnt. I Literaturen om Christen Kold er han ogsaa en af de Mænd, man hyppigt læser om. Det er kende-tegnende for de fleste gamle Friskolelærere, at de ved deres Idealitet, brændende Nidkærhed for deres selvvalgte Gerning og som oftest et Liv i Forsøgelse gjorde Indtryk paa Omgivelserne. Derfor er det paaskønnelsesværdigt, at der i Ankerstrøms Værk er fremskaffet saa mange Livsskildringer af Friskolelærere, som Tilfældet udviser. Man føler sig beriget ved at læse om disse mange grundtvigske Lærere, der ogsaa tit ved deres forbilledlige Væremaade var Folkelærere. Naturligvis skærer det i Hjertet at tænke paa (og læse om), at mange af disse begavede og dygtige Mænd altid levede i Fattigdommens Skygge.

Blandt særlig kendte Friskolelærere paa Mors førhen kan nævnes *Ole Jakobsen* (Øster Jølby), *Morten Jensen* (Dragstrup), *N. P. Jespersen* (Øster Jølby og Tøving), *Søren Olesen* (Galtrup), *Lars Vad* (Tøving), *Andreas Sørensen* (Bjergby), *Anders Dissing* (Erslev), *Kristen Pedersen* (Bjergby), *Kirstine Pedersen* (Gullerup), *Kristen Nielsen* (Øster Jølby), *Søstrene Else* og *Maren Dissing* (Skallerup), *J. P. Hansen Kindvig* (Frøslev), *Sara Christensen* (Frøslev), *Kirsten Maria Lyndrup* (Flade). Mange flere Navne fortjente at blive fremdraget, ikke mindst de mange Lærerinder, der i kortere Tid har været knyttet til de smaa Friskoler, hvor man ikke ret havde Raad til at holde en gift Lærer. Med Flid og Paapasselighed varetog de deres Gerning, glade for den og taknemmelige for at være med i et Arbejde, der var til Folkegavn og Grøde . . . Thi hvad betyder

vel min Stues Lidenhed, naar blot Livsstrømmen gaar igennem den, har Vilhelm Andersen engang med Rette sagt.

En af de interessanteste Skikkelser blandt de gamle Friskolelærere paa Mors var *Morten Jensen* i Dragstrup. Denne begavede Mand ledede Dragstrup Friskole i den lange Aarrække 1869—1914. Der voksede 9 Børn op i det lille Friskolehjem, saa det blev smaa og trange Kaar. Herom sagde Morten Jensen engang, at »skønt det ofte er gaaet op og ned, saa har vi dog aldrig lidt Nød og har i det hele taget levet et lykkeligt Liv«, Ja, et lykkeligt Liv var det sikkert for Morten Jensen, der var en udpræget Idealist. Han var en fremragende Børnelærer, der kunde faa Børnene til at lytte, naar han fortalte. *Lars Bækhøj*, Ollerup, der var en af Morten Jensens Elever, har smukt fortalt om sin Barndoms Lærer, og *P. Krogh Damgaard*, Øster Jølby, der ogsaa gik i Skole til Morten Jensen, har gentagne Gange givet Oplysninger om Morten Jensen og Skolegangen i Dragstrup Friskole. Ogsaa Morten Jensen virkede ved sit Eksempel, saa Børnene kom til at holde af ham, og de glædede sig til at komme i Skole.

Morten Jensen var en alsidig begavet Mand, god til at skrive Sange, og talrige er de Eventyr og Smaafortællinger, han skrev og fik offentliggjort, saaledes den morsomme Fortælling om Hunden »Krusedulle«, som Børnene aldrig kunde blive træt af, og »Lille Maries Juletræ«, »Klinkspilleren«, »Den glade Hans« o. s. v. Nævnes kan det ogsaa, at han har skrevet en lille Folkelivsskildring: »En Markedsdag paa Morsø«, udkommet i Bogform (36 S.) i 1869. Heri er meget om Forholdene paa Galtrup Højskole, men ogsaa om Ungdommen paa Markedsbesøg, ialt en smuk Beretning om Tilstande i Vækkelsens store Dage.

P. Krogh Damgaard fremkom i Foraaret 1953 i Morsø Folkeblad i et Par Artikler med en smuk Levnedsskildring af Morten Jensen. I denne (ogsaa udkommet i Særtryk) faar man et levende Indtryk af Skolelivet i Morten Jensens Friskole i Dragstrup. Morten Jensen var i nogle Aar ogsaa Lærer ved

Frøslev Friskole, hvis Historie, der er givet detaljerede Oplysninger om i Bogen: »Frøslev og Mollerup Sognes Historie« (1955), 80—81.

Endelig skal nævnes, at Friskolelærer *Niels Andersen* (1845—1929), der var fra *Frøslevvang* og fik sin Manddomsgerning i Vinde-Helsing Friskole paa Sjælland, i sin Bog: »Mine Erindringer« (1928) har meddelt mange fortrinlige Oplysninger om den grundtvigske Vækkelse paa Mors.

Forsamlingshuse og Missionshuse paa Mors

Retningsbestemt, men mindre organisationsbetonet var det Samarbejde, der i forrige Aarhundredes tre sidste Aartier og de to første af indeværende Aarhundredes førte til Oprettelse af Højskoler, Efterskoler, Forsamlingshuse, Friskoler, Valgmenigheder, Folkebiblioteker, Idræts- og Ungdomsforeninger m. v. De kulturelle Fremskridt var Frugter af folkelige Bevægelser med Udbredelse over hele Landet. Til Gavn for Kulturarbejdet var Midlerne til dets Fremme forholdsvis overkommelige, og Erhvervenes Indtægter steg, ikke mindst Landbrugets. I 1890 fandtes der 75 danske Høj- og Landbrugsskoler, i 1910: 98. Der blev i de samme tyve Aar opført henved 800 *Forsamlingshuse*, et stort Tal, der giver et Indtryk af Liv og aandelig Grøde hos store Dele af Befolkningen. Paa Mors blev en Del Forsamlingshuse rejst før 1890, og nogle blev ogsaa opført efter 1910, saa her har man gennem ret lange Tider været interesseret i at faa rejst Forsamlingshuse, indtil Øen var blevet forsynet med det nuværende tilstrækkelige Tal.

Som bekendt er Morsøs ældste Forsamlingshus det store ottekantede Hus nær Galtrup Højskole. Her blev i 1876 Galtrup Forsamlingshus indviet, og det har siden været Samlingsstedet for Øens største Møder. Paa den anden Side af Vejen blev senere bygget et *lille Forsamlingshus*, der for en Del Aar siden blev udvidet, saa nu har man to store Bygninger her nær den fordums Højskole, hvor der ogsaa er rigelig Salplads; der

er ikke ret mange Steder i Landet, hvor man har saa megen Plads til Møder og Sammenkomster som i Galtrup-Øster Jølby. Der er megen Historie knyttet til det gamle Galtrup Forsamlingshus. En Prøve herpaa gav Redaktør Mads Hansen i Morsø Folkeblad 27. September 1951 i Anledning af Bygningens 75 Aars Jubilæum. Ved Gennemgang af de enkelte Forsamlingshuses Protokoller og andre Arkivalier kan det lykkes at fremdrage mange lærerige Enkeltheder, der belyser det paa-gældende Forsamlingshus' Historie i den By eller det Sogn, hvori Forsamlingshuset findes. Man bør vogte paa Forsamlingshusenes Papirer; de er nødvendige, hvis disse Huses Historie engang skal skrives. Det bliver de vel næppe paa anden Maade, end naar de enkelte Sognes (Kommuners) Historie bliver behandlet i Sognebøger, der er saa omfangsrige, at man ogsaa kan faa Plads til at skildre Forsamlingshusenes Betydning. Skulde Galtrup-Øster Jølby Sogne engang have det Held at faa deres Historie grundigt skrevet, bør der i et saadant fremtidigt Arbejde gives udførlige Oplysninger om denne Kommunes Forsamlingshuse og disses Betydning for Egnens Befolkning. — Det samme gælder naturligvis ogsaa for Øens øvrige Sogne. — Der er endnu ikke skrevet indgaaende om de enkelte Forsamlingshuses (eller Missionshuses) Historie paa Mors, bortset fra Galtrup, Frøslev og Mollerup. *Galtrup* store Forsamlingshus blev, som nævnt, oprettet 1876. *Frøslev* 1900, *Mollerup* 1913 (se *Frøslev og Mollerup Sognes Historie*, 1955, 66, 202—05). Vedrørende de øvrige Forsamlingshuses Oprettelseaar kan nævnes følgende Aarstal: *Vester Hvidbjerg* 1881. *Bjergby* 1884. *Flade* 1886. *Torup* 1887. *Lødderup* 1891. *Tæbring* 1894. *Solbjerg* 1897. *Øster Assels* 1897. *Vejerslev* 1899. *Alsted* 1902. *SønderDraaby* 1904. *Sejerslev* 1905. *Ovtrup* 1906. *Sillerslev* 1916.

Endvidere er der Forsamlingshuse i *Sundby*, *Vester Jølby*, *Ljørslev*, *Ørding*, *Tødsø*, *Erslev*, *Elsø*, *Fredsø* og *Karby* (Afholdshjem). Disse Huses Oprettelseaar kender jeg ikke.

Hertil kommer saa *Redsted* Sognegaard 1954. De fleste af Forsamlingshusene er Tid efter anden blevet udvidet og moder-

niseret, saaledes Øster Assels 1918. Vejerslev 1922. Frøslev 1954.

Forsamlingshusene betyder meget for den enkelte By. I disse ofte beskedne Bygninger samles Folk til Møder af mange Slags, Foredrag, Oplæsninger, faglige Møder, Dans, Høstgilder, Gymnastik, og ved Livets glædelige eller sørgelige Begivenheder (Bryllup, Begravelse) danner Forsamlingshuset ligeledes Rammen om Sammenkomsten. De fleste Landsbyfolk har mange af deres skønneste Minder knyttet til Forsamlingshuset, og drager de hjemmefra og gennem Aarene maa leve i Minderne om den hjemlige lille By, viser det sig, at Forsamlingshuset meget ofte er den Bygning, hvortil Tankerne gaar, idet skønne og rige Barndoms- og Ungdomsoplevelser er knyttet til dette Hus, hvori Hjembyens Befolkning saa ofte — især før Radioens Tid — samledes til godt Samvær. Hvad har ikke lydt af gode Ord i et Forsamlingshus gennem Aartierne! Hvor mange fortræffelige Foredrag er ikke her blevet holdt af dygtige Ordets Forkyndere. Hvor tit har man ikke fra saadant et Møde modtaget Indtryk, som aldrig glemmes. I vort Folkelivs Historie indtager Forsamlingshusene en sjælden skøn Plads, og mange er det, som velsigner disse Huses Betydning for vort Folk.

*

Hvad der her er skrevet om Forsamlingshusene kan naturligvis ogsaa fremføres om *Missionshusene*, hvis Historie (for Mors) i nogen Maade er skrevet af Lærer *Valdemar Pedersen*, Ejerslev, i hans nyttige Bog: »Indre Mission paa Mors gennem et halvt Aarhundrede« (1937). I Tilslutning til dette Arbejde og til, hvad der ovenfor er anført om Forsamlingshusene, skal her meddeles Oprettelseaaarene for Missionshusene paa Øen: *Ejerslev* 1890 (fornyet 1915). *Ljørslev* og *Øster Assels* var fælles om et Missionshus, der blev bygget 1896. Det er siden blevet afløst af nye Missionshuse i *Ljørslev* 1907 og *Øster Assels* 1916. *Nykøbing* 1897. *Sundby* 1898. *Frøslev-Møllerup* 1900. *Sejerslev* 1905. *Karby* 1907. *Redsted* 1908. *Tæbring* 1909. *Sillerslev Frimissionshus* 1912. *Vester Assels* 1920. *Fredsø*

1923. — I *Tøving* var der i nogle Aar fra ca. 1900 og fremefter et Missionshus, som maatte nedbrydes paa Grund af for lille Tilslutning. Der stilledes derefter en mindre Sal paa Ulle-rup til Raadighed for Indre Missions Møder og Sammenkomster for *Tøving* og Omegn.

Der er nu antagelig bygget det Antal Missionshuse, der er Brug for paa Mors — især i en Nutid, hvor Trafikmidlerne har ophævet Afstandene, saa det ikke volder Vanskeligheder at køre et Stykke Vej, hvis man agter at deltage i Møderne i det nærmeste Missionshus, selv om der skulde vise sig at være nogle Kilometre hen til det.

Adskillige Missionshuse er uden Tvivl byggede som direkte Modsætning til Forsamlingshusene, der i de fleste Sogne er de ældste af de to Slags Bygninger for offentlige Møder og Sammenkomster.

Stænderdeputerede fra Mors

Den 28. Maj 1831 lovede Kong Frederik VI sine Undersaatter, at de skulde faa Lov til stændervis at vælge nogle Talsmænd til at give ham gode Raad. 3 Aar efter udkom Forordningen derom, og i Slutningen af 1834 og i Begyndelsen af 1835 kaldtes da en Del danske Mænd til Valg for første Gang siden 1660. Det var ikke en fælles Rigsdag for hele Danmark, de skulde vælge. Af Forsigtighedsgrunde blev det ordnet saaledes, at ikke blot fik Holsten og Sønderjylland hver sin Stænderforsamling, men selve Kongeriget deltes i to; Repræsentanterne for Øerne skulde møde i Roskilde, for Jylland i *Viborg*.

Det første Stændervalg holdtes fra September 1834 til omkring Nytaar 1835. Nørrejyllands Stænderforsamling bestod af 55 Medlemmer, nemlig 7 kongevalgte, 14 valgt af Købstæderne, 12 valgt af Godsejerne eller, som de kaldtes, Sædegaardsejerne og 22 valgt af de mindre Landejendomsbesiddere. Den samledes i *Viborg* hvert andet Aar, første Gang 1. April 1836 og til 1848, ialt 7 Gange.

Nørrejylland var ved disse Valg delt i 3 Distrikter, som

hver valgte fire Deputerede og fire Suppleanter. Andet Distrikt omfattede *Aalborg Stift*. I dette Stift bestod den ottende Valgkreds af Thisted, Nykøbing, Skive og Nibe. Ved Valget i November 1834 var der her 134 Vælgere, hvoraf de 114 stemte.

Opstillet som Udsending til Stænderforsamlingen herfra var Købmand *Niels Faartoft* fra *Nykøbing*. Han blev valgt med 55 Stemmer, og Prokurator C. N. Møller af Viborg blev Suppleant med 37. Færre Stemmer havde Byfoged Rummelhoff, *Nykøbing*, og Byfoged Jes Lützhøft af Thisted.

Niels Faartoft var født i Faartoft ved Thisted den 10. Februar 1786. Han blev uddannet ved Handelen, var en meget dygtig Mand, der snart fik en betydelig Forretning oparbejdet i *Nykøbing*. I Forbindelse hermed fulgte den almindelige Anseelse, der førte ham til Stænderforsamlingen, et efter Tidens Forhold meget stort ydre Fremskridt. Alene det, at Faartoft fik flere Stemmer end to saa prominente Mænd som Byfogederne Rummelhoff og Lützhøft vidner om den Tillid, den *Nykøbing-Købmand* nød. Han havde i en Aarrække været *Nykøbings* førende Borger. Det kan bl. a. nævnes, at han var Indehaver af Jagtrettigheden paa *Nykøbing Bymark* i Tiaaret 1820—30. Han var den højstbydende for den Summa af 6 Rdlr. 88 Skill. aarlig. Vigtigere var det, at Faartoft var Ejer af *Nykøbing Havn* fra 1820 til 1843. Havnen havde siden 1788 været i Privatmænds Eje. Senere ønskede Byen at erhverve Havnen, men manglede bestandig Kapital. Men saa benyttede man heldigt Øjeblikket, da Kong Christian VIII i Sommeren 1842 besøgte Byen, til at vække hans Interesse for denne Sag, og efter Ansøgning fra Kommunalbestyrelsen opnaaede man i 1843 et Laan paa 8000 Rdlr. af Kongens Kasse til Erhvervelse af Havnen.

Ved Skøde af 11. August 1843 overdrog Faartoft til Kommunen den ham tilhørende Skibshavn med Grund og Inventarium for en Købesum af 6000 Rigsdaler¹⁾.

I Stænderforsamlingen mødte *Niels Faartoft* kun i 1836. Han blev da valgt ind i en Komité paa syv Mand, der skulde udarbejde en Anordning om Købstædernes Styrelse. — Den

Betænkning, som Komitéen affattede, indleddedes med en historisk Oversigt, der formede sig som en bitter Klage over, at Enevælden ødelagde Byernes Selvstyre. Til Samlingen 1838 nedlagde Faartoft sit Mandat med den Motivering, at Beskaffenheden af hans Næringsvej ikke tillod ham at være fraværende fra sit Hjem. I Nykøbing fortsatte han saa sin betydelige Virksomhed til sin Død den 10. September 1850. I adskillige Aartier efter sin Bortgang erindredes Købmand Faartoft grandt paa Øen, hvis første Stænderdeputerede naturligvis ogsaa kunde regne med et langt og smukt Eftermæle.

Efter Niels Faartofts Afgang blev der den 16. Juni 1838 holdt Suppleringsvalg, og ved dette sejrede Byfoged Rummelhoff, Nykøbing; han fik 51 Stemmer.

Johan Christopher Henrik Rummelhoff var fra Aarhus, hvor han blev født den 21. Juli 1788. Hans Forældre var Kaptajn Arendt Chr. Rummelhoff og Hustru Eleonore Charlotte Christiane Seydewitz. Han blev cand. jur. 1810 og 16. Marts 1821 Byfoged i Nykøbing Mors. Paa denne Ø beklædte han efterhaanden flere Embeder. Efter Byskriver J. C. Borchenius' Død 1824 blev Skriverembedet forenet med By- og Herredsfogedembedet, og Byfoged Rummelhoff var fra nu af Indehaver af et Embede, der tidligere havde været delt i seks. Han var jo nu Herredsfoged for begge Øens Herreder.

Rummelhoff mødte i Stænderforsamlingen i 1838 og 1840. Han naaede at komme med i den i sin Tid saa berømte »Stændervise«, forfattet af Herredsfoged J. P. With og Stiftsprovst, Dr. theol. P. T. Hald, digtet i Anledning af, at der i Stændersalen var et Flertal, der stemte imod Jøderne. »Stændervisen« er paa 61 Vers,²⁾ og den indeholder Hip til de forskellige Delegerede. Allerede i Vers 3 behandles den Nykøbing Byfoged:

»Sr. Rummelhoff kom vel lidt sent,
dog kom han med i Slaget,
han taler nu saa grumme pænt
og synes helt bedaget.

Ved Udtrykket »med i Slaget« hentydes til Afstemningen om Jødernes Valgbarhed 3. August 1838. Denne Afstemning talte til Gunst for Jøderne. Naar Udsendingen fra Nykøbing bliver nævnt paa en saa fremtrædende Plads i »Stændervisen« som i Vers 3, er hans imposante Navn antagelig Skyld heri!

Indenfor Ledelsen af Nykøbing Bys offentlige Sager har Hr. Rummelhoff haft det let nok, idet Byraadets øvrige Medlemmer satte Pris paa at staa sig godt med ham, der sikkert med Lethed kunde føre et ret enevældigt Herredømme under fine og behagelige Former. Han kunde i Kommunalbestyrelsen sikkert let, som overalt, med Behændighed afvæbne eller uskaelliggøre enhver Modstander. — Digteren *J. C. Hostrup*, der i Sommeren 1850 sammen med en Ven, Vilhelm Winsløw, foretog en Rejse i Jylland, kom ogsaa til Nykøbing, hvor den da allerede kendte Komediedigter blev modtaget med stor Gæstfrihed; hans og Vennens Besøg var en Afveksling i Livets Ensformighed og et Pust fra den store Verden. »Om Morgenen«, fortæller Hostrup, »mødte vore nykøbingske Venner nede ved Havnen for at sige Farvel til os, og selv Byfogeden, der havde haft et lille Anfald af Podagra, kom derned i Morgensko for til Afsked at hilse paa os«³⁾).

Byfogeden, som her nævnes, er Rummelhoff. Det vidner om Belevenhed og personlig Kultur, at han, trods en temporær Invaliditet, i Morgensko begav sig ned til Havnen for at hilse paa Hostrup og Winsløw ved deres Afsked med Nykøbing.

Rummelhoff var stærkt konservativ, en fuldgyldig Repræsentant for Enevælden, saa det kneb ham i de sidste Aar paa Mors at forsone sig med de nye Frihedstanker, der efter Grundlovens Givelse ogsaa paa den store Limfjordsø begyndte at gøre deres Ret gældende. Udgivelsen af en Avis var han en Modstander af, og han søgte ogsaa at forbyde en »Handelsforening«, som Købmændene i Nykøbing stiftede den 1. December 1852. Den gamle Magthaver har sagtens følt, at der her var noget paa Færde, som ikke var hans Tankegang gunstig. Han maatte dog tilsidst opgive Ævret. Han saa heller ikke med milde Øjne paa den folkelig-kirkelige Bevægelse, der begyndte i 1837—38

paa Øster Jølby Egnen⁴). Heller ikke Rendsborg-Slaverne, der iflg. Rygtet huserede op gennem Jylland i 1848, kunde han lide. Han var indstillet paa at give de udædiske Horder en varm Modtagelse, naar de kom til Mors. Han sammenkaldte Byens ledende Mænd og Borgerbevægningen for at raadslaa om, hvad der var at gøre. Han var paa Færde baade tidlig og sent, og da Smedene var færdige med at tildanne Vaaben, kunde han sammenkalde Borgerne paa Pladsen foran det dengang nye Raadhus, hvor han holdt en flammende Tale og Gang paa Gang citerede Nelsons berømte Ord fra Slaget ved Trafalgar i en let ændret Form: »Fædrelandet forventer, at hver Mand gør sin Pligt«. Marius Dahlsgaard har i Historisk Aarbog for Mors 1922 skildret Slavekrigen paa Mors og dér fortalt en hel Del om Justitsraad Rummelhoffs Adfærd i hin bevægede Tid.

Et Arbejde, der stedse minder om Rummelhoff, var den Virksomhed han i 1820'erne udfoldede for at faa anlagt en *Havekoloni* for Enden af den Skovplantage, der blev anlagt i Nykøbings Udkant. — Havekolonien skylder ganske »Hr. Assessor Rummelhoff sin Tilværelse«, — meddeler Amtmand G. Faye i 1828. Han føjer videre til, at Rummelhoff »har desuden den Fortjeneste, at han har uddelt mangfoldige Pileplanter fra sin egen Have til Byens Indvaanere, samt opdraget og uddelt Frugttræer til Landmænd under hans Jurisdiktion, saa at Nykøbings Købstad midt under de Lidelser, som følger med Handelens næsten fuldkomne Standsning, er blevet forskønnet og har i det fremskridende Agerbrug fundet en ny Udvej til Livets Underholdning, indtil maaske en lykkelige Fremtid vil bringe den tilbage i sin forrige Flor.« Denne Side af Byfoged Rummelhoffs Virksomhed paa Mors maa ikke glemmes, naar man fremdrager Mindet om hans Personlighed⁵). Han blev paa Mors udnævnt til Justitsraad og til Ridder af Dannebrog.

Paa sine ældre Dage søgte han fra Nykøbing. I 1853 blev han By- og Herredsfoged i *Hillerød*. Her virkede han kun i fem Aar, idet han døde den 18. September 1858, 70 Aar gl. Hans Hustru, *Charlotte Amalie*, født Denstadt, døde i København den 24. November 1887 i den høje Alder af 97 Aar.

Ved Valget til de Viborg Stænder i 1841 blev for 5. Valgdistrikt (der bestod af Mors, med Valgsted i Nykøbing, og Refs Herred undtagen Heltborg Sogn) valgt *Laurids Ploug Borberg* til Dover Østergaard i Ydby Sogn. Han fik 266 Stemmer. Som Suppleant valgtes Møller og Gaardejer *Peder Christian Østergaard* af Sundby paa Mors. Han fik 244 Stemmer. Østergaard var fra *Silstrup*, hvor han blev født 3. November 1797. 1822 blev han Ejer af *Overgaard* i Sundby Sogn. Han var tillige Ejer af Sundby Mølle. 1842—51 var han Sogneforstander. Han var ogsaa Meddirektør i Sparekassen for Mors og var 1853—54 Folketingsmand. Han synes ikke at have taget Ordet i Folketinget. Østergaard døde i Sundby 13. Juni 1882.⁶⁾

Borberg, der mødte i de 4 første Stænderforsamlinger, var i 1844 og 1846 syg og maatte overlade Pladsen til Østergaard, der dog var fraværende i længere Tid 1844 paa Grund af sin Hustrus Død.

*

Ved Valget i 1841 var blandt de faldne Gaardejer *Chr. Christensen Søndergaard* fra Øster Jølby. Denne Mand blev ved Valget i Marts 1847 Deputeret. Han skulde repræsentere de mindre Landejendomsbesiddere fra sit Distrikt. 379 Stemmer blev afgivet paa ham, mens Borberg kun naaede at blive Suppleant med sine 283 Stemmer.

Søndergaard mødte i Viborg Stænderforsamling i 1848. Om hans Indsats vides intet. Der er f. Eks. slet ingen Oplysninger om ham i *Hans Jensens* store Værk om »De danske Stænderforsamlinger« udoover, at der i nævnte Arbejdes Bind II, S. 72, er anført, at han blev valgt i 1847. Da det ikke er umuligt at fremkomme med nogle Oplysninger om den gamle Bondepolitiker, skal der her fremsættes nogle Enkeltheder om hans Liv og Slægt.

Chr. Christensen Søndergaard blev født i Ø. Jølby 20. Marts 1796 som den ældste Søn af Gdr. Chr. Christensen Søndergaard, der var fra Faartoft, hvor han fødtes 1760. Hans Hustru var

Bodil Søndergaard (født 1767), Datter af Gdr. Poul Jensen Søndergaard (1725—99) og Hustru Anne Larsdatter (1736—89), der ejede den Gaard i Øst-Solbjerg, hvor Konen iflg. Sagnet i Svenskekrigen fangede en fjendtlig Soldat i en Kiste.⁸⁾ Den gamle Chr. Søndergaard købte *Søndergaard* i Øster Jølby, hvorfra han og Efterkommere har Navnet Søndergaard. Han ejede Øster Jølby Kirke, hvor der paa Kirkeskibets Nordvæg hænger en Tavle til Minde om ham. Tavlen har følgende Indskrift:

»Chr. Chr. Søndergaard, forhen Ejer af Søndergaard og Jølbye Kirke. Født i Faartoft i Sundby Sogn d. 20. September 1760. Død i Søndergaard i Øster Jølby d. 28. Februar 1846.

Epitaphium!

Af Jordens er hans Æt og Byrd,
 Til Jorden er han kommen,
 Naar Herren ses i Himlens Skyer,
 Skal han opstaa til Dommen,
 Ved Englenes Basuners Lyd,
 Sin Frelser see med Glæde,
 Og saa med Gud i evig Fryd
 I Herlighed indtræde⁹⁾.

Denne Mands Søn og Navne var det altsaa, der blev Stænderdeputeret. Ved hans Daab var følgende Faddere: Bedstefaderen Chr. Christensen i Faartoft, der skal have boet i den nuværende Vestergaard, Moderens Søster Maren Poulsdatter, der var gift med Gdr. Mikkell Nielsen i Solbjerg, hvis Søn Niels Mikkelsen var med til det bekendte Møde i Solbjerg den 31. Januar 1837, hvor de gudelige Forsamlinger begyndte. Mads Jørgensen Dahl, der boede i Nabogaarden, og Helle Poulsdatter fra Nees samt Farbroderen Josef Christensens Kone. Senere fødtes seks Brødre i Hjemmet, af hvilke tre naaede den voksne Alder: Poul Søndergaard, der blev gift i Fjallerslev, Jens Christian Søndergaard, der blev gift med Johanne Christensdatter Balle fra Galtrup, der fik ovennævnte Josef Christensens Gaard i Nees. Den tredie af Børnene var

Anne Søndergaard, der først blev gift med Chr. Madsen i Bjergby, senere med Enkemand, den ovennævnte Stænderdeputerede P. Chr. Østergaard. Hun hørte til Kr. Kolds nærmeste Vennekreds. —

Chr. Christensen Søndergaard var efter de gamles Sigende en lille, lys Mand. Han var vellært og kunde allerede i sin Ungdom være mange behjælpelig med Raad og Daad. Saaledes skrev han i Kriseaarene efter 1814 mange Skøder og andre Dokumenter for Folk. Han havde ogsaa Anlæg for Handel, og i sine unge Dage kørte han til Tyskland og solgte Huder og Skind. En Fremskridtsmand paa Landbrugets Omraade var han ogsaa. Han skal have været en af de første, der paa Mors saaede Rug efter Brak. Derfor kunde han ikke taale, at Naboerne, som gammel Skik var, lod Kreaturerne gaa løse efter Høst over hele Bymarken. Han forlangte derfor Hegnsloven overholdt. Naboen, Peder Mikkelsen i Gaarden *Dal*, der var Søn af ovennævnte Mikkil Nielsen, og derfor var hans Fætter, og som var gift med ovennævnte Mads Jørgensens Datter, mente ikke at kunne bøje sig, saa han lod alligevel sine Kreaturer gaa løse, da Høsten var i Hus. Chr. Christensen Søndergaards Karle tog saa Kreaturerne i Hus, og snart kom Peder Dahls Karle efter dem, men Chr. Søndergaard sagde: »Lad ham selv hente dem.« — P. Dahl kom ogsaa, han var vred og udbrød: »Der er ikke noget ved at være Landmand paa den Maade, du vil have, det vil jeg ikke blive ved med. Jeg kan lige saa godt sælge Gaarden.« Chr. Søndergaard var jo den fødte Handelsmand. Han bød derfor straks en ringe Sum for Gaarden. P. Dahl var saa oprørt, at han straks slog til. »Ja, lad os nu sove paa det«, sagde Chr. Søndergaard, »du kan komme igen i Morgen, og er du saa ved samme Sind, overtager jeg Gaarden.« P. Dahl kom igen, men da havde han fortrudt, og Handelen blev ikke til noget. »Men saa skal du ogsaa holde dine Kreaturer hjemme,« sluttede Chr. Søndergaard, og saadan blev det ham, der fik sin Vilje sat igennem. Han var Formand for det ved Lov af 13. August 1841 oprettede Sogneforstanderskab, og ogsaa her kan vi se, at han ønskede at bryde gammel

Skik, naar han ansaa det for at være det rette. I et Møde den 7. Maj 1842 fremsatte han et af ham selv udarbejdet Forslag mod Overdaadighed. Han foreslog bl. a., at Døtrenes Udstyr skulde forøges væsentlig ved, at man lod være at holde Gilde i 2—3 Dage ved Bryllup. Han mente ogsaa, det var bedre at bruge de Penge, man nu anvendte paa et stort Begravelsesgilde, til den syges Helbredelse og til at lindre hans Smerter. Den døde, sagde han, hædrede man mere ved at pynte hans Gravsted, end ved at holde et overdaadigt Gilde. Om hans Forslag bar Frugter, vides ikke, men de viser, hvor sundt han saa paa Tingene.

Skønt han gennem sin Mors, Bodil Poulsdatters Slægt, var nær knyttet til den Kreds i Solbjerg, der fik saa stor Betydning for det aandelige Liv paa Mors, synes det dog ikke, at han har taget Del i denne Bevægelse. Derfor var hans Hjem dog ikke uden Tilknytning til disse Kredse, og flere af Børnene af hans første Ægteskab vedblev at være levende med i Kredsen om *Ansgarskirken* i Øster Jølby. Han var gift to Gange, først med *Christiane Christensdatter*, der var født ca. 1794 i Skive, og siden med *Elisabeth Cathrine Christensdatter*, der var født ca. 1820 i Tæbring. Den første var ofte tungsindig, og det var en stor Glæde for hende, naar *Christen Kold*, der var Lærer i Øster Jølby 1837—38, kom over om Aftenen og talte med hende. Kold var især gode Venner med to af Børnene; den ældste Søn Christian, den senere bekendte Friskolemand i Dragstrup, hvis Datter var gift med Friskolelærer Lars Vad i Øster Jølby, og Datteren Ane Marie, der siden blev gift med Jens Mikkelsen, Frøslev, hvis Datter Mariane blev gift med Bygmester Poulsen Nørbjerg, der tegnede det store og kendte Forsamlingshus mellem Øster Jølby og Galtrup Højskole, og hvis Søn, Lærer J. C. Nørbjerg (f. 1888) i Gerup (Stagstrup Sogn) døde i Januar 1945. Ane Marie og nogle andre fra Byen fulgte gerne Kold, naar han holdt Forsamling hos sine Venner i Omegnen. Ved Hjemkomsten skiltes de paa Bakkekammen ved »Dalen«, idet de sang deres Afskedssang: »Hvor er det godt at lande i Himlens søde Havn.« Moderen sagde tit, at

hendes største Glæde paa Jorden var de to Christen'er, hendes egen Søn og Kold. Ogsaa for de mange mindre Børn i Hjemmet var Kold til stor Glæde, naar han lod Børnene gætte Gaader eller viste dem forskellige Taskenspillerkunster.

Hvad Chr. Søndergaard selv har ment om det ny i Kirke og Skole, hører vi kun lidt om, men helt tilfreds med Forholdene i Øster Jølby Skole har han ikke været, da Folketællingslisten for 1845 viser, at han har en Huslærer, Bjørndahl, til at undervise sine Børn. Man fortæller ogsaa, at han senere sendte sine Børn til Skole i Vester Jølby. Ogsaa paa dette Omraade ser vi, at han ikke var bange for at bryde med gammel Sæd og Skik, naar han syntes, noget nyt var bedre.

Da Chr. Søndergaard blev gammel, laa han for det meste i Sengen og kunde saaledes ikke godt vedblive at være Sognefoged. En Dag, Christen Nielsen, der var gift med Peder Dahls Datter fra Gaarden »Dalen« (æ Daal) over for Øster Jølby Kirke,¹⁰) var inde hos ham, tilbød han at skrive hans Afskedsansøgning for ham. Chr. Søndergaard svarede dertil i en bestemt Tone, at det behøvedes ikke, han kunde godt selv. — Nogen Tid efter kom Christen Nielsen igen, da trak Chr. Søndergaard sin Afskedsansøgning frem, og den var skrevet saa godt baade med Hensyn til Skrift som Indhold, som havde han skrevet den i sine Velmagtsdage.

Chr. Christensen Søndergaard døde den 14. August 1884 og blev begravet paa Sognekirkegaarden i Øster Jølby, hvor hans Grav endnu ses.

De ovenstaaende Oplysninger fra efter Omtalen af Epitaphiet i Ø. Jølby Kirke er hentet i *Fr. Nygaards Værk*: »Christen Kold« I (1895), 64—65, og fra Morsø Folkeblad 11. Oktober 1941,¹¹) hvor Lærer Chr. Balle, Lading ved Aarhus, i en fortrinlig Artikel har meddelt gode Enkeltheder om den sidste af Morslands Stænderdeputerede. Mest Kundskab om ham findes dog i *Jens Chr. Søndergaards store og højst nyttige Værk*: »Søndergaard Slægten fra Øster Jølby« (1949). I dette Arbejde faar man ikke alene fuld Besked om Chr. Chr. Søndergaard, hans Forfædre og meget store Efterslægt, man faar ogsaa meget at

vide om mange forskellige Familier paa Mors, der har Slægtsforbindelse med Søndergaard-Slægten, ligesom Jens Chr. Søndergaards Flidsarbejde giver gode Oplysninger vedrørende Øster Jølby Sogns Historie samt om den folkelig-kristelige Vækkelse, der har saa nær Tilknytning til Egnen omkr. Øster Jølby. — I denne Forbindelse bør ogsaa nævnes, at man kan finde Oplysninger om Chr. Christensen Søndergaard og hans Slægt i Provst *P. Filtenborgs* værdifulde: »Slægtsbog for Sogne-egn Sejer Olesen Leth og Hustru Ida Nielsdatter« (1938), idet Søndergaard hører til den store Slægtsgruppe, hvis Stamfader var Sejer Olesen Leth. Ligeledes kan man om vort Emne finde Oplysninger i Pastor *Peder Bukhs* fortrinlige Arbejde: »Slægten Bukh« (1932), der ogsaa stadig tæller mange kendte Medlemmer paa Mors. Med Held kan man ligeledes søge Efterretninger i »Morsingboer i gamle Dage« IV (1938), 46 ff. samt i »Frøslev og Mollerup Sognes Historie« (1955).

*

De gamle Bondeudsendinge til Stændersalen var med til at forberede Grundloven af 1849, ligesom deres heldige Indflydelse paa det lokale Selvstyre i Sognene heller ikke var uden Betydning.

Den syvende og sidste Gang, Viborg Stænder var samlede, var i 1848. Da var det kun for at yde deres Tilslutning til den Valglov, som indførte almindelig Valgret til den ny grundlovgivende Rigsforsamling. Stændernes Betydning for dansk Udvikling blev ikke ringe; de fremkaldte anselige Reformere, de blev efter lange Tidens Forløb Befolkningens første Opdragelse til politisk Arbejde, og gennem deres Virksomhed lagdes Grundvolden for den Udvikling, som fandt Sted efter 1848¹²⁾. Derfor er det nok værd at mindes de enkelte Egenes Deputerede, saaledes som det nu er sket for Morsøs Vedkommende. Som Helhed er det dog saaledes, at der om de fleste Stænderdeputerede er overleveret temmelig lidt Stof til Gavn for den senere Lokalhistorie og politiske Personalhistorie. Da er der altid betydeligt mere at hente om den senere Tids Folketingsmænd, hvad man

bl. a. kan se af *Holger Hansens* Afhandling om Morsingboernes politiske Liv under Provisorierne¹³).

Noter.

1) Chr. Villads Christensen: Nykøbing paa Mors (1902), 107, 115, 117.
2) Visen er udgivet med Kommentar af C. Klitgaard i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. Rk. V (1905—08), 137—154. 3) J. C. Hostrup: Erindringer fra Barndom og Ungdom (1891), 219. 4) Fr. Nygaard: P. K. Algreen og Provst J. K. Sørensen (1883), 54 ff., 94. 5) Chr. Vill. Christensen: Nykøbing (1902), 106, 212, 220, 321, 325, 332, 333. 6) Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie II (1934), 715. Kjeld Jensen: Nørrejyllands Stændervalg og Stænderdeputerede (Jyske Samlinger 5. Rk. I, 1934, 515, 516). 7) Aug. F. Schmidt: Morsingboer i gamle Dage III (1936), 86—89. 8) Historisk Aarvog for Mors 1929, 75. Danmarks Kirker, Thisted Amt II (1942), 946. 9) Se Morsingboer i gamle Dage IV (1938), 48. 10) Jfr. Morsø Folkeblad 12. September 1941, 21. Juni 1946. 11) P. Munch i Jydsk Stævne 1902, 186 (red. af Jeppe Aakjær). 12) Historisk Aarvog for Mors 1930, 23—50. Fyns Venstreblad 29. Oktober 1930 (Aug. F. Schmidt). Historisk Aarvog for Thisted Amt 1945, 188—201.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Forord</i>	6
<i>Øen rundt</i>	7
<i>Smaaøer</i>	13
<i>Moler</i>	14
<i>Fra Morslands Oldtid</i>	16
<i>Nationalmuseets første Oldsager kom fra Mors...</i>	20
<i>Skarreborg og Ejerslev Voldsteder</i>	23
*	
<i>Fra Stednavnenes Verden</i>	28
<i>Runer og Dialekt</i>	45
<i>Navngivning</i>	49
*	
<i>Landsbygrundplaner</i>	50
<i>Vejknuder og Landsbyer</i>	57
<i>En Landevejsby — Øster Jølby</i>	60
*	
<i>Gammel Byggeskik paa Mors</i>	69
*	
<i>Bemærkninger om Nykøbing</i>	75
<i>Nykøbing Marklov</i>	80
<i>En Nidstang i Nykøbing</i>	83
*	
<i>Morsøs Kirker</i>	84
<i>Fra Vejerslev Præstegaard</i>	92
*	
<i>Bidrag til Vækkelsens Historie paa Mors</i>	99
<i>Altertavlen i Ansgarskirken</i>	114
<i>Bidrag til Galtrup Højskoles ældre Historie</i>	117
<i>Morsø Landboskole</i>	141
<i>Friskoler paa Mors</i>	144
<i>Forsamlingshuse og Missionshuse paa Mors</i>	148
*	
<i>Stænderdeputerede fra Mors</i>	151